

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

**Σημειώσεις του
Μαθήματος:**

Νησιωτική Γεωγραφία

Σπιλάνης Ιωάννης

Κίζος Θανάσης

Μυτιλήνη, 2004

Περιεχόμενα

Σημειώσεις του Μαθήματος:	1
Νησιωτική Γεωγραφία	1
1 Εισαγωγή	4
2 Εισαγωγή στο μάθημα, παρουσίαση του περιεχομένου και της προβληματικής του. Γενικοί ορισμοί και μέθοδοι ανάλυσης που θα χρησιμοποιηθούν	5
2.1 Τα Νησιά	5
2.1.1 Εισαγωγή: Έννοιες και Βασικοί Ορισμοί	5
2.1.2 Ορισμοί των Νησιών	6
2.1.3 Η ‘νησιωτικότητα’	9
2.2 Τα Νησιά στον Κόσμο	12
2.3 Η Ελκυστικότητα Περιοχών	14
2.3.1 Γενικά για την ελκυστικότητα	14
2.3.2 Η ελκυστικότητα των νησιών	17
2.4 Ο Χώρος και οι Άνθρωποι ως Σύστημα: Τομείς που Εξετάζονται και Δείκτες που χρησιμοποιούνται	22
3 Η Ιστορία και οι ‘Λειτουργίες’ των Νησιών	25
3.1 Εισαγωγή	25
3.2 Τα Νησιά Φρούρια	25
3.3 Τα Νησιά Εμπορικοί Κόμβοι και Βιομηχανικοί Πόλοι	26
3.4 Τα Νησιά Ασφαλή Καταφύγια	28
3.5 Τα Νησιά Φυλακές	30
3.6 Τα Ιερά Νησιά	31
3.7 Τα Νησιά «Τουριστικοί Παράδεισοι»	32
3.8 Τα Νησιά ως ‘Τόποι Παράδοσης’	34
3.9 Τα Νησιά ως Προστατευόμενες και Εύθραυστες Περιοχές	36
3.10 Η Σημερινή Κατάσταση των Νησιών	37
3.10.1 Τα Νησιά Στην Ελλάδα Και Στην Ευρώπη	37
3.10.2 Δυναμική ανάλυση της ταυτότητας του νησιωτικού χώρου	40
3.10.2.1 Οικονομία	43
3.10.2.2 Δημογραφία και Κοινωνία	47
3.10.2.3 Υποδομές	52
3.10.2.4 Περιβάλλον	54
3.10.3 Η Ελκυστικότητα των Νησιών: Το Παράδειγμα των Νησιών του Αιγαίου	61
3.10.3.1 Οι άξονες ελκυστικότητας και οι δείκτες που χρησιμοποιούνται	61
3.10.3.2 Δείκτες ελκυστικότητας	62
3.10.3.3 Υπολογισμός των τιμών των δεικτών: η προσβασιμότητα	62
3.10.3.4 Υπολογισμός τιμών των δεικτών	65
3.10.3.5 Αποτελέσματα και Συζήτηση: Κοινά ζητήματα στις θεματικές ενότητες της ελκυστικότητας	66

3.10.3.6	Συμπεράσματα: Από Την Προσπελασιμότητα Στην Ελκυστικότητα Των Νησιών Του Αιγαίου _____	71
4	Το ‘Νησιωτικό Πρόβλημα’ _____	74
4.1	Οι εξελίξεις στο ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα _____	75
4.2	Η διαδικασία της περιθωριοποίησης των νησιών _____	79
5	Μελλοντικές Προοπτικές _____	85
5.1	Ποιότητα Εν(Αντί) Ποσότητας: Η Στρατηγική Για Ένα Βιώσιμο Μέλλον _____	85
5.2	Το Πλαίσιο Μιας Ελληνικής Πολιτικής Υπέρ Των Νησιών _____	90
6	Βιβλιογραφία _____	96
7	Παράρτημα _____	101

1 Εισαγωγή

Οι σημειώσεις που ακολουθούν αποτελούν συμπλήρωμα των παραδόσεων του Μαθήματος «Νησιωτική Γεωγραφία» του Τμήματος Γεωγραφίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Για περισσότερες λεπτομέρειες οι ενδιαφερόμενοι πρέπει να ανατρέξουν στην ενδεικτική βιβλιογραφία που δίνεται στο τέλος των σημειώσεων αυτών.

Η δομή των σημειώσεων ακολουθεί αυτή των παραδόσεων και οργανώνεται σε 4 ενότητες: η πρώτη ενότητα αναφέρεται στο γενικό περιεχόμενο και στην προβληματική του μαθήματος και δίνει τους ορισμούς και το περιεχόμενο των βασικών εννοιών, με σύντομη ιστορική αναδρομή στις μεταβολές τους. Οι κύριες έννοιες είναι τα νησιά, η νησιωτικότητα και η ελκυστικότητα περιοχών για κατοικία ή/και οικονομική δραστηριοποίηση. Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται σε μια αναδρομή στις διάφορες λειτουργίες που έχουν διαδραματίσει τα νησιά σε διάφορες εποχές και κοινωνίες, με ιδιαίτερη έμφαση σε αυτά της Μεσογείου και ειδική αναφορά στα Ελληνικά νησιά. Η ενότητα ολοκληρώνεται με την παρουσίαση των σημερινών λειτουργιών και ρόλων των νησιών. Στην τρίτη ενότητα, συζητιέται το 'νησιωτικό πρόβλημα', δηλαδή γιατί τα νησιά θεωρούνται σήμερα ως μειονεκτικές και μη ελκυστικές περιοχές. Η αιτιολόγηση γίνεται με βάση την ιστορική αναδρομή και την παρουσίαση της κατάστασης που έχει προηγηθεί. Οι σημειώσεις ολοκληρώνονται με την συζήτηση των μελλοντικών προοπτικών των νησιών και ιδιαίτερα των Ελληνικών.

2 Εισαγωγή στο μάθημα, παρουσίαση του περιεχομένου και της προβληματικής του. Γενικοί ορισμοί και μέθοδοι ανάλυσης που θα χρησιμοποιηθούν

2.1 Τα Νησιά

2.1.1 Εισαγωγή: Έννοιες και Βασικοί Ορισμοί

Οι λέξεις και οι ορισμοί των εννοιών στις επιστήμες είναι ένα θέμα με μεγάλη σημασία, καθώς ακόμη και λεπτές διαφορές στις αποχρώσεις των εννοιών μπορεί να διαφοροποιήσουν εντελώς το πλαίσιο αναφοράς μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται και στο τέλος να καταλήξουν σε ‘διαφορετικές γλώσσες’. Είναι έτσι πολύ σημαντικό να καθορίζουμε και να ξεκαθαρίζουμε τις έννοιες στις οποίες αναφερόμαστε και να προσπαθούμε να τις χρησιμοποιούμε με τρόπο συμβατό με προηγούμενους ορισμούς και έννοιες και σύμφωνα με την καθιερωμένη επιστημονική πρακτική. Οι επιστημονικοί νεολογισμοί άλλωστε είναι αποτέλεσμα προσεγγίσεων διαφορετικών από τις ως τότε καθιερωμένες, για τις οποίες απαιτείται ένα καινούργιο λεξιλόγιο, για να τονίσει τις διαφορές από τις προηγούμενες έννοιες. Όλα αυτά δεν σημαίνουν βέβαια ότι το περιεχόμενο και ο τρόπος χρήσης των λέξεων και των εννοιών που αντιπροσωπεύουν παραμένει σταθερός και αναλλοίωτος σε μεγάλες χρονικές περιόδους. Ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει: το περιεχόμενο και ο τρόπος χρήσης των λέξεων και των εννοιών διαφοροποιείται συνεχώς. Τα παραδείγματα αφθονούν. Έτσι, ένας φυσικός του 17^{ου} αιώνα θα είχε σημαντική δυσκολία να παρακολουθήσει τις σημερινές συζητήσεις περί μάζας και βάρους, καθώς οι έννοιες αυτές την εποχή του είχαν εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο. Ένας γεωγράφος των αρχών του 20^{ου} αιώνα θα είχε επίσης σημαντικές δυσκολίες να κατανοήσει το περιεχόμενο της έννοιας του πολιτισμικού τοπίου σήμερα. Καθίσταται λοιπόν απαραίτητο να είμαστε από την αρχή της οποιασδήποτε προσπάθειας ανάλυσης και έρευνας οποιονδήποτε φαινομένων όσο το δυνατόν περισσότερο συγκεκριμένοι σχετικά με τις έννοιες που χρησιμοποιούμε, τους ορισμούς τους, το περιεχόμενό τους, τις μεθόδους και τις διαδικασίες μέτρησης τους.

Στο συγκεκριμένο μάθημα, θα ασχοληθούμε με τα νησιά, δηλαδή θα αναλύσουμε πρώτα το περιεχόμενο και τις μεταβολές του των ορισμών των νησιών και της ιδιότητας που τα ‘κάνει’ νησιά, της νησιωτικότητας.

Γενικά για τα νησιά υπάρχουν μια σειρά από διαφορετικοί ορισμοί, ανάλογα με την επιστημονική παράδοση από την οποία προέρχονται και τους σκοπούς που καλείται να υπηρετήσει ο κάθε ορισμός.

2.1.2 Ορισμοί των Νησιών

Αν και όλοι γνωρίζουν γενικά τι είναι ένα νησί, ένα τμήμα ξηράς, που βρέχεται ολόγυρα από τα νερά ωκεανού, θάλασσας, λίμνης ή ποταμού, εντούτοις οι προσπάθειες αναλυτικού ορισμού και διάκρισης των νησιών από ηπειρωτικές περιοχές περιέχουν διαφοροποιήσεις από την καθιερωμένη αυτή έννοια.

Τον πληρέστερος ορισμός προσφέρεται στο λεξικό του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικής Έρευνας της Γαλλίας (CNRS): «Νησί είναι μια έκταση γης που περιτριγυρίζεται από νερό και αναδύεται σε έναν ωκεανό, ή σε μια θάλασσα, ή σε μια λίμνη, ή σε ένα ποτάμι. Σε ότι αφορά στα φυσικά χαρακτηριστικά, ο ορισμός αυτός εφαρμόζεται σε επιφάνειες γης με πολύ διαφορετική έκταση. Αυτή η επιφάνεια θα πρέπει να είναι αρκετά μικρή έτσι ώστε το κλίμα που επικρατεί να επηρεάζεται πλήρως από τη θάλασσα. Κανένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό δεν διαφοροποιεί τα μικρά νησιά από τις νησίδες και τις βραχονησίδες. Εάν πρόκειται για απλά βράχια τα ονομάζουμε σκοπέλους ή υφάλους» (Brigand, 2002).

Οι διεθνείς οργανισμοί ενδιαφέρθηκαν για τον ορισμό του νησιού εξ αιτίας του ρόλου που διαδραματίζουν τα νησιά στο γεωπολιτικό, στρατηγικό και οικονομικό τομέα. Το 1958 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) όρισε το νησί ως εξής: «ένα νησί είναι ένα κομμάτι γης που έχει δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο, περιτριγυρισμένο από νερό και αναδύεται κατά τη διάρκεια της πλημμυρίδας». Αυτός ο ορισμός αποκλείει τα τεχνητά νησιά όπως πχ. τις εξέδρες άντλησης πετρελαίου.

Ο ίδιος ορισμός υιοθετήθηκε και από τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας του 1982 εξαιρώντας «τους βράχους που δεν μπορούν από μόνοι τους να υποστηρίξουν μόνιμη ανθρώπινη κατοικία ή οικονομική ζωή». Με τη Σύμβαση αυτή καθορίστηκαν τα δικαιώματα στη χρήση της θάλασσας όπως η Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΕΕΖ) και η χρήση των πόρων της, η υφαλοκρηπίδα, τα αρχιπελαγικά ύδατα και γενικότερα πολύ σημαντικά θέματα για τη χρήση της θάλασσας που επηρεάζουν άμεσα την ανάπτυξη των νησιών (Dolman, 1986). Ειδικότερα για τα μικρά νησιά-κράτη η αύξηση του θαλάσσιου χώρου τους αντισταθμίζει σε ένα βαθμό την έλλειψη ξηράς επιτρέποντας τους να εικμεταλλεύονται τους φυσικούς πόρους.

Η Στατιστική Υπηρεσία της ΕΕ (EUROSTAT), στη προσπάθεια της να δώσει έναν ορισμό με στόχο να ορίσει τις περιοχές εκείνες που θα πρέπει να είναι υποκείμενα μιας πιθανής ευρωπαϊκής πολιτικής νησιών, προσέθεσε τις παρακάτω παραμέτρους:

- να έχει τουλάχιστον 50 μόνιμους κατοίκους,
- να απέχει τουλάχιστον 1 χιλ. από την ακτή,
- να μην συνδέεται με την ηπειρωτική χώρα με μόνιμο τρόπο (τούνελ ή γέφυρα)
- να μην περιλαμβάνει στο έδαφος του πρωτεύοντα κράτους-μέλους (ΕΥ, 1994).

Το γεγονός ότι δεν περιλαμβάνονται τα νησιά κάτω από 50 κατοίκους πρέπει να αποδοθεί στο ότι η βασική χρήση του ορισμού είναι στατιστική και επομένως είναι απαραίτητη η ύπαρξη στατιστικά σημαντικών μεγεθών για την ανάλυση όταν αυτή γίνεται στο σύνολο του νησιωτικού χώρου. Άλλωστε η εμπειρία από τον ελληνικό χώρο έχει δείξει ότι για τα νησιά αυτά τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία είναι η έκταση, το μήκος ακτών και ο πληθυσμός¹. Τέλος θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η μη συμπερίληψη νησιών στον κατάλογο της EUROSTAT των μικρών ή ακατοίκητων νησιών δεν τα αποκλείει από τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις.

Όμως το πρόβλημα του ορισμού των νησιών δεν τελειώνει εδώ. Όπως έχει φανεί και από τον πρώτο ορισμό που δόθηκε, υπάρχει η άμεση αναφορά στο μέγεθος του νησιού και στον τρόπο με τον οποίο η θάλασσα επηρεάζει το κλίμα του. Ο γεωγράφος Doumenge θεωρεί ότι «τα ‘πραγματικά’ νησιά είναι εκείνα που βρίσκονται μακριά τόσο από την ηπειρωτική χώρα ώστε να είναι απαλλαγμένα από την άμεση επιρροή της» (Doumenge, 1983, σ. 1).

Χρησιμοποιεί δύο γεωγραφικά κριτήρια για τη ταξινόμηση των νησιών:

- το πρώτο είναι η έκταση. Θεωρεί ότι τα ‘πραγματικά’ νησιά είναι αυτά που έχουν έκταση μικρότερη από 10.000χ². Τα νησιά με έκταση μεγαλύτερη από 50.000χ² θεωρούνται ηπειρωτικά νησιά, ενώ τα νησιά με έκταση ανάμεσα στα δύο παραπάνω όρια τα ονομάζει «μεγάλες γαίες».²
- Το δεύτερο είναι η σχέση έκτασης προς το μήκος ακτών. Στη περίπτωση αυτή τα τρία όρια είναι μέχρι 1:10 για τα πραγματικά νησιά, πάνω από 1:100 για τα ηπειρωτικά νησιά, ενώ από την αναλογία 1:25 και πάνω ήδη αναφερόμαστε σε μεγάλα νησιά.

¹ Η μικρότερη χωρική μονάδα για την οποία η ΕΣΥΕ συγκεντρώνει στοιχεία είναι η κοινότητα με βάση την προ της συνένωσης κατάσταση, δηλαδή το σημερινό δημοτικό διαμέρισμα. Επομένως για τα νησιά που δεν αποτελούσαν κοινότητα πριν το 1999 δεν υπάρχουν δεδομένα και ουσιαστικά αποκλείονται από την ανάλυση. Αυτό δεν σημαίνει ότι παύουν να είναι νησιά.

² Με βάση τους εμπειρογνώμονες της UNESCO, τα νησιά μικρότερα από 10.000χ² θεωρούνται μικρά νησιά (Hess 1990, σ.3)

Ένα τρίτο κριτήριο για το οποίο όμως δεν έχουν δοθεί όρια και αφορά το ανάγλυφο, είναι η αναλογία μεταξύ της επιφάνειας και του όγκου του νησιού. Όσο η αναλογία είναι σχετικά μεγάλη αναφερόμαστε σε σχετικά επίπεδο νησί, ενώ όσο μικραίνει δηλώνει ότι το νησί είναι όλο και περισσότερο ορεινό, γεγονός που επηρεάζει το κλίμα του, το είδος βλάστησης και κυρίως τις χρήσεις γης (Brigand, 1991).

Πέρα από τα φυσικά χαρακτηριστικά και ο πληθυσμός διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, είτε ως απόλυτος αριθμός, είτε ως πληθυσμιακή πυκνότητα:

- σε ότι αφορά τον πληθυσμό, ορισμένοι θεωρούν ότι τα νησιά με λιγότερους από 600.000 κατοίκους θεωρούνται ως «νησιωτικά», ενώ εκείνα με περισσότερους από 1,2 εκ. κατοίκους δεν αισθάνονται έντονη τη νησιωτικότητα (Doumenge, 1983). Η ΟΥΝΕΣΚΟ τοποθετεί το κάτω όριο στους 500 χιλιάδες κατοίκους.
- σε ότι αφορά τη πληθυσμιακή πυκνότητα: με λιγότερους από 20κατ/τ² ο χώρος είναι έντονα άδειος, με περισσότερους από 50 θεωρείται ότι βρισκόμαστε σε φυσιολογικά επίπεδα, ενώ με περισσότερους από 300 κατ/χ² η πυκνότητα οδηγεί υποχρεωτικά σε ειδικές ρυθμίσεις (Brigand, 1991).

Άλλοι ορισμοί των νησιών που είναι κοινοί και χρησιμοποιούνται ευρύτατα σήμερα είναι αυτοί της νησιωτικής βιογεωγραφίας (MacArthur and Wilson, 1967, Harris, 1984, Whittaker, 1998, Shafer, 1990, Williamson, 1981), σύμφωνα με τους οποίους ως νησιά μπορούν να θεωρηθούν όλοι οι βιότοποι που είναι σχετικά μικρής έκτασης και απομονωμένοι από όμοιους βιότοπους. Αν και δεν προσφέρονται συγκεκριμένα ομοιογενή κριτήρια, καθώς τέτοια κριτήρια είναι πολύ διαφορετικά ανάλογα με τα είδη στα οποία αναφέρονται, τα κριτήρια αυτά αναφέρονται στην διάσπαση των βιοτόπων και στην απομόνωση τους σε σχέση με όμοιους βιότοπους ή κατάλληλους για τη διαβίωση των ειδών. Σε κάθε περίπτωση και αυτοί οι ορισμοί προβάλλουν την απομόνωση των νησιών και τη χωρική ασυνέχεια, μόνο που εδώ περιλαμβάνονται και άλλες περιοχές όπως ορεινές περιοχές, οι απομονωμένοι βιότοποι.

Η παραπάνω συζήτηση συνοψίζεται στον Πίνακα 1.

Πίνακας 1. Ορισμοί των Νησιών

Χώρα – Οργανισμός - Επιστήμη	Ορισμός	Κριτήρια διάκρισης
Οικολογία	Περιοχές – βιότοποι που είναι μικρής σχετικά έκτασης και διαφορετικοί από τους γειτονικούς τους βιότοπους, άρα απομονωμένοι από παρόμοιους βιότοπους	Απομόνωση και διαφορετικότητα βιοτόπων, διαφορετική ανάλογα με είδη
ΕΕ	Ένα τμήμα ξηράς, που βρέχεται ολόγυρα από τα νερά ωκεανού, θάλασσας, λίμνης ή ποταμού και: <ul style="list-style-type: none"> ▪ έχει τουλάχιστον 50 μόνιμους κατοίκους, ▪ απέχει τουλάχιστον 1 χιλ. από την ακτή, ▪ δεν συνδέεται μόνιμα με ηπειρωτική χώρα, ▪ δεν περιλαμβάνει πρωτεύουσα κρατών-μέλους. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Πληθυσμός ▪ Απόσταση από ακτή ▪ Μόνιμη σύνδεση με ηπειρωτική χώρα ▪ Πρωτεύουσα κρατους
ΟΗΕ	Κομμάτι γης που έχει δημιουργηθεί με φυσικό τρόπο, είναι περιτριγυρισμένο από νερό και αναδύεται κατά τη διάρκεια της πλημμυρίδας εκτός από βράχους που δεν μπορούν από μόνιμοι τους να υποστηρίξουν μόνιμη ανθρώπινη κατοικία ή οικονομική ζωή.	Φυσικά χαρακτηριστικά
Γαλλία	Έκταση γης που περιτριγυρίζεται από νερό και αναδύεται σε έναν ωκεανό, ή σε μια θάλασσα, ή σε μια λίμνη, ή σε ένα ποτάμι, με επιφάνεια αρκετά μικρή ώστε το κλίμα να επηρεάζεται από τη θάλασσα.	Φυσικά χαρακτηριστικά
Επιστημονικές προσεγγίσεις	«Πραγματικά» νησιά: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Όσα βρίσκονται μακριά από ηπειρωτική χώρα και είναι απαλλαγμένα από την άμεση επιρροή της. ▪ Όσα έχουν έκταση < από 10.000χ². (αυτά με έκταση > από 50.000χ² «ηπειρωτικά νησιά», ενώ τα ενδιάμεσα: «μεγάλες γαίες»). ▪ Όσα έχουν αναλογία έκταση / μήκος ακτών < 1:10 (>1:100 ηπειρωτικά νησιά, > 1:25 μεγάλα νησιά). ▪ Όσα έχουν πληθυσμό < 600.000 κατοίκους (>1,2 εκατ. δεν αισθάνονται νησιωτικότητα) Αναλογία μεταξύ επιφάνειας και όγκου (χωρίς όρια, αλλά για μεγάλες τιμές: επίπεδο νησί, όσο μικραίνει το νησί είναι όλο και περισσότερο ορεινό).	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Απόσταση από ηπειρωτική ακτή ▪ Έκταση ▪ Αναλογία έκταση / μήκος ακτών ▪ Αναλογία επιφάνεια / όγκος ▪ Πληθυσμός

2.1.3 Η 'νησιωτικότητα'

Οι παραπάνω ορισμοί μπορεί να ορίζουν το νησί ως φυσικό «αντικείμενο», αλλά δεν προσδιορίζουν την έννοια «νησί», το τι δηλαδή σημαίνει το νησί ως γεωγραφικός, κοινωνικός και συμβολικός χώρος, ποια είναι η ταυτότητα των νησιών: η **νησιωτικότητα**. Τα νησιά, παρά τις διαφορές που παρουσιάζουν μεταξύ τους όσον αφορά σε παραμέτρους όπως το μέγεθος, ο πληθυσμός, η γεωγραφική θέση, οι κυρίαρχες οικονομικές δραστηριότητες, ο πολιτισμός, τα συστήματα χρήσης των πόρων, έχουν ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνθέτουν την ταυτότητα τους (Σπιλάνης, 1996). *'Νησιωτικότητα είναι εκείνη η συγκεκριμένη ποιότητα της αντίληψης και της συμπεριφοράς που έχει επηρεαστεί από την ιδιαίτερη μορφή του νησιωτικού χώρου.* (Codaccioni από Σοφούλης και Νταλάκου, 1992, σελ. 184).

Έτσι ορισμένη η νησιωτικότητα, αναφέρεται αφενός σε άμεσα 'αντικειμενικά' χαρακτηριστικά των νησιών, αλλά ταυτόχρονα εκφράζει και μια «αίσθηση» μάλλον, παρά μια μετρήσιμη κατάσταση (Clarke, 2002, Σοφούλης και Νταλάκου, 1992). Οπότε, ως κύρια

χαρακτηριστικά της μπορούν να θεωρηθούν τόσο «πραγματικές» διαστάσεις, όσο και «φανταστικές» – συμβολικές, όπως η ‘περιρρέουσα ατμόσφαιρα’ σε αυτά. Μια προσπάθεια κωδικοποίησης των χαρακτηριστικών αυτών καταλήγει σε 4 άξονες (EURISLES, 1997, Σπιλάνης, 1996, Σοφούλης και Νταλάκου, 1992, Braudel, 1993, Σαβοριανάκης, 2000, Morey 1993, Brigand, 1991, Patton, 1996, Καραμπάτσου-Παχάκη, 1996, Cross and Nutley 1999):

Το **μικρό μέγεθος**, τόσο ως προς την έκταση, όσο και ως προς τον πληθυσμό. Το μικρό μέγεθος συνεπάγεται *περιορισμένη ποικιλία και ποσότητα φυσικών πόρων*, μειώνοντας έτσι τις δυνατότητες για παραγωγικές δραστηριότητες και οικονομίες ιδιαίτερα μεγάλης κλίμακας, *μικρή αγορά*, διάσπαρτη σε πολλές μικρές κοινότητες και απομονωμένη από γειτονικές αγορές και *περιορισμένη φυσική, οικονομική και κοινωνική φέρουσα ικανότητα*.

Η **απομόνωση**. Τα νησιά εξ ορισμού είναι απομονωμένα λόγω της ασυνέχειας του χώρου. Στην περίπτωση των νησιωτικών συμπλεγμάτων παρατηρείται το φαινόμενο της ‘διπλής’ ή και πολλαπλής νησιωτικότητας, των μικρότερων νησιών, καθώς ορισμένα από τα μικρότερα νησιά σε αρχιπελάγη συνήθως εμφανίζουν σχέσεις εξάρτησης με κάποιο μεγάλο νησί που λειτουργεί ως τοπικό κέντρο, ενώ αυτά λειτουργούν δορυφορικά ως προς αυτό. Το αποτέλεσμα είναι αυξημένο κόστος σε όλες τις οικονομικές λειτουργίες που λαμβάνουν χώρα σε αυτά (*κεφάλαια λειτουργίας επιχειρήσεων και διαβίωσης των κατοίκων, απόκτηση υποδομών*), αυξημένο κόστος σε χρόνο και αυξημένο κόστος *ενημέρωσης*.

Το **ιδιόμορφο και εύθραυστο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον**. Η απομόνωση και οι περιορισμένοι φυσικοί πόροι, δημιουργούν ‘νησίδες’ από σπάνια και εύθραυστα οικοσυστήματα με αυξημένη παρουσία σπάνιων και ενδημικών ειδών. Ταυτόχρονα, δημιουργούν και απομονωμένες κοινότητες με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τρόπους ζωής και συστήματα διαχείρισης των περιορισμένων αυτών πόρων.

Η **ιδιαίτερη βιωματική ταυτότητα** των νησιών. Η βιωματική αυτή ταυτότητα, αναφέρεται στις συμβολικές και ψυχολογικές διαστάσεις των νησιών, στους τρόπους με τους οποίους οι κάτοικοι και οι επισκέπτες τους αντιλαμβάνονται τα συμβολικά χαρακτηριστικά τους. Ο τρόπος με τον οποίο γίνονται αντιληπτά τα νησιά, φαίνεται ότι προβάλλει ορισμένες έντονα ‘εικόνες’ για αυτά. Οι εικόνες αυτές κινούνται πάνω σε ένα δίπολο (Clarke, 2002, Baum, 1997, Σοφούλης και Νταλάκου, 1992, Σβορώνος, 1992): την απομόνωση – περιορισμό στα στενά φυσικά όρια του νησιού και την απεραντοσύνη που εκφράζεται από την κυρίαρχη παρουσία της θάλασσας ως ορίου και ως συνδετικού κρίκου. Βασιζόμενες σε διαφορετικούς βαθμούς στο δίπολο αυτό δημιουργούνται και άλλες εικόνες που περιλαμβάνουν (Clarke, 2002, Σοφούλης και Νταλάκου, 1992) το *νησί ουτοπία – ο χαμένος παράδεισος*, ως

ιδανικό εργαστήριο κοινωνικού πειραματισμού εξαιτίας της απομόνωσης και του αναλλοίωτου χώρου από εξωτερικές επιδράσεις που δημιουργεί η απομόνωση που έχει διατηρήσει την πρωταρχική του μορφή, ανεπηρέαστη απ' τη διαδρομή του χρόνου και 'αυθεντική' (δεν είναι τυχαίο ότι όλες σχεδόν οι ουτοπίες 'πραγματώνονται' σε νησιά). Μια παρόμοια εικόνα είναι και αυτή του αυτάρκους **νησιού – μικρόκοσμου**, ενός τόπου που περιλαμβάνει τα πάντα σε μικρογραφία. Η αντίθετη εικόνα, επίσης κοινή, είναι αυτή του **νησιού φυλακή – τόπου εξορίας**, ενός τόπου αφιλόξενου και απομονωμένου, με ακτές απότομες και ανώμαλες. Μια ακόμη εικόνα είναι του **νησιού ιερού χώρου**, του απομονωμένου και απαγορευμένου τόπου όπου τελετές θρησκευτικού χαρακτήρα λαμβάνουν χώρα. Τέλος, μια σχετική σύγχρονη εικόνα είναι αυτή του **νησιού τουριστικού παραδείσου**, όπου όλοι θέλουν να επισκεφτούν ή να ζήσουν για να 'ξεφύγουν', να 'απομονωθούν' και να διασκεδάσουν ζώντας μια 'εύκολη' και 'ανέμελη' ζωή (Minca, 1998, King, 1997, Durrell, 1978). Οι αντιφατικές αυτές εικόνες μπορεί εντούτοις να αναφέρονται στον ίδιο τόπο, καθώς όπως έχει υποστηριχθεί για την εικόνα των νησιών του Αιγαίου, όπως αυτή προβάλλεται στα κείμενα που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια, τα νησιά παρουσιάζονται με δύο 'πρόσωπα': ως ελκυστικοί τόποι διακοπών το καλοκαίρι και ως μέρη απομόνωσης και απωθητικά το χειμώνα (Raptis and Terkenli, 1998).

Η παραπάνω διαπραγμάτευση της έννοιας της νησιωτικότητας καλείται να απαντήσει στο αν η νησιωτικότητα είναι μειονεξία ή αξιοποιήσιμη ιδιαιτερότητα. Ετυμολογικά, η έννοια του νησιού παραπέμπει στην απομόνωση. Στα λατινικά ο όρος είναι *insula* και στα ιταλικά *isola* από το ρήμα *isolare* = απομονώνω. Η τρέχουσα Κοινοτική πρακτική περιλαμβάνει όλα τα νησιά της ΕΕ σε διάφορες κατηγορίες και λίστες 'μειονεκτικών περιοχών'. Έτσι, κατατάσσονται στις προβληματικές περιοχές (ΕΕ, 1994, και ΕΕ, 1999), στις μειονεκτικές και πιο πρόσφατα στις περιοχές με μόνιμα φυσικά εμπόδια (μαζί με τις ορεινές και τις αραιοκατοικημένες περιοχές, ΕΕ, 2002). Επίσης υπάρχει ρητή αναφορά στη συνθήκη του Amsterdam (Ιούνιος 1997, άρθρο 130 Α, 2^η παράγραφος) για την ιδιαιτερότητα των νησιών και στο αναθεωρημένο Σύνταγμα της Ελλάδας (άρθρο 101 – ερμηνευτική δήλωση). Εκτός όμως από τις κατατάξεις και στις αναφορές, η εξέταση των δεικτών που αφορούν το κατά κεφαλή καθαρίστο προϊόν και τη διάρθρωση του ανά τομέα, τη δημογραφία, την απασχόληση, το επίπεδο εκπαίδευσης των κατοίκων, την παραγωγικότητα, την πραγματοποιούμενη έρευνα, το επενδεδυμένο κεφάλαιο, τον αριθμό νέων προϊόντων κλπ δείχνει ότι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, τα νησιά της ΕΕ παρουσιάζουν εδώ και αρκετές δεκαετίες σημαντικές διαφορές με τις ευρωπαϊκές ηπειρωτικές περιφέρειες, ενώ έντονα είναι τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης σ' αυτά (ΕΕ, 1994, ΕΕ, 1999, Σπιλάνης 1996).

Στις επόμενες ενότητες, θα αναλυθούν περισσότερο οι παραπάνω εικόνες και συμβολισμοί των νησιών, καθώς θα παρουσιαστούν μια σειρά από ιστορικές λειτουργίες των νησιών και θα δοθούν κάποια συγκεκριμένα παραδείγματα.

2.2 Τα Νησιά στον Κόσμο

Σύμφωνα με τον απλούστερο ορισμό, υπάρχουν πολλά νησιά στον κόσμο. Ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται, μπορούν να ομαδοποιηθούν σε διάφορες κατηγορίες. Μια τέτοια κατηγοριοποίηση που χρησιμοποιείται συχνά αναφέρεται στην διαδικασία σχηματισμού τους (UNEP). Έτσι, τα νησιά μπορούν να διακριθούν σε *ηφαιστειογενή*, που είναι που έχουν δημιουργηθεί από εκρήξεις ηφαιστείων, σε *κοραλλιογενή*, που είναι αυτά που έχουν δημιουργηθεί από αποθέσεις κοραλλιών, σε *προσχωσιγενή* που είναι αυτά που έχουν δημιουργηθεί από αποθέσεις ποταμών και συναντώνται σε λίμνες, σε ποτάμια ή κοντά σε εκβολές ποταμών και στα υπόλοιπα νησιά, που είναι όλα όσα έχουν δημιουργηθεί από γεωλογικές μεταβολές (άνοδο της στάθμης των υδάτων, μετακίνηση πλακών, κτλ.).

Η **γεωγραφική διασπορά** των νησιών είναι μεγάλη και πράγματι νησιά απαντώνται σε όλες τις θάλασσες και ωκεανούς, αλλά τα περισσότερα από αυτά βρίσκονται στον Ειρηνικό ωκεανό (Πίνακας 2). Μια προσέγγιση καταγραφής των *σημαντικότερων* νησιών του κόσμου από τα Ηνωμένα Έθνη (UNEP), έχει καταλήξει σε 2.000 νησιά (Πίνακας 2), αριθμός ο οποίος όμως είναι σημαντικά μικρότερος από τον πραγματικό, καθώς για παράδειγμα στην Ελλάδα αναγνωρίζονται 36 νησιά (Πίνακας Παραρτήματος Π.2), ενώ μόνο τα κατοικημένα που καταγράφονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Πίνακας Παραρτήματος Π.1) είναι 73. Παρόλα αυτά η προσέγγιση των Ηνωμένων Εθνών είναι πολύ χρήσιμη, καθώς επιτρέπει την επισκόπηση των σημαντικότερων νησιών του κόσμου και την εξαγωγή πολύ χρήσιμων συμπερασμάτων που επιβεβαιώνουν τα όσα έχουν αναφερθεί στις προηγούμενες ενότητες.

Έτσι, τα περισσότερα νησιά βρίσκονται στον Ειρηνικό ωκεανό όπως αναφέρθηκε ήδη (52% του συνόλου των νησιών). Αν εξαιρεθούν οι μεμονωμένες περιπτώσεις όπου 'συναντώνται' διαφορετικοί ωκεανοί και τα νησιά της Βαλτικής, τα μικρότερα σε μέγεθος νησιά βρίσκονται στη Μεσόγειο, όπου ο μέσος όρος έκτασης αντιστοιχεί στο μέγεθος περίπου της Λέσβου, σημαντικό δηλαδή μέγεθος σχετικά με την πλειοψηφία των νησιών της Μεσογείου που οφείλεται στη χρήση του μέσου όρου ως μέτρου διασποράς. Η χρήση της διαμέσου αντιθέτως δείχνει ότι τα νησιά του Ειρηνικού είναι μικρότερα σε έκταση, με 137 km² ένα νησί δηλαδή περίπου στο μέγεθος της Αμοργού. Τα χαμηλότερα σε ύψος νησιά βρίσκονται στον Αρκτικό ωκεανό και ακολουθούν τα νησιά του Ειρηνικού.

Πίνακας 2. Τα σημαντικότερα νησιά στον κόσμο κατά ωκεανό (πηγή: UN web site, <http://islands.unep.ch>, επεξεργασία από τους συγγραφείς)

Ωκεανός/ Θάλασσα	Σύνολο Νησιών	Υψόμετρο		Έκταση		
		N	Μέσος όρος υψομέτρου (m)	N	Μέσος όρος έκτασης (km ²)	Διάμεσος έκτασης (km ²)
Αρκτικός	170	135	469,9	166	4565,5	402,7
Ατλαντικός	378	225	740,1	266	5400,7	228,5
Ατλαντικός/Αρκτικός	2	2	2244,5	2	119954,8	119954,8
Ατλαντικός/Ειρηνικός	1	1	2497,0	1	47401,1	47401,1
Βαλτική	21	18	84,7	21	1153,2	486,2
Ινδικός	218	115	613,6	162	8577,4	156,9
Ινδικός/Ειρηνικός	1			1	216,1	216,1
Μεσόγειος	88	71	807,2	59	1695,3	278,4
Ειρηνικός	1038	639	752,6	827	4040,6	136,9
Ειρηνικός/Αρκτικός	2					
Ειρηνικός/Ινδικός	2	1	189,0	2	347,4	347,4
Νότια Ανταρκτική	79	45	1130,1	62	2338,8	296,0
Σύνολο	2000	1252	717,5	1569	4769,3	191,0

Όσον αφορά στο υψόμετρο, ακόμη και η χρήση μέσων όρων υποδεικνύει ότι μια ενδεχόμενη άνοδος του επιπέδου της θάλασσας θα επηρέαζε δραματικά ακόμη και την ύπαρξη των μικρότερων νησιών. Πράγματι από τα 1.252 νησιά για τα οποία υπάρχουν δεδομένα υψομέτρου, τα 596 έχουν υψόμετρο χαμηλότερο των 500 μέτρων, 295 χαμηλότερο από 200 μέτρα και 127 χαμηλότερο των 50 μέτρων, από τα οποία το 53% βρίσκονται στον Ειρηνικό ωκεανό με διάμεσο έκτασης μόλις 4 km².

Μια περισσότερο αναλυτική προσέγγιση για τη θέση και τη διασπορά των νησιών αποκαλύπτει ότι πολλά από αυτά συναντώνται σε αρχιπελάγη, είναι δηλαδή συγκεντρωμένα σε σχετικά αβαθείς λειάνες με σχετικά μικρές αποστάσεις μεταξύ τους. Εκτός από τα αρχιπελάγη, πολλά μικρά νησιά απαντώνται σε *ατόλες*, γεωγραφικούς σχηματισμούς δηλαδή που αποτελούνται από χαμηλού υψομέτρου νησιά και αβαθή νερά κοραλλιογενούς προέλευσης. Οι σχηματισμοί αυτοί είναι πολύ σημαντικοί για την κατανόηση των λειτουργιών των νησιών που θα ακολουθήσει σε επόμενη ενότητα, καθώς η εγγύτητα ή η απομόνωση που συνεπάγεται η ένταξη σε κάποιον ευρύτερο γεωγραφικό σχηματισμό επηρεάζουν σημαντικά την ευκολία πρόσβασης και την δυνατότητα τους να συμμετέχουν σε διάφορα δίκτυα ανταλλαγών.

Όσον αφορά τέλος την πολιτική κατάσταση των νησιών, αυτή παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Έτσι, υπάρχουν ορισμένα μεγάλου σχετικά μεγέθους νησιά τα οποία αποτελούν αυτόνομα κράτη (Μάλτα, Ιρλανδία), άλλα νησιά που περιλαμβάνουν περισσότερα από ένα αυτόνομα κράτη (Γζαμάικα), αυτόνομα κράτη που περιλαμβάνουν περισσότερα από ένα νησιά και μπορεί να περιλαμβάνουν και εκατοντάδες μικρά νησιά (Πολυνησία, Βανουάτου). Πολλά νησιά αποτελούν επαρχίες αυτόνομων κρατών και

βρίσκονται σε σχετικά μικρή απόσταση από τις ηπειρωτικές επαρχίες του αντίστοιχου κράτους (νησιά Αιγαίου), ενώ άλλα νησιά αποτελούν υπερπόντιες κτήσεις ηπειρωτικών ή νησιωτικών κρατών (Φώκλαντ, Γαλλική Πολυνησία, Χαβάη). Τέλος, υπάρχουν και διεθνή νησιά, νησιά δηλαδή που δεν ανήκουν στην επικράτεια κανενός κράτους και περιλαμβάνουν ορισμένα νησιά πλησίον της Ανταρκτικής, η οποία επίσης ως ήπειρος θεωρείται διεθνής περιοχή (Πίνακας Παραρτήματος Π.2).

2.3 Η Ελκυστικότητα Περιοχών

2.3.1 Γενικά για την ελκυστικότητα

Ορισμένες περιοχές είναι περισσότερο ελκυστικές για να ζει κανείς από άλλες. Αν και αυτό ένα γεγονός που όλοι κατανοούν, οι λόγοι που επιδρούν στις αποφάσεις και επιλογές αυτές δεν είναι πάντα ξεκάθαροι. Άλλωστε οι παράγοντες αυτοί δεν είναι σταθεροί, αλλά μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο με τη μεταβολή των γενικότερων κοινωνικο-οικονομικών, πολιτιστικών και γεωπολιτικών παραμέτρων. Η οικονομική επιστήμη έχει προτείνει μια σειρά από παράγοντες που επηρεάζουν την ελκυστικότητα περιοχών για τη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις (Πολύζος και Πετράκος, 2001), παράγοντες οι οποίοι συνήθως διαρθρώνονται γύρω από πέντε άξονες (Λαμπριανίδης, 2000, Πολύζος και Πετράκος, 2001, Mazzarol and Choo, 2003):

- Τοποθεσία της περιοχής σε όρους διαθεσιμότητας πρώτων υλών και απόστασης από αγορές,
- Πληθυσμό της περιοχής,
- Διαθεσιμότητα υποδομών,
- Διαθεσιμότητα και ποιότητα ανθρώπινων πόρων,
- Διοικητικό – θεσμικό πλαίσιο στο οποίο οι επιχειρήσεις πρέπει να λειτουργήσουν και κίνητρα που παρέχονται για επενδύσεις.

Η παρόμοια έννοια της ελκυστικότητας περιοχών για εγκατάσταση ανθρώπων δεν έχει λάβει ανάλογη επιστημονική βαρύτητα. Τι είναι όμως η ελκυστικότητα περιοχών για τις κοινωνικές ομάδες; Ως **ελκυστικότητα** μιας περιοχής μπορεί να θεωρηθεί η εικόνα που έχουν για αυτή διάφορες ομάδες πληθυσμού (Maillet 1998) και μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τη διερεύνηση των αντιλήψεων και νοοτροπιών διαφόρων κοινωνικών ομάδων για τον χώρο γενικότερα, όπως εκφράζεται από την επιθυμία για μόνιμη κατοικία ή/και οικονομική

δραστηριότητα σε αυτή (Κίζος κ.α., υπό έκδοση). Αν και φαίνεται ότι η ελκυστικότητα όπως έχει οριστεί είναι μεγάλης σημασίας για όλες τις περιοχές, είναι επίσης αλήθεια ότι η μετατροπή των αντιλήψεων και των νοοτροπιών σε μετρήσιμους δείκτες δεν είναι εύκολη.

Προσπάθειες χρήσης δεικτών για την εκτίμηση της συνήθως καταλήγουν σε δύο διακριτές προσεγγίσεις (Κίζος κ.α., υπό έκδοση): η πρώτη προσέγγιση αναφέρεται σε συγκεκριμένες ποιότητες και χαρακτηριστικά της περιοχής αναφοράς. Τα χαρακτηριστικά αυτά περιλαμβάνουν το μέγεθος του πληθυσμού της περιοχής, την ύπαρξη και διαθεσιμότητα υποδομών και υπηρεσιών, την διαθεσιμότητα θέσεων εργασίας, την ηλικιακή δομή, το εκπαιδευτικό επίπεδο του εργατικού δυναμικού και άλλα, στην ίδια 'γραμμή' με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά της ελκυστικότητας για τις επιχειρήσεις. Τέτοιες προσεγγίσεις γίνονται είτε από διεθνείς ή υπερεθνικούς οργανισμούς όπως το CEIES, (CEIES, 1996), ο EUROSTAT (EE 1997, EE 1999, EE 2001), ο OECD (OECD, 1994), το δίκτυο EURISLES (EURISLES 1997, EURISLES 2002), είτε ως προσεγγίσεις εθνικού περιφερειακού σχεδιασμού (Portnov et al, 2000). Η εκτίμηση της ελκυστικότητας βασίζεται σε δείκτες όπως η προσβασιμότητα, η απομόνωση, η ανταγωνιστικότητα, οι ανθρωπίνι πόροι, οι υποδομές, η διαθεσιμότητα υπηρεσιών και άλλων, με την παραδοχή ότι οι τιμές των δεικτών αυτών συνδέονται με τις αντιλήψεις περί ελκυστικότητας των κοινωνιών και ότι οι άνθρωποι επιλέγουν την περιοχή κατοικίας ή/και εργασίας με βάση ένα λίγο πολύ ορθολογικό μοντέλο αποφάσεων (Portnov et al, 2000). Επομένως, η ελκυστικότητα δομείται σε αφηρημένο επίπεδο και εκτιμάται από δείκτες που προέρχονται από ειδικούς.

Η δεύτερη προσέγγιση αναφέρεται σε αντιλήψεις και νοοτροπίες κοινωνικών ομάδων που συνδέονται με την περιοχή και στις οποίες η έννοια της ελκυστικότητας δεν αναφέρεται αλλά σαφώς υπονοείται (Halfacree 1995, Copus and Crabtree 1996, Harrington and O'Donogue 1998, Van Dam et al. 2002, Κίζος και Σπιλάνης 2002, Haartsen et al, 2003).

Η ελκυστικότητα με αυτές τις προσεγγίσεις φαίνεται να δομείται γύρω από τρεις ερωτήσεις: Η πρώτη ερώτηση επιδιώκει την απάντηση στο ερώτημα: 'ελκυστικότητα για ποιον;' και αναφέρεται στην ανάγκη ρητού ορισμού της κοινωνικής ομάδας για την οποία γίνεται η εκτίμηση της ελκυστικότητας, καθώς διαφορετικές κοινωνικές ομάδες αντιλαμβάνονται με διαφορετικούς τρόπους τις παραμέτρους που συγκροτούν την ελκυστικότητα μιας περιοχής (Halfacree 1995, Van Dam et al. 2002, Κίζος και Σπιλάνης 2002). Άρα, προκύπτουν διαφορετικές 'ελκυστικότητες' για κάθε ομάδα, οι οποίες θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι αναφέρονται σε διαφορετικές περιοχές, καθώς διαφορετικές ομάδες συγκροτούν διαφορετικές εικόνες για την ίδια περιοχή, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της ομάδας στην οποία ανήκουν (Κίζος κ.α., υπό έκδοση). Οι ομάδες μπορούν να διακριθούν με βάση πολλά

διαφορετικά κριτήρια διάκρισης όπως η ηλικία, το φύλο, η εισοδηματική κατηγορία, η φυλή ή το έθνος κ.α. Η προσέγγιση αυτή έρχεται σε αντίθεση με ολόκληρη την επιχειρηματολογία που αναπτύχθηκε παραπάνω. Αν κάθε ομάδα αντιλαμβάνεται και τελικά 'ζει' σε διαφορετικές περιοχές, προφανώς δεν μπορούν να έχουν νόημα οι δείκτες σε επίπεδο περιοχής, παρά μόνο ως ενδεικτικοί μέσοι όροι για τις διάφορες ομάδες, και απαιτείται αναλυτικός προσδιορισμός των αντιλήψεων των διαφόρων ομάδων σε σχέση με τις τιμές των δεικτών αυτών.

Η δεύτερη ερώτηση επιδιώκει να απαντήσει το ερώτημα: 'ελκυστικότητα πότε;'. Το ερώτημα αυτό αναφέρεται στη διαρκή διαπραγμάτευση της ελκυστικότητας μιας περιοχής, καθώς τόσο οι γενικότερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, όσο και η αναπτυξιακή πορεία μιας περιοχής ή μιας κατηγορίας περιοχών μεταβάλλονται, συμπαρασύροντας και την ελκυστικότητά τους (Κίζος κ.α., υπό έκδοση). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τα νησιά στη Μεσόγειο, τα οποία ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα θεωρούνταν μάλλον ελκυστικές περιοχές, ως εμπορικοί κόμβοι με εύκολη πρόσβαση σε σχέση με τις απομονωμένες ορεινές ηπειρωτικές περιοχές, και πολλά από αυτά είχαν ανθούσα εμπορική τάξη και ευημερία (Braudel, 1993). Η μεταβολή στις μεταφορές προϊόντων (σιδηρόδρομος, αυτοκινητόδρομοι) και στην τεχνολογία των πλοίων (πετρελαιοκίνητα πλοία που δεν απαιτούν συχνές στάσεις), μαζί με τη γενικότερη μεταβολή των αναπτυξιακών προτύπων, μετέβαλαν τα νησιά σε μη ελκυστικές περιοχές, γεγονός που αντικατοπτρίζεται στην πληθυσμιακή αποψίλωση τους, στην απώλεια οικονομικών δραστηριοτήτων και στην υπανάπτυξη (Brigand 1991, King 1997). Σχετικά πρόσφατα, η τάση αυτή αντιστράφηκε μερικά εξαιτίας της εμφάνισης και ανάπτυξης του μαζικού τουρισμού που δημιούργησε δουλειές και εισοδήματα (Baum 1997, Clarke 2002). Εκτός όμως από την μακροπρόθεσμη χρονικά μεταβολή της ελκυστικότητας, πρέπει να σημειωθούν και βραχυπρόθεσμες μεταβολές, με χαρακτηριστικό την εποχιακή μεταβολή στις αντιλήψεις για την ελκυστικότητα των νησιών, καθώς το καλοκαίρι αυτά θεωρούνται ως ελκυστικές περιοχές για 'διακοπές', ενώ τον χειμώνα μετατρέπονται σε απομονωμένους 'τόπους εξορίας' (Raptis and Terkenli, 1998). Οπότε, τα κριτήρια μέτρησης της ελκυστικότητας δεν μπορούν να παραμένουν σταθερά στο χρόνο, αλλά πρέπει να μεταβάλλονται χρονικά, ανάλογα με αυτές τις μεταβολές στις αντιλήψεις της ομάδας της 1^{ης} ερώτησης και τις γενικότερες μεταβολές του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου (Κίζος κ.α., υπό έκδοση).

Η τρίτη τέλος ερώτηση επιδιώκει απάντηση στο ερώτημα: 'ελκυστικότητα πως;' Στο φως των όσων έχουν ήδη συζητηθεί για την προσέγγιση εκτίμησης της ελκυστικότητας μέσα από χαρακτηριστικά της περιοχής από τις άλλες δύο ερωτήσεις που προηγήθηκαν, η τελευταία

ερώτηση επαναφέρει το ερώτημα των μεθόδων και κριτηρίων εκτίμησης της ελκυστικότητας μιας περιοχής μέσα από τις απόψεις κοινωνικών ομάδων που σχετίζονται με αυτή. Πρακτικά, η απάντηση αυτής της ερώτησης έχει να κάνει με την ανάγκη ρητού προσδιορισμού των μεθόδων και κριτηρίων μέτρησης για κάθε περιοχή και κοινωνική ομάδα που διενεργείται αυτός ο προσδιορισμός.

Οπότε, η ελκυστικότητα μπορεί να οριστεί ως η εικόνα μιας συγκεκριμένης περιοχής ή ενός συγκεκριμένου χώρου για μια ομάδα ανθρώπων, που συνδέονται με κάποιον τρόπο με το χώρο αυτό, για ένα ορισμένο χωροχρονικό πλαίσιο (Κίζος κ.α., υπό έκδοση). Ο τρόπος αυτός ορισμού της ελκυστικότητας έχει το πλεονέκτημα ότι 'ακούει' αυτά που έχουν να πουν διαφορετικές ομάδες για μια περιοχή, τα ελκυστικά και μη χαρακτηριστικά της. Αυτό που επίσης προκύπτει από τον ορισμό, είναι ότι η ελκυστικότητα είναι σχετικός όρος και οι τιμές της μπορεί να οριστούν μόνο σε σύγκριση με κάτι αντίθετο: μια περιοχή είναι ελκυστική σε σχέση με κάποια άλλη που είναι μη-ελκυστική και το αντίθετο. Οπότε, η ελκυστικότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ περιοχών με βάση δείκτες που θα οριστούν από τις αντιλήψεις και νοοτροπίες ομάδων ανθρώπων που σχετίζονται με κάποιο τρόπο με τις περιοχές αυτές.

2.3.2 Η ελκυστικότητα των νησιών

Η ελκυστικότητα των νησιών είναι μια ειδική, αλλά ταυτόχρονα και παραδειγματική όπως έδειξε το παράδειγμα της μεταβολής της ελκυστικότητας των νησιών της Μεσογείου που αναφέρθηκε ήδη, περίπτωση εξέτασης της μεταβολής των αντιλήψεων για την ελκυστικότητα. Ακολουθώντας τα βήματα που περιγράφηκαν παραπάνω για την προσέγγιση της έννοιας, θα πρέπει πρώτα να οριστούν οι κοινωνικές ομάδες και ο χρόνος για τις οποίες θα πρέπει να γίνει ο προσδιορισμός των παραγόντων που την καθορίζουν και έπειτα να οριστεί μια μεθοδολογία μέτρησης της.

Από τα όσα αναφέρθηκαν ήδη για τα συμβολικά χαρακτηριστικά των νησιών, οι ομάδες θα πρέπει να είναι τουλάχιστον δύο: από τη μια οι κάτοικοι των νησιών και από την άλλη οι 'μη-κάτοικοι', οι οποίοι όμως συνδέονται με αυτά με συμβολικούς δεσμούς και ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό για την κατασκευή των διαστάσεων της νησιωτικότητας που αναπτύχθηκαν ήδη σύντομα. Ο ορισμός των δύο αυτών μεγάλων ομάδων οδηγεί αυτόματα και σε χρονικό προσδιορισμό της ελκυστικότητας, καθώς οι απόψεις των 'μη-κατοίκων', αλλά και η ίδια η χωρική και φυσική πραγματικότητα των νησιών (θαλάσσιες μεταφορές που είναι δύσκολες το χειμώνα) εμπεριέχουν το στοιχείο της **εποχικότητας**, το οποίο και μπορεί να

χρησιμοποιηθεί για τον διαχωρισμό σημαντικού μέρους των αντιλήψεων και απόψεων των δύο ομάδων για την ελκυστικότητα.

Έτσι, φαίνεται να διακρίνονται ήδη δύο διαφορετικές ελκυστικότητες που αντιστοιχούν και σε διαφορετικές εικόνες για τα νησιά: η ελκυστικότητα των κατοίκων, η οποία δεν έχει έντονα εποχικό χαρακτήρα και φαίνεται να επικεντρώνεται περισσότερο σε ‘πραγματικά’ παρά σε συμβολικά χαρακτηριστικά. Είναι η εικόνα των νησιών ως οποιασδήποτε άλλης περιοχής, με τις ιδιαιτερότητες (φυσικές, οικονομικές, πολιτισμικές, ποιότητας ζωής) που έχει κάθε περιοχή. Είναι δηλαδή μια προσέγγιση που δεν διακρίνει τα νησιά ως διακριτές γεωγραφικές ενότητες, αλλά ως διακριτές φυσικές περιοχές και εξετάζει τα σχετικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα τους σε σχέση με άλλες περιοχές για κατοικία σε αυτά.

Η ελκυστικότητα των ‘μη-κατοίκων’ από την άλλη, είναι μια έντονα συμβολική εικόνα ελκυστικότητας. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της αναφέρονται στις διαστάσεις της νησιωτικότητας που αναπτύχθηκαν παραπάνω, πρόκειται δηλαδή για μια εικόνα, η οποία θα μπορούσε να συνοψιστεί σε μια σειρά από αντίθετους πόλους (πχ. ‘κόλαση τον χειμώνα, παράδεισος το καλοκαίρι’, ‘φυλακή - τόπος εξορίας και παράδεισος διακοπών’). Αναδεικνύονται έτσι έντονα οι διαστάσεις της εποχικότητας που διακρίνουν και τις δύο διαφορετικές ελκυστικότητες. Οπότε, η διαδικασία της εκτίμησης των διαφορετικών παραγόντων που κατασκευάζουν τις διαφορετικές ελκυστικότητες θα μπορούσε και αυτή να δομηθεί γύρω από την εποχιακή αυτή αντίθεση: χειμώνας – καλοκαίρι.

Βέβαια, οι δύο παραπάνω απόψεις είναι πολύ περισσότερο πολύπλοκες από όσο φαίνεται στην ανάλυση που προηγήθηκε. Παρόλα αυτά οι θέσεις αυτές είναι χρήσιμες γιατί μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ακραίες τιμές σε ένα σύστημα μέτρησης ή εκτίμησης των διαφορετικών εικόνων και απόψεων διαφόρων ομάδων για τα νησιά, ακόμη και χωρίς να έχει προηγηθεί η διάκριση σε ‘κατοίκους’ και ‘μη-κατοίκους’.

Αυτό σημαίνει ότι αν θεωρήσουμε ως δεδομένες τις παραπάνω ακραίες θέσεις μπορούν να ελεγχθούν οι απόψεις διαφόρων ομάδων και να καταταχθούν σε ‘τιμές’ – σημεία σε έναν τέτοιο συνεχή άξονα απόψεων. Μια τέτοια εμπειρική διερεύνηση των απόψεων διαφόρων ομάδων για την ελκυστικότητα νησιών δεν έχει πραγματοποιηθεί ακόμη, καθώς η βιβλιογραφία αναφέρεται σε προσεγγίσεις συγκεκριμένων και ορισμένων ομάδων για ηπειρωτικές κυρίως περιοχές.

Αυτή η εμπειρική διερεύνηση θα μπορούσε να ξεκαθαρίσει σημαντικά τη σύγχυση που επικρατεί σήμερα σχετικά με τα νησιά σε συμβολικό, εννοιολογικό και αναπτυξιακό επίπεδο. Όσον αφορά στο συμβολικό επίπεδο, θα βοηθήσει στο ξεκαθάρισμα των διαφορετικών ‘συμβολικών εισροών’ (Νιτσιάκος, 1995) που δέχονται τα νησιά. Όπως έχει ήδη συζητηθεί,

οι συμβολικές αυτές εισροές είναι υπεύθυνες για τις τωρινές εικόνες και κατασκευές ελκυστικότητας των νησιών. Η αναλυτική καταγραφή και ταξινόμηση των εισροών αυτών μπορεί να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση των κατασκευών αυτών και των μεταβολών τους χρονικά, χωρικά και ανάλογα με την ομάδα που τις χρησιμοποιεί - κατασκευάζει. Μια τέτοια προσπάθεια οφείλει να καταγράψει πρωτογενείς και δευτερογενείς πολιτισμικές και συμβολικές πηγές (λογοτεχνία, θέατρο, κινηματογράφο, τέχνη, εφημερίδες, περιοδικά, ιστορικές, ανθρωπολογικές και κοινωνικές μελέτες, εγχειρίδια ιστορίας, διαφημιστικά φυλλάδια, κτλ.) το ίδιο με την καταγραφή και ανάλυση των απόψεων των διαφορετικών ομάδων. Η μεγάλη ποικιλία των πιθανών πηγών δημιουργεί την ανάγκη διεπιστημονικού χαρακτήρα της σχετικής ανάλυσης για την αναλυτική καταγραφή των συμβόλων και των συμβολικών εισροών.

Μια πρώτη προσπάθεια πρέπει να ξεκινήσει με την ανάλυση των ευρύτερα διαδεδομένων πηγών και βέβαια των απόψεων των ανθρώπων για τα νησιά και τη νησιωτικότητα. Οι απόψεις αυτές πρέπει να περιλαμβάνουν πολλές και διαφορετικές ομάδες ανθρώπων που σχετίζονται με τα νησιά, όπως τους μόνιμους κατοίκους τους, τους τακτικούς επισκέπτες, τους τουρίστες κτλ., με μεθόδους που να είναι σε θέση να καταγράψουν τις απόψεις όσο το δυνατόν περισσότερο αντικειμενικά.

Σε εννοιολογικό επίπεδο, η διερεύνηση των απόψεων και άλλων πηγών, ξεκαθαρίζει μια σειρά από έννοιες που εμπλέκονται στην μελέτη της ελκυστικότητας των νησιών και τις σχέσεις μεταξύ τους. Ιδιαίτερα όσον αφορά στις έννοιες της εποχικότητας και στις γεωγραφίες που αυτή συνεπάγεται και δημιουργεί, η μελέτη των νησιών είναι παραδειγματική περίπτωση. Τα νησιά αποτελούν ιδανική περίπτωση μελέτης των γεωγραφιών της εποχικότητας για μια σειρά από λόγους.

Ο πρώτος λόγος έχει να κάνει με την ίδια τη φυσική γεωγραφία τους. Το γεγονός ότι απαιτείται μετακίνηση μέσω της θάλασσας για να φτάσεις κανείς ή να φύγει από ένα νησί, συνεπάγεται ότι ο χειμώνας διαφοροποιείται από το καλοκαίρι, καθώς στις περισσότερες περιπτώσεις νησιών, ο χειμώνας σημαίνει αυξημένη δυσκολία πρόσβασης. Έτσι, προκύπτουν οπωσδήποτε εποχικές διαφοροποιήσεις, οι οποίες είναι κοινές βέβαια και με άλλες κατηγορίες δύσβατων και απομονωμένων περιοχών, όπως είναι οι ορεινές περιοχές.

Ο δεύτερος λόγος σχετίζεται με τον πρώτο και έχει να κάνει με τον τρόπο μεταφοράς από και προς τα νησιά. Η αναγκαιότητα μεταφοράς με θαλάσσια μέσα και το γεγονός ότι τα μέσα αυτά είναι στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων δημόσιας χρήσης, οδηγεί σε επιπλέον περιορισμούς και ανάγκη προγραμματισμού των μετακινήσεων με βάση

προσχεδιασμένα προγράμματα δρομολογίων. Το γεγονός αυτό αυξάνει το αίσθημα απομόνωσης και ανασφάλειας που αντιμετωπίζουν όσοι βρίσκονται σε νησιά, ιδιαίτερα σε περιόδους όπου η επικοινωνία είναι έτσι και αλλιώς δύσκολη, τόσο από άποψης φυσικών συνθηκών, όσο και συχνότητας δρομολογίων.

Ο τρίτος λόγος αναφέρεται στην ανάπτυξη δημόσιων υποδομών και υπηρεσιών που δεν δικαιολογούνται πάντα από την παρουσία του αριθμού κατοίκων που εξυπηρετούνται από αυτή. Η δημιουργία των σύγχρονων αστικών κρατών σηματοδοτεί την ανάπτυξη του δημόσιου τομέα ως κύριου παροχέα υπηρεσιών για τον πληθυσμό. Η ύπαρξη απομονωμένων περιοχών, όπως είναι τα νησιά, συνεπάγεται την ανάγκη δημιουργίας και λειτουργίας όσων σε κάθε εποχή θεωρούνται ως απαραίτητες υποδομές και υπηρεσίες. Οι υποδομές αυτές αναφέρονται σήμερα στην υγεία, στην παιδεία, στην τοπική αυτοδιοίκηση και στην γενικότερη λειτουργία του κράτους. Η αναφορά τους και μόνο υποδεικνύει την ανάγκη στελέχωσης τους από ειδικευμένους επιστήμονες ή από εκπαιδευμένο προσωπικό, το οποίο σπάνια προέρχεται από την τοπική κοινωνία, καθώς εξ αιτίας της χαμηλής ποιότητας του ανθρώπινου δυναμικού συνήθως δημιουργείται η ανάγκη 'εισαγωγής' ανθρώπινων πόρων. Η εισαγωγή αυτή μπορεί να καταλήξει στην μόνιμη κατοικία των εργαζομένων αυτών στα νησιά, αλλά συνήθως πρόκειται για θέσεις και υπηρεσίες για τις οποίες δίνονται ειδικά κίνητρα για την πλήρωση τους και έχουν έντονα εποχιακό χαρακτήρα. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση στα Ελληνικά νησιά είναι αυτή των αναπληρωτών καθηγητών μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι καλύπτουν εποχιακά έτσι και αλλιώς κενές θέσεις. Οι εποχιακές αυτές γεωγραφίες έχουν πολύ μεγάλη σημασία και θα αναλυθούν περισσότερο στην επόμενη ενότητα.

Ο τέταρτος λόγος αναφέρεται στην στρατηγική σημασία πολλών νησιών και στην παρουσία στρατιωτικών δυνάμεων σε αυτά. Ο λόγος αυτός αναφέρεται βέβαια σε δημόσια υπηρεσία που λειτουργεί, αλλά δεν μπορεί να θεωρηθεί ως υπηρεσία που παρέχεται σε όμοια πλαίσια με όσες αναφέρθηκαν παραπάνω για την διασφάλιση και βελτίωση ενός επιπέδου ζωής. Παρόλα αυτά λειτουργεί με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με αυτές σε εποχιακό επίπεδο.

Ο πέμπτος λόγος έχει να κάνει με τον τουρισμό και τις εποχιακές τουριστικές ροές. Η ίδια η δομή και λειτουργία των τουριστικών ροών είναι έντονα εποχιακές σήμερα, σε μια εποχή μαζικής μετακίνησης τουριστών και ταξιδιωτών και προσανατολισμένες στη θερινή περίοδο. Από την άλλη τα νησιά έχουν αποτελέσει από την έναρξη της μαζικοποίησης του τουριστικού φαινομένου προορισμούς πολλών τουριστών εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων που περιλαμβάνουν την ιστορική τους βαρύτητα σε πολλούς πολιτισμούς και σε πολλές εποχές, την φυσική ομορφιά τους, τη σπανιότητα μιας σειράς πόρων, την αναζήτηση από

τους τουρίστες προορισμών που να περιλαμβάνουν επαφή με θάλασσα που κατεξοχήν προσφέρουν τα νησιά και το γεγονός ότι τα νησιά γενικά θεωρούνται ως περιοχές όπου η 'παράδοση' διατηρείται περισσότερο σε σχέση με ηπειρωτικές περιοχές και κυρίως σε αστικά κέντρα εξαιτίας της απομόνωσης των νησιών. Το δεδομένο αυτό δημιουργεί έντονα εποχιακές ροές που μπορεί να διαστρεβλώσουν σημαντικά τον τρόπο ζωής στα νησιά και να ενισχύσουν και άλλες εποχιακές μετακινήσεις ανθρώπων που καλούνται να προσφέρουν υπηρεσίες στις εποχιακές μετακινήσεις των τουριστών και άρα μετακινούνται εποχιακά και αυτοί. Ο λόγος αυτός δεν περιορίζεται προφανώς στα νησιά, αλλά αφορά όλες τις τουριστικές περιοχές, τα νησιά όμως επηρεάζονται περισσότερο από τους μεγαλύτερους ηπειρωτικούς προορισμούς εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους και μόνο.

Ο έκτος λόγος αναφέρεται σε μια άλλη πληθυσμιακή κατηγορία, στους ηλικιωμένους και δεν περιορίζεται στα νησιά. Γενικά, οι ηλικιωμένοι μετακινούνται μόνιμα ή εποχιακά σε περιοχές όπου οι υπηρεσίες υγείας βρίσκονται σε υψηλό επίπεδο ή σε περιοχές όπου η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας είναι εύκολη. Τα νησιά έτσι, αποτελούν μια κατηγορία περιοχών από την οποία οι ηλικιωμένοι γενικά επιθυμούν να μετακινηθούν από εξαιτίας των υπηρεσιών υγείας και της δυσκολίας πρόσβασης σε αυτές, αλλά ταυτόχρονα και επιθυμούν να μετακινηθούν σε αυτά, ιδιαίτερα σήμερα που επιστρέφουν γενικά στους τόπους από τους οποίους ξεκίνησαν οι γενιές της αγροτικής εξόδου στην Ελλάδα και τα νησιά βίωσαν ιδιαίτερα έντονη την έξοδο αυτή και την μείωση του πληθυσμού (χωρίς να είναι οι μόνες περιοχές σε αυτό). Έτσι, τα νησιά παρουσιάζονται ταυτόχρονα ως ελκυστικά και μη ελκυστικά για τους ηλικιωμένους, αναγκάζοντας τους να μετακινούνται συχνά ή να μετακινούνται εποχιακά σε αυτά, αν και τα παραπάνω αποτελούν περισσότερο μια γενική διαπίστωση παρά μια επίσημα καταγεγραμμένη τάση.

Πρέπει τέλος να σημειωθεί επίσης ότι οι παραπάνω εποχικότητες δημιουργούν εποχικές διαφοροποιήσεις και για τους μόνιμους κατοίκους των νησιών οι οποίες θα πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη.

Τέλος, σε αναπτυξιακό επίπεδο, η διερεύνηση των διαφορετικών κατασκευών υποδεικνύει τις αναπτυξιακές παρεμβάσεις που επιθυμεί κάθε ομάδα γιατί πιστεύει ότι με αυτές θα αυξηθεί ή θα βελτιωθεί η ελκυστικότητα των νησιών. Οι διαφορές εδώ μπορούν να συνεισφέρουν στις προσπάθειες σχεδιασμού και διαμόρφωσης πολιτικών. Το γενικό ζήτημα που προκύπτει συνεχώς στην διαμόρφωση πολιτικών για κάθε περιοχή είναι το ερώτημα 'πολιτική για ποιους;' Στην περίπτωση των νησιών με τις έντονες εξωγενείς συμβολικές εισροές και άρα τις μεγάλες και υψηλές προσδοκίες κοινωνικών ομάδων 'μη-κατοίκων' για το πώς θα «πρέπει» να

είναι τα νησιά, το ζήτημα που τίθεται είναι αν αυτές οι προσδοκίες συμπίπτουν και σε ποιο βαθμό με τις προσδοκίες των κατοίκων (αν αυτές μπορούν να θεωρηθούν ομοιογενείς, Κίζος και Σπιλάνης, υπό δημοσίευση) και τελικά ποιους στόχους καλούνται να πετύχουν οι πολιτικές και ο σχεδιασμός (αντίστοιχα υψηλές συμβολικές εισροές και άρα υψηλές προσδοκίες για τη μορφή και τις λειτουργίες υπάρχουν σε ορεινές κοινότητες που βίωσαν έντονες δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές και οι εξωγενείς εισροές πρεσβεύουν την στροφή προς την *μορφή* των χώρων αντί για την έμφαση στις *λειτουργίες* που αυτός καλείται να επιτελέσει, Νιτσιάκος, 1995, Δαμιανάκος κ.α. 1997).

Το υλικό που παρουσιάστηκε σύντομα στη συγκεκριμένη ενότητα θα συζητηθεί και στη συνέχεια, όταν θα αναλυθούν διεξοδικότερα οι λειτουργίες των νησιών.

2.4 Ο Χώρος και οι Άνθρωποι ως Σύστημα: Τομείς που Εξετάζονται και Δείκτες που χρησιμοποιούνται

Η συστημική ανάλυση χρησιμεύει γενικά ως ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο ανάλυσης αν χρησιμοποιηθεί με βάση συγκεκριμένες μεθοδολογικές παραδοχές, οι οποίες να μπορούν να καλύπτουν τις αδυναμίες της και να προβάλλουν τα πλεονεκτήματά της. Το βασικότερο από τα πλεονεκτήματα αυτά είναι η εστίαση σε *αλληλεπιδράσεις και αναδράσεις*, δηλαδή σε σχέσεις επίδρασης που δεν είναι μονοσήμαντες. Το άλλο μεγάλο πλεονέκτημα της συστημικής ανάλυσης είναι η ολιστική προσέγγιση. Η προσέγγιση αυτή θα πρέπει να συνδυαστεί με ανάλυση στα στοιχεία του συστήματος, η οποία είναι απολύτως απαραίτητη για την κατανόηση των ιδιοτήτων των οντοτήτων του συστήματος και των σχέσεων – επιδράσεων μεταξύ τους. Μια τέτοια μεθοδολογία για χωρική ανάλυση διακρίνει τα φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία του χώρου σε τέσσερα μεγάλα υποσυστήματα:

Το **οικονομικό υποσύστημα**, το οποίο αναφέρεται σε οικονομικούς παράγοντες που συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία στη συγκεκριμένη περιοχή και στις σχέσεις μεταξύ τους. Το οικονομικό υποσύστημα μπορεί έτσι να αναφέρεται στην παραγωγή και στην κατανάλωση σε μια περιοχή, στις σχέσεις μεταξύ των παραγωγών και των καταναλωτών τόσο μεταξύ τους όσο και με τα υπόλοιπα υποσυστήματα και με το εξωτερικό οικονομικό και άλλο περιβάλλον. Γενικά, το οικονομικό σύστημα είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη διαδικασία κατανόησης μιας περιοχής και για την ελκυστικότητα της όπως έχει αναφερθεί και θα αναλυθεί περισσότερο στη συνέχεια.

Το **ανθρώπινο υποσύστημα**, το οποίο αναφέρεται στους ανθρώπους και στις κοινωνίες που κατοικούν στην περιοχή. Το μέρος που αναφέρεται στους ανθρώπους έχει σχέση με

δημογραφικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας (φύλλο, ηλικιακή διάρθρωση, εργατικό δυναμικό, απασχόληση κτλ.). Εδώ περιλαμβάνονται επίσης τα στοιχεία ευημερίας και ποιότητας ζωής των κατοίκων μιας περιοχής και η 'περιρρέουσα ατμόσφαιρα' της περιοχής, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο αντιμετωπίζονται άτυπα από την κοινωνία οι οικονομικές δραστηριότητες. Η 'ατμόσφαιρα' αυτή δεν αποτελεί άμεσα μετρήσιμο μέγεθος, αλλά επιδρά σημαντικά στο οικονομικό σύστημα, καθώς καθορίζει την έκταση και ένταση μιας σειράς οικονομικών δραστηριοτήτων, ενώ σε αυτή εντάσσεται και το κοινωνικό κεφάλαιο της περιοχής. Οι υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις σε μια περιοχή μπορεί να περιλαμβάνουν συγκεκριμένες δομές και υποχρεώσεις που να διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή και βέβαια περιλαμβάνουν τις σχέσεις με τα υπόλοιπα υποσυστήματα και με το εξωτερικό περιβάλλον.

Το υποσύστημα των υποδομών - υπηρεσιών. Το υποσύστημα των υποδομών και των υπηρεσιών που παρέχονται σε κατοίκους και επιχειρήσεις μπορεί να θεωρηθεί μαζί με το οικονομικό σύστημα ως ένα μέρος του συστήματος, αλλά εξετάζεται χωριστά καθώς έχει μεγάλη σημασία για την ελυστικότητα της περιοχής, αλλά και για την καλύτερη κατανόηση της χωρικής κατανομής της ελυστικότητας. Μπορεί να περιλαμβάνει μια σειρά από υποδομές και υπηρεσίες (υγεία, παιδεία, υποδομές δημοσίου συμφέροντος, συγκοινωνίες, μεταφορές, ιδιωτικές υποδομές και υπηρεσίες, κτλ.) και τις σχέσεις με τα υπόλοιπα υποσυστήματα και με το εξωτερικό περιβάλλον.

Το υποσύστημα του περιβάλλοντος. Το υποσύστημα του περιβάλλοντος αναφέρεται στο φυσικό περιβάλλον της περιοχής και στους τρόπους με τους οποίους αυτό διαχειρίζεται από τις κοινωνίες της περιοχής. Έτσι, μπορεί να περιλαμβάνει το φυσικό κεφάλαιο της περιοχής (προστατευόμενες περιοχές, οικοσυστήματα, τοπία, μνημεία της φύσης, κτλ), τις διαδικασίες διαχείρισης αποβλήτων (στερεών, υγρών, αέριων) και το πολιτιστικό περιβάλλον της περιοχής. Τέλος, περιλαμβάνονται και εδώ οι σχέσεις με τα υπόλοιπα υποσυστήματα και με το εξωτερικό περιβάλλον.

Η ολοκλήρωση της ανάλυσης γίνεται με την ολιστική προσέγγιση των συστατικών αυτών του συστήματος. Η απεικόνιση των οντοτήτων που απαρτίζουν τα τέσσερα οικοσυστήματα και η διερεύνηση των σχέσεων που τις συνδέουν, δεν συνεπάγεται ότι μια χωρική συστημική ανάλυση πρέπει να περιλαμβάνει όλα τα υποσυστήματα, όλες τις οντότητες και όλες τις σχέσεις. Η πολυπλοκότητα και το πλήθος όλων των οντοτήτων και των σχέσεων που συμμετέχουν ακόμη και στην απλούστερη ανάλυση, καθιστούν το ολοκληρωμένο εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο. Έτσι, η επιλογή των σημαντικότερων οντοτήτων και σχέσεων καθίσταται ζωτικής σημασίας για την ορθή και εφικτή ανάλυση.

Αυτό που επίσης είναι ιδιαίτερα σημαντικό είναι η ολοκλήρωση της ανάλυσης των υποσυστημάτων με την επιλογή των κατάλληλων δεικτών που μπορούν να μετρήσουν με ποσοτικό ή ποιοτικό τρόπο τις τιμές των οντοτήτων που αποτελούν τα υποσυστήματα ή/και τις σχέσεις μεταξύ τους και με τις οντότητες των άλλων υποσυστημάτων και του εξωτερικού συστήματος. Η επιλογή των δεικτών είναι δυσχερής διαδικασία και υπάρχουν πολλές προσεγγίσεις, οι οποίες επιχειρούν να ισορροπήσουν ανάμεσα στην αντιπροσώπευση των οντοτήτων και των διαδικασιών και στην δυνατότητα μέτρησης.

3 Η Ιστορία και οι ‘Λειτουργίες’ των Νησιών

3.1 Εισαγωγή

Η ενότητα που ακολουθεί παρουσιάζει περισσότερο αναλυτικά ορισμένες από τις κυριότερες ‘λειτουργίες’ των νησιών, οι οποίες μπορούν να αναφέρονται τόσο σε ‘πραγματικά’, όσο και σε συμβολικά χαρακτηριστικά. Γενικά, όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι εικόνες των νησιών και οι λειτουργίες τους κινούνται πάνω στο δίπολο απομόνωση – περιορισμό στα στενά φυσικά όρια του νησιού και απεραντοσύνη από παρουσία της θάλασσας ως ορίου και ως συνδετικού κρίκου. Οι αντιφατικές πολλές φορές λειτουργίες και ιδεατές εικόνες που θα αναλυθούν στη συνέχεια μπορεί εντούτοις να αναφέρονται στον ίδιο τόπο, δηλαδή τα νησιά να συνδυάζουν περισσότερες από μια λειτουργίες και περισσότερες από μια εικόνες. Το γεγονός αυτό είναι αρκετά κοινό όπως θα φανεί και από τα παραδείγματα που θα δοθούν.

3.2 Τα Νησιά Φρούρια

Πολλά νησιά υπήρξαν και άλλα ακόμη είναι στρατιωτικά φυλάκια ή/και περιοχές πολύ μεγάλης στρατιωτικής σημασίας. Μια σειρά από κάστρα, πύργους, σκοπιές κτλ., αποτελούν τα σημάδια της ιστορικής αυτής σημασίας σε πολλά νησιά, ενώ και σήμερα οι αεροπορικές ή ναυτικές βάσεις σε πολλά νησιά αποτελούν τα σύγχρονα αντίστοιχα σημάδια. Η στρατηγική σημασία είναι αποτέλεσμα συνήθως είτε της θέσης των νησιών σε θαλάσσια εμπορικά δίκτυα, οπότε ελέγχουν την εμπορική κίνηση και ιδιαίτερα την περίοδο όπου τα εμπορικά πλοία έπρεπε να πραγματοποιούν συχνές στάσεις για ανεφοδιασμό ή προστασία από καιρικές συνθήκες ή πειρατές, είτε αποτέλεσμα της ίδιας της απομόνωσης τους, καθώς χρησιμεύουν ως βάσεις ανεφοδιασμού ή ελέγχου ολόκληρων περιοχών. Η στρατιωτική παρουσία έχει οδηγήσει στην δημιουργία ισχυρών οικονομικών δραστηριοτήτων στα νησιά, καθώς σηματοδοτεί συνήθως την εισαγωγή εκτεταμένων πόρων για τη συντήρηση της δύναμης αυτής και τη δημιουργία υποδομών που δεν θα δικαιολογούνταν διαφορετικά.

Παραδείγματα τόσο της ιστορικής όσο και της σύγχρονης στρατηγικής σημασίας των νησιών είναι πολλά. Το νησί της Μάλτας αποτελεί μια από τις περισσότερο χαρακτηριστικές περιπτώσεις νησιού με στρατηγική σημασία, νησιού φρουρίου. Η θέση της στο μέσον της θαλάσσιας διαδρομής μεταξύ Δυτικής και Ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου της προσέδωσε πολύ μεγάλη σημασία και αποτέλεσε διεκδικούμενη περιοχή σε πολλούς πολέμους σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Το από αποτέλεσμα είναι η δημιουργία μεγάλου λιμανιού και η εντυπωσιακή οχύρωση του. Ένα άλλο παράδειγμα είναι η Ρόδος, η

οποία έχει ιδιαίτερα σημαντική θέση στα δρομολόγια από και προς την Κωνσταντινούπολη, από και προς την Κύπρο, την Μέση Ανατολή και την Αίγυπτο, με αποτέλεσμα και εδώ το μεγάλο και οχρωμένο λιμάνι, τις εντυπωσιακές οχυρώσεις της πόλης, αλλά και την πολυτέλεια και πλούτο που δημιούργησε η θέση της και η στρατιωτική σημασία που κατείχε.

Σε περισσότερο πρόσφατες εποχές και σήμερα, τα αντίστοιχα αποτελέσματα της στρατιωτικής σημασίας των νησιών είναι η δημιουργία μεγάλων αεροπορικών κυρίως βάσεων (καθώς η στρατιωτική κυριαρχία σήμερα στηρίζεται περισσότερο στην αεροπορική υπεροχή και όχι στην ναυτική κυριαρχία) που μεταμορφώνουν ριζικά το τοπίο και την οικονομική δομή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν η ναυτική βάση των Ηνωμένων Πολιτειών στην Κρήτη, οι αεροπορικές βάσεις των Ηνωμένων Πολιτειών στον Ειρηνικό ή στον Ατλαντικό ωκεανό. Οι πολλές αποικίες των μεγάλων χωρών που παραμένουν ακόμη μετά τη κατάρρευση της αποικιοκρατίας δείχνει τη στρατηγική τους σημασία ακόμη και στις μέρες μας, έστω και αν αυτή έχει περιοριστεί.

Σε κάθε περίπτωση και σε κάθε εποχή, η παρουσία στρατιωτικών δυνάμεων στα νησιά 'φρούρια', σήμαινε ταυτόχρονα αυξημένη ασφάλεια και αβεβαιότητα. Ασφάλεια εξαιτίας της παρουσίας της δύναμης αυτής και της εισαγωγής πόρων για την συντήρηση της, πόροι που αυξάνουν την ευημερία και του τοπικού πληθυσμού δημιουργώντας ευκαιρίες απασχόλησης και αυξάνοντας το μέγεθος της τοπικής αγοράς. Ανασφάλεια εξαιτίας της ίδιας της παρουσίας της στρατιωτικής δύναμης, η ύπαρξη της οποίας συνεπάγεται ότι το νησί αποτελεί εν δυνάμει διεκδικούμενη περιοχή ή περιοχή στόχο σε περίπτωση πολέμου.

3.3 Τα Νησιά Εμπορικοί Κόμβοι και Βιομηχανικοί Πόλοι

Πολλά νησιά υπήρξαν εμπορικοί κόμβοι και βιομηχανικοί πόλοι. Σήμερα, με πολλά νησιά να θεωρούνται μη ελκυστικές περιοχές, με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες και φθίνοντα πληθυσμό αυτό μπορεί να φαίνεται παράξενο και ίσως παράλογο, αλλά σε εποχές όπου η ναυτιλία αποτελούσε το κύριο αν όχι το μοναδικό μέσο μεταφοράς προϊόντων, πληροφοριών και προσώπων, τα νησιά έπαιζαν ρόλο περισσότερο σημαντικό από αυτό του σταθμού ανεφοδιασμού των πλοίων μόνο.

Γενικά, όπως αναπτύχθηκε και στην εισαγωγική ενότητα για τη νησιωτικότητα, τα νησιά τοποθετούνται είτε πολύ πίσω είτε πολύ μπροστά σε σχέση με τη συνολική ιστορία σε κάθε χωροχρονικό οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο. Έτσι, συχνά μοιράζονται ανάμεσα σε δύο αντιτιθέμενους πόλους, τον 'αρχαϊσμό' (υπανάπτυξη, να μένουν 'πίσω' από τις τρέχουσες

εξελίξεις, κατάσταση που θα αναλυθεί στη συνέχεια στην ενότητα των νησιών ως 'τόπων παράδοσης') και την καινοτομία (Braudel, 1993). Αν ο 'αρχαϊσμός' αναφέρεται κυρίως στην απομόνωση των νησιών και μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της, η καινοτομία αντιθέτως οφείλεται στην **οικονομική ενσωμάτωση** των νησιών σε εμπορικά και παραγωγικά δίκτυα. Με άλλα λόγια, όταν τα νησιά για συγκεκριμένους ιστορικούς λόγους αποτελούσαν ή αποτελούν σημαντικούς κρίκους σε συγκεκριμένα παραγωγικά δίκτυα και άρα διαθέτουν κάποια ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα σε σχέση με άλλες μη νησιωτικές περιοχές, τότε η οικονομική ανάπτυξη σε αυτά είναι σημαντική. Η οικονομική αυτή ανάπτυξη μπορεί να αναφέρεται τόσο στο εμπόριο, όσο και στην βιομηχανία.

Η εμπορική ανάπτυξη αναφέρεται στην θέση των νησιών σε δίκτυα ναυτικού εμπορίου. Όπως έχει αναλυθεί ξανά, η ναυτιλία και το εμπόριο με ιστιοφόρα σκάφη απαιτεί την ύπαρξη πολλών σταθμών στους οποίους να κάνουν στάση τα σκάφη αυτά. Στους σταθμούς αυτούς τα πλοία αυτά μπορούσαν να ανταλλάσσουν εμπορεύματα, να μεταφέρουν ανθρώπους, να χρησιμοποιούν τοπικό ανθρώπινο δυναμικό και υπηρεσίες, να πληρώνουν φόρους κτλ. Έτσι, δημιουργήθηκαν και μια σειρά από ευκαιρίες για ντόπιους επιχειρηματίες και εργαζομένους για απασχόληση σε εμπορικές επιχειρήσεις, για δημιουργία ναυτιλιακών – εμπορικών επιχειρήσεων, για απασχόληση σε πλοία, για παροχή υπηρεσιών σε πλοία κτλ.

Η θέση των νησιών δηλαδή στην συγκεκριμένη χωροχρονική και τεχνολογική συγκυρία αποτέλεσε για αυτά ένα σημαντικό **ανταγωνιστικό πλεονέκτημα** σε σχέση με ηπειρωτικές μη παράκτιες περιοχές, καθώς τα νησιά ήταν κατά μήκος των εμπορικών διαδρομών. Το αποτέλεσμα ήταν η δημιουργία πολλαπλών οικονομικών δραστηριοτήτων και η διάχυση των οικονομικών ωφελημάτων σε μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού των νησιών. Παραδείγματα υπάρχουν πάρα πολλά. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτυχημένων εμπορικών δραστηριοτήτων ήταν η δημιουργία εμπορικών στόλων στις Κυκλάδες και γενικότερα στα νησιά του Αιγαίου με τη συμμετοχή μικρών μεριδίων κεφαλαίου από πολλούς επενδυτές, σε μια εκσυγχρονισμένη εκδοχή εμπορικών επιχειρήσεων ήδη από τη Ρωμαϊκή αρχαιότητα με πολλούς επενδυτές και ελαχιστοποίηση του ρίσκου αποδόσεων του κεφαλαίου με την τοποθέτηση του σε διαφορετικές επενδύσεις (πλοία και φορτία). Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι πλούσιες εμπορικές πόλεις σε πολλά νησιά του Αιγαίου, με απομεινάρια τις εντυπωσιακές κατοικίες των πλούσιων εμπόρων στην Μυτιλήνη, στην Σύρο, στην Χίο, στην Σάμο, στην Αίγινα, στον Πόρο, στην Ύδρα, στη Σύμη και σε άλλα νησιά του Αρχιπελάγους. Είναι χαρακτηριστικά επίσης τα πολυτελή θέατρα που ανέβαζαν όπερες στην Ερμούπολη στη Σύρο, η πρώτη και μοναδική για πολύ καιρό στον ελληνικό χώρο.

Η βιομηχανική ανάπτυξη αναφέρεται και αυτή με τη σειρά της στην ανάπτυξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των νησιών σε σχέση με άλλες περιοχές. Το κλειδί και εδώ στην κατανόηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος των νησιών είναι η θέση τους στα εμπορικά δίκτυα και η πραγματοποίηση του συνόλου σχεδόν των μεταφορών μέσω ναυτιλιακών δικτύων. Με αυτά ως δεδομένα, η ανάπτυξη βιομηχανικών δραστηριοτήτων πάνω σε 'κόμβους' αυτού του δικτύου αποτελεί μια εν δυνάμει επικερδή δραστηριότητα. Αυτός είναι ο κεντρικός λόγος για τον οποίο πολλά νησιά αποτέλεσαν πόλους καινοτομίας και ανάπτυξης βιομηχανίας και ο ίδιος λόγος κρύβεται πίσω από τη σημερινή εικόνα τους με την απουσία καινοτομίας και τη μεταφορά της βιομηχανίας στους νέους εμπορικούς κόμβους στις ηπειρωτικές περιοχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανάπτυξη της ατμοκίνητης βιομηχανίας στον ελληνικό χώρο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η ατμοκίνητη βιομηχανία ήταν για την εποχή η τεχνολογία αιχμής και οι επενδύσεις σε αυτή απαιτούσαν μεγάλα κεφάλαια, υψηλή τεχνογνωσία και ανάγκη εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και απέφεραν σημαντικά κέρδη. Τα τέσσερα μεγαλύτερα κέντρα ανάπτυξης ήταν λιμάνια, δύο από τα οποία (Σύρος και Μυτιλήνη) νησιά (Σιφναίου, 1996). Η σταδιακή αλλαγή των πολιτικών και οικονομικών συνθηκών και η εξέλιξη της τεχνολογίας 'υποχρέωσε' τις σημαντικότερες βιομηχανικές μονάδες να μετακινηθούν σε ηπειρωτικές περιοχές όταν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα των νησιών έπαυσε να υφίσταται ή να κλείσουν, δημιουργώντας σημαντικά προβλήματα απασχόλησης στους πρώην πλέον βιομηχανικούς πόλους.

Με αυτόν τον τρόπο τα νησιά 'διέκοψαν' την καθημερινή επαφή με την καινοτομία που απαιτεί η ισορροπημένη οικονομική ανάπτυξη μιας περιοχής και ακολούθησαν την ίδια πορεία και με όλες τις ηπειρωτικές περιοχές που έχασαν το ανταγωνιστικό τους πλεονέκτημα στις τοπικές ή παγκόσμιες αγορές.

3.4 Τα Νησιά Ασφαλή Καταφύγια

Τα νησιά γενικά θεωρούνται ως ασφαλή καταφύγια και η ίδια η απομόνωση τους «ευθύνεται» για την ασφάλεια αυτή. Μεγάλες στρατιές δεν μπορούν εύκολα να διασπάσουν την απομόνωση τους και να μεταφερθούν σε αυτά, ενώ και η άμυνα τους μπορεί να οργανωθεί ευκολότερα σε σχέση με ηπειρωτικές περιοχές. Πολλά ιστορικά παραδείγματα δείχνουν την ασφάλεια αυτή των νησιών από εισβολές σε σχέση με πολλές μη νησιωτικές περιοχές, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικό αυτό των νησιών του Αιγαίου που ήταν κτήσεις των Βενετών ή των Γενοβέζων και αντιστάθηκαν για πολλούς αιώνες στην Οθωμανική κυριαρχία σε σχέση με τον ηπειρωτικό Ελληνικό χώρο.

Εκτός από τη διάσταση της ασφάλειας από τις εισβολές, η λειτουργία των νησιών ως ασφαλών καταφυγίων περιέχει άλλες δύο διαστάσεις: την *ασφάλεια από τους επίσημους μηχανισμούς κρατικών οντοτήτων* και την *ασφάλεια από εξωτερικές επιδράσεις* (πλην του πολέμου). Η πρώτη διάσταση αναφέρεται στη δυσκολία υπόταξης των κατοίκων των νησιών και διαφόρων τύπων παρανόμων από την κεντρική εξουσία σε διαφορετικά κοινωνικά και χρονικά πλαίσια, καθώς η απομόνωση και η πολυδιάσπαση του χώρου προσφέρουν πολλές δυνατότητες απόκρυψης. Η διάσταση αυτή εκφράζεται με μια σειρά από ιστορικά παραδείγματα. Το περισσότερο χαρακτηριστικό είναι αυτό της πειρατείας ή του κούρσου. Το συγκεκριμένο φαινόμενο παρουσιάζεται σε πολλές εποχές και κοινωνίες, έχει όμως πάντα το χαρακτηριστικό της ύπαρξης πολλών μικρών νησιών που χρησιμεύουν ως κρησφύγετα για τους πειρατές από τις δυνάμεις της εξουσίας. Το παράδειγμα της πειρατείας στη Μεσόγειο είναι και εδώ χαρακτηριστικό. Η πειρατεία στη Μεσόγειο αποτελεί φαινόμενο που ξεκινάει από την αρχαιότητα και τερματίζεται μόνο στον 18^ο - 19^ο αιώνα. Ως τότε η πειρατεία και το λαθρεμπόριο αποτελεί τρόπο ζωής ή ευκαιριακή απασχόληση για μια σειρά από πλοία και κατοίκους κυρίως νησιών αλλά και κατοίκους παράκτιων περιοχών. Τα αποτελέσματα στα νησιά είναι δύο ειδών: από τη μια πολλά νησιά αναγκάζονται να οχυρωθούν από το φόβο των πειρατικών επιδρομών ή να μετακινήσουν τους οικισμούς τους σε σημεία όπου είτε οι πειρατές δεν μπορούν εύκολα να φτάσουν, είτε σε σημεία όπου οι κάτοικοι θα μπορούν να ειδοποιούνται εύκολα για τον ερχομό των επιδρομέων και θα μπορούν έτσι να μετακινηθούν ή να οργανώσουν την άμυνα τους. Δεν είναι τυχαίο ότι οι παραλιακοί οικισμοί σε μια σειρά από νησιά του Αιγαίου είναι οχυρωμένοι και όλοι οι υπόλοιποι είχαν δημιουργηθεί σε μη παράκτιες και φυσικά οχυρωμένες περιοχές και διατηρούσαν μικρές και πρόχειρες κατασκευές σε παραλιακές 'σιάλες'. Τέτοια παραδείγματα ορεινών και προστατευμένων οικισμών απαντώνται στην Χίο, με τον οικισμό των Μεστών να αποτελεί υπόδειγμα οχυρωμένου οικισμού (κυκλική μορφή, σύνδεση όλων των οικημάτων από τις ταράτσες για καλύτερα άμυνα και δυνατότητα διαφυγής) και τον οικισμό του Ανάβατου υπόδειγμα απομονωμένου και οχυρωμένου οικισμού. Άλλα παραδείγματα συναντώνται στην Ικαρία, με οικήματα τα οποία είναι ενσωματωμένα στο περιβάλλον και δεν διακρίνονται από τη θάλασσα. Εκτός από την οχύρωση *κατά* των πειρατών, η πειρατική δραστηριότητα έχει και μια άλλη επίπτωση στα νησιά: το να αποτελούν αυτά *καταφύγια των πειρατών*. Αν και τέτοια κρησφύγετα δεν είναι σταθερά για μεγάλα χρονικά διαστήματα, πολλά μικρά νησιά αποτέλεσαν τέτοια καταφύγια με παράδειγμα αυτό των Φούρων. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι πολλά νησιά και κάτοικοι νησιών αποτελούσαν πειρατές και έπειτα από συμφωνίες με την εξουσία μετατρέπονταν σε φύλακες *κατά* των πειρατών, με ανάλογο τρόπο

με ότι συνέβαινε στις ορεινές περιοχές με συμμορίες κλεφτών και αρματολίκια (προστασία από κλέφτες).

Η δεύτερη διάσταση εκφράζει την **αυτάρκεια** των νησιών. Τα νησιά μπορούν να θεωρηθούν ως *μικρόκοσμοι*, ως περιοχές δηλαδή όπου όλα τα χαρακτηριστικά ενός κόσμου περιλαμβάνονται σε μικρογραφία. Η απομόνωση από εξωτερικές επιδράσεις και η ασφάλεια από αυτές δημιουργεί την αίσθηση ότι το νησί μπορεί να χρησιμεύει ως **ουτοπία**, ως ιδανικό εργαστήριο κοινωνικού πειραματισμού. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι όλες σχεδόν οι ουτοπίες 'πραγματώνονται' σε νησιά, στα οποία λειτουργούν 'ιδανικές' ανθρώπινες κοινωνίες απομονωμένες και απαλλαγμένες από τις επιδράσεις του εξωτερικού κόσμου (ακόμη και η 'Πολιτεία' του Πλάτωνα που δεν βρίσκεται σε νησί, βρίσκεται σε απομονωμένη περιοχή).

Η διάσταση αυτή της αυτάρκειας και της ουτοπίας έχει επηρεάσει πολύ τις συμβολικές ιδιότητες των νησιών και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η νησιωτικότητα από διάφορες ομάδες και ιδιαίτερα τις θεωρήσεις όπου τα νησιά θεωρούνται ως τόποι 'προστασίας της παράδοσης', όπως θα συζητηθεί στη συνέχεια.

Τέλος, μια ακόμη διάσταση της ασφάλειας στα νησιά που συμμετέχει στη διαμόρφωση της νησιωτικότητας είναι και η ασφάλεια στην καθημερινή ζωή. Ο περιορισμένος φυσικός χώρος του νησιού –ιδιαίτερα σε μικρά νησιά– δεν προσφέρει πολλές δυνατότητες απόκρυψης σε παρανόμους κάθε μορφής, με αποτέλεσμα η καθημερινή ζωή στα νησιά να θεωρείται πολύ περισσότερο ασφαλής από τα μεγάλα αστικά κέντρα ηπειρωτικών περιοχών. Η ασφάλεια αυτή της καθημερινής ζωής και η ανασφάλεια που μπορεί να δημιουργήσει μια μεγάλη αστική περιοχή στον κάτοικο ενός νησιού, μπορεί να αποτελέσει ισχυρό κίνητρο για την παραμονή σε αυτά.

3.5 Τα Νησιά Φυλακές

Τα νησιά εξαιτίας της απομόνωσης και της χωρικής ασυνέχειας χρησίμευσαν και χρησιμεύουν ως φυλακές και τόποι απομόνωσης – εξορίας. Μια φυλακή σε ένα νησί είναι μια διπλή φυλακή: εκτός από τους τοίχους της φυλακής υπάρχουν και οι 'αόρατοι' τοίχοι του νησιού που το απομονώνουν από τον υπόλοιπο κόσμο. Έτσι μια φυλακή σε ένα νησί είναι μια ασφαλής φυλακή και πολλά νησιά έχουν αποτελέσει τόποι όπου στεγάστηκαν φυλακές με περισσότερο χαρακτηριστικό παράδειγμα το νησί του Αλικαρνάκ στις ΗΠΑ.

Εκτός από φυλακές όμως, τα νησιά έχουν αποτελέσει τόπους απομόνωσης και εξορίας πολύ συχνότερα και σε μεγαλύτερο βαθμό, με την απομόνωση να αφορά κυρίως ασθενείς και ανεπιθύμητους, ενώ η εξορία πολιτικούς εξόριστους. Έτσι, πολλά νησιά έχουν χρησιμεύει ως

περιοχές καραντίνας και απομόνωσης μεταδοτικών ασθενειών και κυρίως της λέπρας. Η συχνότερη όμως χρήση απομόνωσης των νησιών είναι η εξορία. Σε πολλές εποχές και σε διαφορετικές κοινωνίες και ως πολύ πρόσφατα, τα νησιά έχουν χρησιμοποιηθεί ως περιοχές εξορίας, εξαιτίας της απομόνωσης και της ευκολίας ελέγχου των ροών ανθρώπων, πληροφοριών και αγαθών από και προς αυτά. Παραδείγματα νησιών εξορίας υπάρχουν πάρα πολλά και η εικόνα αυτή του *νησιού φυλακή – τόπου εξορίας*, ενός τόπου δηλαδή αφιλόξενου και απομονωμένου είναι κοινή στην συμβολική κατασκευή της νησιωτικότητας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν πολλά μικρά νησιά του Αιγαίου που χρησίμευσαν από διαφορετικούς πολιτικούς σχηματισμούς ως περιοχές εξορίας. Νησιά όπως ο Άγιος Ευστράτιος, η Νίσυρος, η Γαύδος αποτέλεσαν περιοχές εξορίας πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και νησιά όπως η Μακρόνησος και η Γυάρος αποτέλεσαν συνδυασμό περιοχών απομόνωσης και εξορίας στην διάρκεια της δικτατορίας.

3.6 Τα Ιερά Νησιά

Εξαιτίας της απομόνωσης τους, πολλά νησιά θεωρούνται ως *ιεροί χώροι*, περιοχές όπου τελετές θρησκευτικού χαρακτήρα λαμβάνουν χώρα και περιοχές οι οποίες μπορεί να είναι και απαγορευμένες για περιόδους όπου οι τελετές δεν λαμβάνουν χώρα ή να κατοικούνται μόνο από τα μέλη του ιερατείου. Κάποια ιερά νησιά έτσι ήταν ακατοίκητα (κυρίως στον Ειρηνικό ωκεανό) και ήταν επισιέψιμα μόνο σε περιόδους τελετών και γιορτών. Άλλα ιερά νησιά κατοικούνταν από το ιερατείο και περιορισμένο αριθμό κατοίκων και αποτελούσαν περιοχές προσκυνήματος, με αποτέλεσμα να απολαμβάνουν προνόμια και προστασία – ασυλία από πολεμικές συγκρούσεις. Το αποτέλεσμα για αυτά τα νησιά ήταν σημαντικά κέρδη και ανάπτυξη από οικονομικές δραστηριότητες που σχετίζονταν με τις ιερές τελετές. Τυπικό παράδειγμα αποτελούν τα νησιά της Δήλου και της Σαμοθράκης στην αρχαιότητα. Η Δήλος αν και μικρό και μάλλον άγονο νησί, εξαιτίας του ιερού χαρακτήρα της και της συνεπαγόμενης ασυλίας, αποτέλεσε πολύ σημαντικό κέντρο οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών στο Αιγαίο και γενικά στην Ανατολική Μεσόγειο (Reger, 1994). Η Σαμοθράκη από την άλλη αποτέλεσε και αυτή πολύ σημαντικό κέντρο λατρείας και προσορισμό προσκυνήματος ως και το τέλος της Ρωμαϊκής περιόδου και την αρχή της εξάπλωσης του Χριστιανισμού, με ταξιδιώτες που μπορούσαν να φτάσουν σε αυτή από πολύ μεγάλες αποστάσεις για να μυηθούν στα μυστήρια που λάμβαναν χώρα εκεί.

3.7 Τα Νησιά «Τουριστικοί Παράδεισοι»

Η εμφάνιση του τουρισμού και η μεγέθυνση των σχετικών ροών έπειτα από το μέσον του 20^{ου} αιώνα, έκαναν πολλά νησιά σημαντικούς τουριστικούς πόλους. Οι λόγοι για τους οποίους πολλά νησιά έγιναν από την αρχή της ανάπτυξης του τουριστικού φαινομένου πόλοι είναι αρκετοί και διαφορετικοί μεταξύ τους. Πρώτα απ' όλα η ιστορία και το ιστορικό παρελθόν μιας περιοχής μετράει στην ανάπτυξη του τουρισμού και πράγματι τα πρώτα νησιά που έγιναν σημαντικοί πόλοι διέθεταν σημαντικό πλούτο από ιστορικά μνημεία. Ένας ακόμη πολύ σημαντικός λόγος ήταν οι διαφορές που παρουσίαζε η ζωή των νησιωτών από αυτή των μη νησιωτικών περιοχών. Όπως θα αναλυθεί και στη συνέχεια, εξαιτίας της απομόνωσης και των περιορισμένων γενικά φυσικών πόρων, πολλές νησιωτικές κοινωνίες που δεν ενσωματώνονται ή δεν συμμετέχουν σε εμπορικά δίκτυα 'μένουν' πίσω από τις κοινωνικές, οικονομικές και άλλες εξελίξεις των σύγχρονων τους κοινωνιών. Έτσι, τα νησιά θεωρούνται ως 'κιβωτοί παράδοσης' και οι τουρίστες ελκύονται από τις διαφορές αυτές και την 'παραδοσιακή' ζωή που ζουν οι νησιώτες και από μια ρομαντική αίσθηση 'αυθεντικότητας' και 'παράδοσης' που ο τρόπος ζωής και οι κοινωνίες των νησιωτών υποτίθεται ότι έχουν, μαζί με μια 'αντίσταση' στην 'πρόοδο', στην 'σύγχρονη ζωή' κτλ. Ένας τρίτος σημαντικός λόγος για την δημιουργία τουριστικών πόλων σε νησιά ήταν το φυσικό περιβάλλον τους. Οι διακοπές ολοένα και περισσότερο συνδυάζονταν με καλό καιρό, θάλασσα, ήλιο και ξηκούραση. Τα περισσότερα νησιά μπορούν να προσφέρουν ορισμένα από τα παραπάνω συστατικά και τα περισσότερα 'επιτυχημένα' σε όρους τουριστικών ροών μπορούν να τα προσφέρουν όλα. Άλλοι λόγοι μικρότερης σημασίας αναφέρονται στην μοναδικότητα ορισμένων πόρων και μνημείων που συναντώνται σε νησιά, καθώς εξαιτίας της απομόνωσης αναπτύσσονται μοναδικά και εύθραυστα οικοσυστήματα ή/και κοινωνικοί σχηματισμοί.

Ο τουρισμός λοιπόν και οι τουρίστες 'ανακάλυψαν' τα νησιά (Minca, 1998, King, 1997, Durrell, 1978) και οι κάτοικοι των νησιών 'ανακάλυψαν' μια οικονομική δραστηριότητα η οποία τους προσέφερε ικανοποιητικά εισοδήματα και μια ευκαιρία βελτίωσης της ποιότητας της ζωής τόσο σε οικονομικούς όρους, όσο και σε επίπεδο υποδομών που δημιουργήθηκαν για την εξυπηρέτηση των τουριστών. Από την άλλη, ο μαζικός τουρισμός στην μεγάλη κλίμακα των ροών που εφαρμόζεται σήμερα, έχει δημιουργήσει μια σειρά από αρνητικές επιπτώσεις, οι οποίες αναφέρονται στην βιώσιμη διαχείριση των περιορισμένων φυσικών και πολιτισμικών πόρων έτσι ώστε και οι τουρίστες να είναι ικανοποιημένοι και οι πόροι να συντηρηθούν.

Ένα άλλο σημαντικό αποτέλεσμα αναφέρεται και στην έντονη εποχικότητα που συνεπάγεται ο τουρισμός στα νησιά και στις επιπτώσεις που έχει η εποχικότητα αυτή σε 'πραγματικά' και συμβολικά χαρακτηριστικά των νησιών και της κατασκευής της νησιωτικότητας. Οι μετακινήσεις των τουριστών και των ταξιδιωτών είναι σήμερα προσανατολισμένες στη θερινή περίοδο. Το δεδομένο αυτό δημιουργεί έντονα εποχιακές ροές που μπορεί να διαστρεβλώσουν σημαντικά τον τρόπο ζωής στα νησιά και να ενισχύσουν και άλλες εποχιακές μετακινήσεις ανθρώπων που καλούνται να προσφέρουν υπηρεσίες στις εποχιακές μετακινήσεις των τουριστών και άρα μετακινούνται εποχιακά και αυτοί. Ο λόγος αυτός δεν περιορίζεται προφανώς στα νησιά, αλλά αφορά όλες τις τουριστικές περιοχές, τα νησιά όμως επηρεάζονται περισσότερο από τους μεγαλύτερους ηπειρωτικούς προορισμούς εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους. Η εποχικότητα αυτή επηρεάζει όλους τους τομείς ζωής του μόνιμου πληθυσμού των νησιών σημαντικά, αλλά ακόμη περισσότερο επιδρά στις συμβολικές κατασκευές της νησιωτικότητας.

Η εικόνα αυτή περιλαμβάνει και το βασικό δίπολο αντιθέσεων που χαρακτηρίζουν τη νησιωτικότητα σήμερα: ενώ από τη μια τα νησιά παρουσιάζονται ως εξαιρετικά ελκυστικοί τόποι το καλοκαίρι και θεωρούνται ως μέρη όπου όλοι επιθυμούν να 'δραπετεύσουν' για να ζήσουν μια 'χαλαρή' ζωή, από την άλλη το χειμώνα θεωρούνται ως εξαιρετικά μη ελκυστικοί τόποι, μεταφορικά ως 'τόποι εξορίας' από την ζωή, με εξαιρέσεις νησιών που βρίσκονται κοντά στον Ισημερινό όπως πχ. τα Κανάρια και τα νησιά της Κ. Αμερικής, τα οποία θεωρούνται ως περιοχές όπου όλοι επιθυμούν να 'δραπετεύσουν' όλο το χρόνο λόγω της γεωγραφικής τους θέσης.

Παραδείγματα νησιών που θεωρούνται ως 'τουριστικοί παράδεισοι' και σημαντικοί τουριστικοί πόλοι είναι πολλά και σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου. Πολλά από τα νησιά αυτά έχουν επηρεαστεί πολύ από την ανάπτυξη του τουρισμού και έχουν μεταβληθεί τόσο σε επίπεδο τοπίου, όσο και σε επίπεδο οικονομικών δραστηριοτήτων και παγίωσης μιας κατάστασης και μιας συμβολικής ταυτότητας. Το τοπίο τους έχει μεταβληθεί από την ανάπτυξη των οικημάτων που απαιτούνται για την στέγαση των τουριστών που καταφτάνουν και τα οποία μπορεί να είναι από πολυώροφα ξενοδοχεία πολυτελείας με ιδιωτικές ακτές και αποκλεισμό των ντόπιων, ως φθηνά ενοικιαζόμενα δωμάτια. Η τεράστια οικιστική ανάπτυξη δευτέρων ή εξοχικών κατοικιών των Κυκλάδων είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπου η εκτός οικισμών δόμηση έχει λάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις σε νησιά όπως η Μύκονος, η Σύρος, η Σαντορίνη, η Πάρος κτλ. που μεγάλες περιοχές μπορούν να θεωρηθούν ως άτυποι διάσπαρτοι οικισμοί. Η άναρχη δόμηση ενοικιαζόμενων δωματίων και μικρών ξενοδοχείων σε νησιά όπως η Κως, η Σάμος και η Ρόδος είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα

αλλαγής του τοπίου, με κακής ποιότητας κατασκευές που έρχονται σε αντίθεση με το ‘παραδοσιακό’ οικιστικό πρότυπο των νησιών και με υποβάθμιση του οικιστικού περιβάλλοντος και της ποιότητας ζωής των ντόπιων και των τουριστών. Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα οργανωμένης τουριστικής οικιστικής ανάπτυξης που μεταβάλλει ριζικά το τοπίο είναι το παράδειγμα των ακτών της Τουρκίας, όπου μεγάλοι οικισμοί τουριστικών ή δεύτερων κατοικιών χτίζονται, ιδιαίτερα κοντά σε τουριστικές περιοχές.

Οι οικονομικές δομές έχουν επίσης μεταβληθεί σε αυτά τα νησιά σε τέτοιο βαθμό ώστε τα τουριστικά εισοδήματα και οι ευκαιρίες απασχόλησης που σχετίζονται με τον τουρισμό να αποτελούν την κυρίαρχη δραστηριότητα και όλη η οικονομική ζωή να ταυτίζεται με τον τουρισμό σε βαθμό μονοκαλλιέργειας. Το αποτέλεσμα είναι η ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από τις τουριστικές διακυμάνσεις της διεθνούς αγοράς και η αύξηση του κινδύνου οικονομικών κρίσεων, όπως απέδειξαν οι πρόσφατες πολεμικές συγκρούσεις για την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Η παγίωση τέλος μιας ‘συμβολικής ταυτότητας’ των νησιών αυτών συνεπάγεται την ταύτιση τους με περιοχές τουρισμού, περιοχές δηλαδή που έχουν ταυτιστεί με το εποχικό δίπολο ‘παράδεισος – κόλαση’ και που θεωρούνται ‘κατάλληλα’ μόνο για τουρισμό, με αποτέλεσμα την ανυπαρξία προθυμίας από τοπικούς και μη φορείς να εξετάσουν εναλλακτικές οικονομικές και παραγωγικές δραστηριότητες και αναδιαπραγμάτευση της συμβολικής ταυτότητας της περιοχής.

3.8 Τα Νησιά ως ‘Τόποι Παράδοσης’

Πολλά νησιά θεωρούνται ως ‘κιβωτοί διατήρησης της παράδοσης’ διαφόρων κοινωνιών. Η εξέταση της έννοιας της λειτουργίας αυτής σχετίζεται με την σημαντικότερη ιδιότητα των νησιών που έχει παρουσιαστεί πολλές φορές σε αυτό το κείμενο, την απομόνωση. Όπως αναπτύχθηκε ήδη, εξαιτίας αυτής της απομόνωσης τα νησιά είναι μοιρασμένα ανάμεσα στην ‘καθυστέρηση’ και στην ‘καινοτομία’. Η καινοτομία αναφέρεται όπως είδαμε, στην ενσωμάτωση των νησιών σε εμπορικά και οικονομικά δίκτυα και έχει ως αποτέλεσμα οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Η ‘καθυστέρηση’ αποτελεί την άλλη πλευρά του νομίσματος. Αν τα νησιά, που είναι έτσι και αλλιώς απομονωμένα, είναι και εκτός εμπορικών, παραγωγικών, μεταφορικών ή στρατιωτικών δικτύων, τότε οι κοινωνικές αλλαγές τις οποίες διέρχεται κάθε κοινωνία δεν είναι άμεσα μεταβιβάσιμες σε αυτά, με αποτέλεσμα να ‘μένουν πίσω’ σε σχέση με τις σύγχρονες τους κοινωνίες. Το ότι ‘μένουν πίσω’ ως τα τέλη

του 19^{ου} αιώνα θεωρούνταν ως σημαντικό μειονέκτημα των νησιών. Έκτοτε, η ρομαντική θεώρηση της ‘παράδοσης’ και της ‘αυθεντικότητας’ ως έννοιας που συνδέεται με την παράδοση και αντιτίθεται στην ‘πρόοδο’ και στο ‘μοντέρνο’ έχει προσδώσει σε απομονωμένες κοινωνίες οι οποίες ζουν ‘παραδοσιακά’, δηλαδή έχουν παλαιά οικονομικά συστήματα και κοινωνική οργάνωση, χαρακτηριστικά ‘αυθεντικότητας’. Η ‘αυθεντικότητα’ αυτή συνδέεται σύμφωνα με την ρομαντική θεώρηση της ζωής με ‘καλύτερες’ και περισσότερο ευτυχημένες κοινωνίες και τρόπους ζωής. Ταυτόχρονα, η άνοδος του εθνικισμού και η δημιουργία Κρατών – Εθνών στην Ευρώπη, συνέδεσε τις ‘παραδόσεις’ με το έθνος, προσδίδοντας στην παράδοση και ένα χαρακτηριστικό εθνικό, ως εθνικό απόθεμα παραδόσεων, πιστεύω και τρόπου ζωής, σε αντίθεση πάντα με τον μοντέρνο αστικό τρόπο ζωής που ευνοεί την ομογενοποίηση και την τυποποίηση στο όνομα της ‘προόδου’ και του ‘εκσυγχρονισμού’. Έτσι, απομονωμένες κοινωνίες που διατηρούν ‘παραδοσιακά’ χαρακτηριστικά στον τρόπο παραγωγής και ζωής, θεωρούνται ως ‘κιβωτοί παράδοσης’ και ‘εθνικό κεφάλαιο’, καθώς γίνεται δεκτό ότι εκφράζουν τις ‘ρίζες’ της μοντέρνας κοινωνίας και των σύγχρονων εθνών.

Με αυτόν τον τρόπο, πολλά νησιά που ήταν απομονωμένα και διατηρούσαν παλαιότερους τρόπους ζωής θεωρήθηκαν ως περιοχές ‘παράδοσης’ και η ζωή σε αυτές ως ‘αυθεντική’ και ‘κοντά στις παραδόσεις’, ‘κοντά στη φύση’ και καλύτερη από την ‘τρελή σε ρυθμούς’, ‘αποξενωμένη από την παράδοση και τις ρίζες’ σύγχρονη ζωή στις πόλεις, σε έναν αστικό μύθο μιας ‘δύσκολης αλλά ευτυχημένης ζωής’, μιας ‘χρυσής εποχής’.

Σε όλα τα παραπάνω πρέπει να προστεθεί και η διαφορετικότητα που εξαιτίας της απομόνωσης τους τα νησιά πάντα είχαν από τις μη νησιωτικές περιοχές για να γίνει κατανοητή η συμβολική δυναμική των νησιών, αλλά και ένα μέρος της ελκυστικότητας τους (έστω και εποχικής), της *νησιομανίας* (*islomania*, Clark, 2000), δηλαδή της επιθυμίας για ζωή (μόνιμη ή εποχική) σε νησιά.

Ένα τυπικό παράδειγμα είναι τα νησιά Αράν στην Ιρλανδία, στα οποία η ζωή μετά τον Β’ Παγκόσμιο Πόλεμο πληρούσε τις δύο παραπάνω προϋποθέσεις: από τη μια είχε ορισμένα διαφορετικά χαρακτηριστικά από τη ζωή της ‘ηπειρωτικής’ Ιρλανδίας που αναφέρονταν στο ντύσιμο, στην κοινωνική δομή, στις εργασίες και στο πολιτισμικό τοπίο, ενώ από την άλλη είχε διατηρήσει πολλά χαρακτηριστικά ‘παραδοσιακά’ στοιχεία τα οποία είχαν εξαλειφθεί σε μεγάλο βαθμό από τις πόλεις και τα περισσότερα χωριά της υπόλοιπης Ιρλανδίας. Έτσι, τα νησιά Αράν στα πλαίσια εθνικών οργανισμών για προστασία της Ιρλανδικής παράδοσης και καταγραφή ‘παραδοσιακών’ παραγωγικών τεχνικών και κοινωνικών πρακτικών, θεωρήθηκαν ως ‘κιβωτός παράδοσης’ και το μουσείο της ζωής στην ύπαιθρο της Ιρλανδίας στηρίζεται σε αντικείμενα, φωτογραφίες, χαρακτηριστικά που προέρχονται σε σημαντικό βαθμό από αυτά.

Άλλα τυπικά παραδείγματα αποτελούν πολλά μικρά νησιά της Ελλάδας σήμερα, τα οποία θεωρούνται (μαζί με πολλές απομονωμένες ορεινές περιοχές), ως οι τελευταίοι ‘αυθεντικοί’ τόποι της Ελλάδας, όπου κανείς μπορεί να συναντήσει ‘αληθινούς’ ανθρώπους και να ζήσει ‘παραδοσιακές’ και ‘αυθεντικές’ εμπειρίες, να γευτεί ‘ξεχασμένες’ γεύσεις και να ζήσει γενικά μια ‘ευτυχισμένη’ ζωή.

Το παράδειγμα αυτό περιλαμβάνει όλες τις αντιφάσεις των σύγχρονων ρομαντικών θεωρήσεων για την ‘παραδοσιακή ζωή’, οι οποίες μπορούν να συνοψιστούν στα εξής: κατασιεάζονται από ανθρώπους και κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν διαμένουν στις περιοχές αυτές και καθορίζουν ως *πολιτισμικές εισροές* (Νιτσιάκος, 1995) το πώς θα πρέπει να είναι το τοπίο, η κοινωνία και η οικονομία μιας περιοχής για να μπορεί αυτή να θεωρηθεί ως ‘αυθεντική’ και ‘παραδοσιακή’. Όταν οι κάτοικοι της περιοχής διεκδικούν το ίδιο επίπεδο υπηρεσιών με αυτό των επισκεπτών, τότε ο ‘χαρακτήρας’ της περιοχής καταστρέφεται και οι ‘παραδόσεις αλλοιώνονται’. Η εξωγενής αυτή κατασιευσή της ‘παραδοσιακότητας’ και της ‘αυθεντικότητας’ δεν έχει μεγάλη σχέση με την πραγματική ζωή στην οποία υποτίθεται ότι αναφέρεται, καθώς αυτή έχει εξαφανιστεί μαζί με τις οικονομικές, πολιτισμικές και κοινωνικές συνθήκες που τη δημιούργησαν. Πρόκειται για έναν μύθο δηλαδή, έναν μύθο που προσφέρει ελκυστικότητα στις περιοχές αυτές, αλλά ταυτόχρονα τις εγγλωβίζει σε μια συγκεκριμένη συμβολική ταυτότητα, από την οποία δεν είναι εύκολο να ‘εξέλθουν’ έπειτα.

3.9 Τα Νησιά ως Προστατευόμενες και Εύθραυστες Περιοχές

Ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα της απομόνωσης ιδιότητες της απομόνωσης των νησιών είναι το *ιδιόμορφο και εύθραυστο φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον*. Όσον αφορά στο φυσικό περιβάλλον και όπως συζητήθηκε ήδη στους ορισμούς των νησιών, η απομόνωση και οι περιορισμένοι φυσικοί πόροι, δημιουργούν ‘νησίδες’ από σπάνια και εύθραυστα οικοσυστήματα με αυξημένη παρουσία σπάνιων και ενδημικών ειδών. Όσον αφορά στο πολιτισμικό περιβάλλον, δημιουργούν απομονωμένες κοινότητες με ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, τρόπους ζωής και συστήματα διαχείρισης των περιορισμένων πόρων τους.

Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι η επιινδυνότητα των φυσικών και πολιτισμικών πόρων των νησιών είναι αυξημένη, τόσο όσον αφορά φυσικούς κινδύνους (άνοδος της στάθμης των υδάτων, έντονα καιρικά φαινόμενα, εισβολή εξωτικών ειδών), όσο και πολιτισμικούς – κοινωνικούς κινδύνους. Το αποτέλεσμα είναι τα νησιά να απαιτούν ειδική φροντίδα στη

διαχείριση των φυσικών και πολιτισμικών τους πόρων, καθώς οποιαδήποτε αστοχία μπορεί να είναι μοιραία για τη διατήρησή τους.

3.10 Η Σημερινή Κατάσταση των Νησιών

Στη συνέχεια ακολουθεί μια σύντομη ανάλυση της σημερινής κατάστασης των νησιών στην Ελλάδα και στην Ευρώπη με αναφορά σε χαρακτηριστικούς δείκτες με βάση ένα μοντέλο παρουσίας στους τέσσερις τομείς που παρουσιάστηκαν ήδη παραπάνω: οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον, υποδομές – υπηρεσίες.

3.10.1 Τα Νησιά Στην Ελλάδα Και Στην Ευρώπη

Τα Ελληνικά νησιά είναι πολλά. Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 κατοικούνται τα 112, ενώ άλλα 107 που έχουν κατοικηθεί παλαιότερα διατηρούν το χαρακτήρα του οικισμού. 81 από τα νησιά έχουν διοικητική αυτοτέλεια και αποτελούν έδρα ενός τουλάχιστον ΟΤΑ. Περίπου το 13% του πληθυσμού της χώρας κατοικεί στα νησιά που καλύπτουν το 19% του εδάφους της (24.739,4 km²).

Στο Αιγαίο πέλαγος, υπάρχουν νησιά όλων των κατηγοριών: στο Νότο, η Κρήτη, -που συγκαταλέγεται στα πολύ μεγάλα νησιά μαζί με τη Σαρδηνία, τη Σικελία και τη Κορσική- αποτελεί τμήμα των νοτίων συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) με την Αφρική. Στο Δυτικό Αιγαίο, σε σχετικά μικρή απόσταση από την ηπειρωτική Ελλάδα, υπάρχουν πολυάριθμα νησιά που ανήκουν διοικητικά σε νομούς της ηπειρωτικής χώρας (Νησιά Αργοσαρωνικού, Β. Σποράδες, Εύβοια). Το υπόλοιπο Αιγαίο πέλαγος, ανάμεσα στην Ελλάδα και στη Τουρκία, είναι κατάσπαρτο από νησιά μικρού και μεσαίου μεγέθους, που διοικητικά ανήκουν σε 5 νομούς και 2 περιφέρειες αποκλειστικά νησιωτικές, αν εξαιρέσει κανείς την Θάσο και τη Σαμοθράκη που ανήκουν σε νομούς της Περιφέρειας Α. Μακεδονίας - Θράκης. Τα νησιά αυτά αποτελούν τα ανατολικά σύνορα της ΕΕ. Στο Ιόνιο πέλαγος, σε μικρή σχετικά απόσταση από τις δυτικές ακτές της Ελλάδας, υπάρχουν 5 νησιά μεσαίου και μεγάλου μεγέθους και αρκετά μικρότερα που ανήκουν στην Περιφέρεια των Νησιών Ιονίου.

Τα νησιά έχουν μικρότερη σημασία για την ΕΕ απ' ό,τι για την Ελλάδα³, δεδομένου ότι στο σύνολο της έχει -σύμφωνα με τον ορισμό της EUROSTAT- περίπου 440 νησιά που καλύπτουν το 5% του εδάφους της και στα οποία κατοικεί μόνιμα το 3,5% του πληθυσμού

³ Μόνο στην Ιταλία τα νησιά έχουν ανάλογη βαρύτητα με την Ελλάδα, ενώ και η Ισπανία, η Πορτογαλία και η Γαλλία δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις νησιωτικές τους περιοχές έχοντας θεσπίσει ειδικά καθεστώτα και έχοντας προβλέψει ειδικές ρυθμίσεις όταν προσχώρησαν στην ΕΕ

της (Πίνακας 3). Στα νησιά αυτά περιλαμβάνονται γεωγραφικές ενότητες με έκταση που κυμαίνεται από 25.700 km² (Σικελία) μέχρι και λιγότερο από 1 τετραγωνικό χιλιόμετρο, με πληθυσμό πολλών δεκάδων χιλιάδων αλλά και μερικών δεκάδων κατοίκων, και οι οποίες απέχουν λιγότερο από ένα χιλιόμετρο από την ηπειρωτική Ευρώπη, αλλά και μερικές χιλιάδες χιλιόμετρα αφού βρίσκονται στον Ινδικό ωκεανό (Reunion), την Καραϊβική (Martinique, Guadeloupe) ή στον Ατλαντικό ωκεανό (Azores, Madeira, Canarias). Τα νησιά αυτά μαζί με την Guyane αποτελούν τις ιδιαίτερα απομακρυσμένες περιοχές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και με βάση τη συνθήκη του Maastricht, όπως επικυρώθηκε στη συνθήκη του Amsterdam, μπορούν να έχουν ιδιαίτερο καθεστώς.

Πίνακας 3 : Η Βαρύτητα των νησιών στην ΕΕ

	Αριθμός νησιών	Έκταση νησιών (km ²)	Έκταση χώρας (km ²)	%	Πληθυσμός νησιών	Πληθυσμός χώρας	%
Βέλγιο	0	0	30518,1	0,0%	0	10.005.000	0,00%
Γαλλία	31	14206,5	543965	2,61%	1.611868	57.055.000	2,83%
Γερμανία	16	405,9	356960	0,11%	38.154	80.011.000	0,05%
Δανία	53	1178,4	43080	2,74%	65.469	5.154.000	1,27%
Ελλάδα	112	24739,4	131625	18,80%	1.489.190	10.248.000	14,53%
Ιρλανδία	53	166,2	68895	0,24%	3.520	3.526.000	0,10%
Ιταλία	34	50568,52	301301	16,78%	7.007.156	56.757.000	12,35%
Ισπανία	13	12282,84	504790	2,43%	2.252.713	39.025.000	5,77%
Λουξεμβούργο	0	0	2586	0,00%	0	387.000	0,00%
Μ. Βρετανία	110	11253	241751	4,65%	296.352	57.801.000	0,51%
Κάτω Χώρες	5	385,5	41029	0,94%	22.502	15.068.000	0,15%
Πορτογαλία	11	3131,62	91906	3,41%	489.354	9.867.000	4,96%
E - 12	438	118317,88	2358406,1	5,02%	13.276.278	344.904.000	3,85%

Πηγή: EUROSTAT, The Portrait of the Islands, 1994

Από διοικητικής πλευράς υπάρχουν, αφενός 15 διοικητικές περιφέρειες (Nuts I & II) αμιγώς νησιωτικές και αφετέρου, μεγάλος αριθμός μικρών παράκτιων νησιών από τα οποία ορισμένα δεν αποτελούν ούτε καν αυτόνομη διοικητική μονάδα (δήμο ή κοινότητα). Στις 16 αυτές περιφέρειες θα μπορούσαν να προστεθούν άλλες 6 επιπέδου Nuts III (διοικητική διαίρεση που αντιστοιχεί στους δικούς μας νομούς): Gotland (Σουηδία), Bornholm (Δανία), Orkney, Shetland, Western Isles και Isle of Wight (Μ. Βρετανία).

Η μεγάλη πλειοψηφία των περιοχών αυτών είναι αρχιπελάγη, γεγονός που επιτείνει τη διάσπαση του χώρου και αυξάνει την ποικιλομορφία του. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπάρχει ένα πολύ μεγάλο νησί που δεσπόζει στη περιοχή (όπως στη περίπτωση της Σικελίας ή της Κρήτης), αλλά συνήθως παρατηρείται μια σημαντική διασπορά σε πολλά νησιά, μεγάλος αριθμός από τα οποία έχουν μικρό μέγεθος. Αν ταξινομήσουμε τα νησιά, ανάλογα με το μέγεθος τους, το νησί της Λέσβου για παράδειγμα θα καταταχθεί στη δεύτερη κατηγορία και στην 9^η θέση (Πίνακας 4).

Σε μία ταξινόμηση των νησιών ανάλογα με το μέγεθος του πληθυσμού τους (Πίνακας 5) θα διαπιστώναμε σημαντικές ανακατατάξεις, εξ αιτίας του γεγονότος ότι υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις σε ότι αφορά την πυκνότητα του πληθυσμού, που δεν εξαρτάται μόνο από το μέγεθος του νησιού, αλλά και από ιστορικά, γεωμορφολογικά, πολιτισμικά και οικονομικά (αναπτυξιακά) χαρακτηριστικά.

Πίνακας 4: Ταξινόμηση ευρωπαϊκών νησιών ανάλογα με το μέγεθός τους

Κατηγορία	Έκταση (km ²)	Αριθμός (1) (2)		Παραδείγματα
Πολύ μεγάλα	>5000	4	1	Sicilia, Sardenga, Corse, Κρήτη
Μεγάλα	500-5000	21	6	Mallorca, Reunion, Gotland, Fuerteventura, Λέσβος, Ρόδος,
Μεσαία	100-500	31	20	Σάμος, Ζάκυνθος, Sao Jorge, Yell, Faro, Κέα, Αμοργός, Άνδρος
Μικρά	25-100	47	31	Μύκονος, Θήρα, Santa Maria, Gozo, Salina, Σέριφος, Μύκονος
Πολύ μικρά	<25	49	54	Vulcano, Δονούσα, Λειψοί, Stromboli, Μεγίστη

Πηγή: EURISLES, Statistical indicators of regional disparities generated by insularity and peripherality, 1997.

(1) αριθμός ευρωπαϊκών νησιών και (2) αριθμός ελληνικών νησιών

Πίνακας 5: Ταξινόμηση των νησιών ανάλογα με τον πληθυσμό τους

Κατηγορία	Πληθυσμός	Αριθμός (1) (2)		Παραδείγματα
Πολύ μεγάλα	500.000 >	7	1	Sicilia, Sardegna, Gran Canaria, Κρήτη, Mallorca
Μεγάλα	50.000 -500.000	17	5	Martinique, Sao Miguel, Κέρκυρα, Corse, Λέσβος, Ρόδος,
Μεσαία	10.000 - 50.000	21	9	Σάμος, Νάξος, Κάλυμνος, Saint Martin, Main land,
Μικρά	2.000 - 10.000	26	24	Άνδρος, Θήρα, San Pietro, Formentera
Πολύ μικρά	< 2000	82	73	Ίος, Κύθνος, Whalsay, Unst, Faro, Σέριφος

Πηγή: EURISLES, Statistical indicators of regional disparities generated by insularity and peripherality, 1997.

(1) αριθμός ευρωπαϊκών νησιών με περισσότερους από 50 κατοίκους και (2) αριθμός ελληνικών νησιών

Το μεγαλύτερο μέρος των νησιωτικών περιοχών, όπως για παράδειγμα εκείνα της Μεσογείου ή της Βόρειας Θάλασσας και της Βαλτικής, βρίσκεται στα εσωτερικά ή στα εξωτερικά σύνορα της ΕΕ. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι υπερ-περιφερειακές (ultra-peripheral) περιοχές που όχι μόνο δεν έχουν εσωτερικά σύνορα με την ΕΕ, όπως συμβαίνει με την πλειοψηφία των Ελληνικών νησιών, αλλά απέχουν αρκετά απ' αυτή.

Το κατά κεφαλή ΑΕΠ των 20 από τις 21 νησιωτικές περιφέρειες ήταν στα τέλη της δεκαετίας του 1990 χαμηλότερο από τον μέσο κοινοτικό και μόνο η περιφέρεια των Βαλεαρίδων βρίσκεται πολύ κοντά και σε ορισμένες χρονιές το είχε ξεπεράσει. Αυτή η οικονομική κατάσταση, που διαρκεί αρκετές δεκαετίες τώρα, αποτελεί ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα μιας σειράς φαινομένων, όπως η αποδιάθρωση του τοπικού παραγωγικού ιστού, η δημογραφική και κοινωνική αποσταθεροποίηση (που λαμβάνει είτε τη μορφή της δημογραφικής αποφίλωσης είτε τη μορφή της πληθυσμιακής έκρηξης και της υψηλής ανεργίας), ο πολιτιστικός μαρασμός, η τεχνολογική και οικονομική εξάρτηση κλπ, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο υπανάπτυξης. Επίσης συχνά παρατηρείται το φαινόμενο

της μονοκαλλιέργειας που στηρίζεται στην εντατική εκμετάλλευση φυσικών πόρων από δραστηριότητες, όπως είναι ο τουρισμός, η καλλιέργεια τροπικών φυτών και η εξόρυξη μεταλλευμάτων, γεγονός που καθιστά εύθραυστη την όποια οικονομική ανάπτυξη παρατηρείται.

Στις σημειώσεις αυτές αναφερόμαστε στα μεσαία και μικρά νησιά της Ελλάδας εξαιρώντας την Εύβοια, που συνδέεται με γέφυρα με την ηπειρωτική Ελλάδα, και την Κρήτη που θεωρείται μεγάλο νησί. Αναφερόμαστε λοιπόν σε 108 κατοικημένα μικρά και μεσαία νησιά που αποτελούν περίπου το 50% της συνολικής νησιωτικής έκτασης και του αντίστοιχου νησιωτικού πληθυσμού της χώρας. Από διοικητικής πλευράς, τα 75 νησιά ανήκουν σε τρεις αμιγείς νησιωτικές περιφέρειες, ενώ τα υπόλοιπα 33 ανήκουν σε ηπειρωτικούς νομούς (Πίνακας Παραρτήματος Π.1). Τα τελευταία έχουν ομαδοποιηθεί στην κατηγορία “παράκτια νησιά” (coastal islands) σύμφωνα με την διεθνή πρακτική, αλλά και την γεωγραφική πραγματικότητα. Η ανάλυση εντοπίζεται κύρια σε 81 νησιά για τα οποία υπάρχουν στοιχεία επειδή αποτελούν έδρα ενός τουλάχιστον ΟΤΑ. Τα 61 νησιά ανήκουν στις νησιωτικές περιφέρειες και τα 17 σε ηπειρωτικές (Πίνακας Παραρτήματος Π.1). Η διοικητική κατανομή προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο τις πολιτικές που εφαρμόζονται, αλλά και τις διαθέσιμες πληροφορίες στατιστικών δεδομένων.

3.10.2 Δυναμική ανάλυση της ταυτότητας του νησιωτικού χώρου

Εξετάζοντας τις τάσεις των βασικών οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών των τριών νησιωτικών περιφερειών σε σχέση με τις άλλες περιφέρειες της χώρας, αλλά και με ότι συμβαίνει στις νησιωτικές περιφέρειες των άλλων ευρωπαϊκών χωρών, γίνεται σαφές ότι βρισκόμαστε μπροστά σε τρεις διαφορετικές καταστάσεις:

- το **Νότιο Αιγαίο** φαίνεται να παρουσιάζει μια δυναμική εξέλιξη μετά την δεκαετία του 1970, αναστρέφοντας τη φθίνουσα τάση σε ότι αφορά στα οικονομικά και τα δημογραφικά μεγέθη, που είχε καταγραφεί μέχρι τότε. Το Ακαθάριστο Περιφερειακό Προϊόν (ΑΠΠ) της Περιφέρειας αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς απ’ ότι ο εθνικός μέσος όρος (ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του ’80), με αποτέλεσμα να μεγθύνεται τόσο το μερίδιο της στο Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν (ΑΕΠ), όσο και το κατά κεφαλή ΑΠΠ, το οποίο από την αρχή της δεκαετίας του ’90 έχει ξεπεράσει τον εθνικό μέσο όρο (76,6% του Ευρωπαϊκού μέσου όρου το 2001, με την χώρα στο 66%). Η ίδια τάση επιβεβαιώνεται και από τα δημογραφικά στοιχεία:

ο απασχολούμενος πληθυσμός αυξάνεται μετά το 1970, όπως και ο συνολικός πληθυσμός που έχει ξεπεράσει σήμερα αυτόν του 1951 (Πίνακας 6). Τα ποσοστά ανεργίας κινούνται σε χαμηλά επίπεδα σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο. Τέλος, ακόμη και η φυσική κίνηση του πληθυσμού παρουσιάζεται έντονα θετική, αντίθετα με ότι συμβαίνει στις περισσότερες περιφέρειες της χώρας που δεν διαθέτουν μεγάλο αστικό κέντρο και έχουν υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού, όπως συμβαίνει στο Ν. Αιγαίο.

- Στα **Ιόνια νησιά** η κατάσταση είναι λιγότερο θετική, αν και οι περισσότεροι δείκτες παρουσίασαν βελτίωση κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80. Το ΑΠΠ αυξάνει από τότε με ρυθμούς γρηγορότερους του εθνικού μέσου όρου, αν και το κατά κεφαλή ΑΠΠ παραμένει χαμηλότερο από τον εθνικό μέσο (58,9% του Ευρωπαϊκού μέσου όρου το 2001, με την χώρα στο 66%). Ο συνολικός πληθυσμός έχει ξεπεράσει αυτόν του 1971, αλλά όχι αυτόν του 1951 και παρουσιάζει τάση αύξησης, ενώ η φυσική κίνηση παραμένει αρνητική. Η ανεργία παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα όπως άλλωστε και στις υπόλοιπες νησιωτικές περιφέρειες.
- Το **Βόρειο Αιγαίο** παρουσιάζει οικονομική, αλλά όχι και δημογραφική ανάπτυξη, αν και ακόμη σχεδόν όλοι οι οικονομικοί και δημογραφικοί δείκτες παρουσιάζονται αρνητικοί, είτε αυτοί συγκρίνονται σε εθνικό, είτε σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σε ότι αφορά τους οικονομικούς δείκτες το ΑΠΠ κατά κεφαλή παραμένει χαμηλότερο από τον εθνικό μέσο (61,8% του Ευρωπαϊκού μέσου όρου το 2001, με την χώρα στο 66%). Ο συνολικός πληθυσμός αυξήθηκε στην εικοσαετία 1981-2001, λόγω και παλιννόστησης, όμως συνεχίζεται η έντονα αρνητική φυσική κίνηση του πληθυσμού. Ένα άλλο στοιχείο που θα μπορούσε να καταγραφεί ως θετικό, είναι το χαμηλό επίπεδο ανεργίας σε σχέση με τις περισσότερες περιφέρειες της χώρας. Οφείλεται σε δύο γεγονότα: στη συνεχιζόμενη μετανάστευση ιδιαίτερα των νέων και στο χαμηλό ποσοστό απασχόλησης των γυναικών εξ αιτίας της μη δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης. Επομένως είναι δύσκολο να θεωρηθεί ως μια πραγματικά θετική κατάσταση.

Τα **παράκτια νησιά** μπορούν να ομαδοποιηθούν γεωγραφικά σε τρεις ενότητες: τα νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα, Πόρος, Ύδρα, Σπέτσες) που μαζί με Κύθηρα – Αντικύθηρα ανήκουν στην Περιφέρεια Αττικής, τις Β. Σποράδες (Σκιάθος, Σκόπελος, Αλόνησος, Σκύρος) που ανήκουν στους νομούς Μαγνησίας και Ευβοίας και τα νησιά του Β. Αιγαίου (Θάσος, Σαμοθράκη) που ανήκουν στην Περιφέρεια Αν. Μακεδονίας και

Θράκης. Η εξέλιξη του πληθυσμού στο σύνολο των νησιών παρουσιάζεται θετική για την περίοδο 61-01 κυρίως εξ αιτίας του πληθυσμιακού βάρους της Σαλαμίνας και της Αίγινας που ουσιαστικά λειτουργούν ως προάστια της πρωτεύουσας. Το ίδιο γεγονός έχει επηρεάσει και την σύνθεση της απασχόλησης (24,8% στη μεταποίηση), αλλά και την ανεργία, η οποία πλησιάζει τον εθνικό μέσο όρο.

Η παραπάνω περιγραφή που στηρίχθηκε σε ορισμένα πολύ βασικά οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη σε περιφερειακό επίπεδο, θα μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι βρισκόμαστε μπροστά σε μια ξεκάθαρη κατάσταση σε ότι αφορά τη δυναμική των υπό εξέταση περιοχών και των προοπτικών ανάπτυξης τους. Όμως η ανάλυση σε μικρότερη κλίμακα (επίπεδο νομού και νησιού όπου αυτό είναι εφικτό), αλλά και σε μεγαλύτερο βάθος με την παράθεση και άλλων ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων αποκαλύπτουν μια κατάσταση περισσότερο πολύπλοκη αναφορικά με τις ανισότητες μεταξύ περιοχών, τις καθυστερήσεις που σημειώνονται σε ορισμένους τομείς και εν τέλει τις δυνατότητες ανάπτυξης τους. Ανάλυση που θα αποκαλύψει τα αδύνατα αλλά και τα ισχυρά σημεία των περιοχών αυτών έτσι ώστε να προσδιοριστούν με μεγαλύτερη σαφήνεια οι τομείς στους οποίους θα πρέπει να προσανατολιστούν οι παρεμβάσεις κατά προτεραιότητα.

Με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία αλλά και την πρόσφατη 6^η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των περιφερειών, ο βαθμός αστικοποίησης των περιφερειών και ο βαθμός εξάρτησης τους από τον συνήθως χαμηλής παραγωγικότητας πρωτογενή τομέα, από μη αγοραίες υπηρεσίες ή από άλλους παραγωγικούς κλάδους που φθίνουν, αποτελούν παραμέτρους που επηρεάζουν την εξέλιξη του παραγόμενου προϊόντος και του δημιουργούμενου εισοδήματος. Άλλοι όπως η παραγωγικότητα της εργασίας, το ποσοστό των απασχολούμενων, το ποσοστό του πληθυσμού που βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία, το επενδεδυμένο κεφάλαιο (σε παραγωγικές δραστηριότητες αλλά και σε υποδομές), επηρεάζουν την αποδοτικότητα και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας⁴ (το κατά κεφαλή προϊόν). Τέλος η πραγματοποιούμενη έρευνα και η εισαγωγή καινοτομιών, η σωστή χρήση των φυσικών πόρων, το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης επηρεάζουν την βιωσιμότητα των οικονομιών δεδομένου ότι επηρεάζουν καθοριστικά τη

⁴ Βέβαια ισχύει και το αντίστροφο: μια ανταγωνιστική οικονομία ελκύει όλο και περισσότερες παραγωγικές επενδύσεις. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να χρησιμοποιήσει τον νεολογισμό της σωρευτικής ελκυστικότητας ή της σωρευτικής «απωθητικότητας» για να υπογραμμίσει ότι υπάρχει συχνά αμφίδρομη σχέση αιτιότητας-αιτιατού μεταξύ του βαθμού ανάπτυξης μιας περιοχής και των μεταβλητών που αναφέραμε προηγουμένα. Έτσι για παράδειγμα σε μια περιοχή με χαμηλή παραγωγικότητα και χαμηλούς ρυθμούς δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας δύσκολα προσελκύονται άτομα υψηλού επιπέδου εκπαίδευσης.

μετεξέλιξη του τοπικού παραγωγικού συστήματος προς δραστηριότητες με υψηλότερη προστιθέμενη αξία.

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε την κατάσταση στον νησιωτικό χώρο, αναλύοντας τα βασικά χαρακτηριστικά των 4 συστημάτων: οικονομικού (δηλαδή των παραγωγικών τομέων), ανθρώπινου, υποδομών και περιβάλλοντος

3.10.2.1 Οικονομία

Οι βασικοί μακρο-οικονομικοί δείκτες ευημερίας δεν δίνουν μια ξεκάθαρη εικόνα σε ότι αφορά στην ανάπτυξη των νησιών. Με βάση τα στοιχεία του ΑΕΠ προ της αναθεώρησης μόνο ο Ν. Δωδεκανήσου ξεπερνά συστηματικά τον εθνικό μέσο όρο του κατά κεφαλή ΑΠΠ (117 το 1990, 122 το 1994 και το 1996), ενώ οι Ν. Κερκύρας και Κυκλάδων βρίσκεται περίπου στον μέσο όρο. Αντίθετα η Χίος συγκαταλέγεται μεταξύ των «φτωχότερων» νομών της χώρας⁵ (Πίνακας 1.2). Τα προσωρινά στοιχεία του αναθεωρημένου ΑΕΠ, επιβεβαιώνουν και ενισχύουν την θέση της Δωδεκανήσου (126 το 1990 και 137 το 1998). Η αναθεώρηση αυτή, που στηρίχθηκε κύρια στον σωστότερο υπολογισμό του προϊόντος που δημιουργούν οι υπηρεσίες, «ευνοεί» τα νησιά τα οποία εμφανίζονται με υψηλότερο κατά κεφαλή ΑΕΠ. Με βάση τα στοιχεία αυτά, οι νομοί Σάμου και Κέρκυρας ξεπερνούν τον εθνικό μέσο όρο, ενώ υπολείπονται κατά μερικές μονάδες οι νομοί Ζακύνθου, Κεφαλονιάς και Κυκλάδων.

Η κατάσταση εμφανίζεται ακόμη θετικότερη για τα νησιά σε ότι αφορά τους δείκτες δηλωθέντος εισοδήματος, άμεσων φόρων και καταθέσεων: οι νησιωτικοί νομοί βρίσκονται αναλογικά σε πολύ υψηλή θέση στην κατάταξη των νομών, αλλά μακριά από τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα που σημειώνουν τις υψηλότερες επιδόσεις σε εθνικό επίπεδο.

Κατ' αρχήν, η θέση των δύο αστικών κέντρων δείχνει την επιρροή που αυτά ασκούν σε όλη την ελληνική οικονομία και υπογραμμίζουν το γεγονός ότι πολλές από τις επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην περιφέρεια, είτε ανήκουν σε μόνιμους κατοίκους της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης, είτε έχουν την έδρα τους σ' αυτές, με αποτέλεσμα να υπάρχει μεγάλη διαρροή εισοδημάτων από την περιφέρεια. Επιπλέον, στην περίπτωση του τουρισμού ισχύει το εξής: εξ αιτίας της εποχικότητας της δραστηριότητας μεγάλο μέρος των επιχειρηματιών και εργαζόμενων στον τομέα παραμένει στα νησιά μόνο ορισμένους μήνες (από 3 έως 8 σε ακραίες περιπτώσεις), ενώ πολλοί απασχολούνται ευκαιριακά (1 ή 2 μήνες). Επίσης, η εποχική αύξηση του πληθυσμού (τουριστών και παραθεριστών) δημιουργεί πρόσθετη

⁵ Η κατάταξη της Χίου μας υπενθυμίζει ότι το ΑΠΠ απεικονίζει την παραγωγική δομή και ισχύ μιας περιοχής και δεν αντανακλά απαραίτητα και το επίπεδο ευημερίας που επηρεάζεται και από άλλους παράγοντες.

οικονομική δραστηριότητα, εκφραζόμενη σε προϊόν και έμμεσους φόρους, που όμως επιμερίζεται μόνο στους μόνιμους κατοίκους όταν κατασκευάζονται δείκτες για την πραγματοποίηση συγκρίσεων μεταξύ περιοχών. Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και στην περίπτωση των υποδομών, που πρέπει να έχουν δυναμικότητα πολλαπλάσια από αυτήν που δικαιολογεί ο μόνιμος πληθυσμός, άρα απαιτούν πολύ υψηλούς κατά κεφαλή μόνιμου πληθυσμού δείκτες.

Σε περιπτώσεις όπως της Χίου, τα υψηλά εισοδήματα σε σχέση με το πολύ χαμηλό κατά κεφαλή ΑΕΠ οφείλονται στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος των εισοδημάτων προέρχεται από την ναυτιλία και επομένως δημιουργείται εκτός νομού και κυρίως εκτός χώρας. Επίσης το υψηλό επίπεδο αποταμίευσης των κατοίκων του Β. Αιγαίου σε συνδυασμό με το χαμηλό διαθέσιμο εισόδημα ανά οικογένεια, πρέπει να υποκρύπτει «άδηλα» εισοδήματα ή εξαιρετικά ιδιαίτερο καταναλωτικό πρότυπο, που συνοδεύεται από την απροθυμία των νησιωτών να επαναεπενδύσουν τα κέρδη τους. Είναι όντως γεγονός ότι η ανασφάλεια που έχει δημιουργηθεί στους νησιώτες αναφορικά με το αναπτυξιακό μέλλον των νησιών, σε συνδυασμό με την σχετικά χαμηλή κερδοφορία των επιχειρήσεων στους περισσότερους κλάδους και την προηγηθείσα μακρά περίοδο μαρασμού και ύφεσης, τους οδηγεί είτε σε τοποθετήσεις εύκολα ρευστοποιήσιμες, είτε σε αγορές ακινήτων σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Η απροθυμία αυτή «συμβάλλει» τόσο στην αύξηση των αποταμιεύσεων, όσο και στην περιορισμένη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης που παρατηρείται.

Η σύνθεση του ΑΠΠ ανά τομέα και κλάδο, δείχνει τα εξής:

➤ Ο πρωτογενής τομέας, αν και συρρικνώνεται συνεχώς σε απόλυτα και σε σχετικά μεγέθη του ΑΠΠ, συνεχίζει να έχει σημαντικότερο ρόλο στους περισσότερους νησιωτικούς Νομούς απ' ό,τι στη χώρα. Τα στοιχεία της απασχόλησης ανά τομέα επιβεβαιώνουν την παραπάνω διαπίστωση και υπογραμμίζουν τον δισταγμό πολλών νησιωτών να εγκαταλείψουν οριστικά την έστω χαμηλής παραγωγικότητας γεωργία υπέρ του τουρισμού. **Η πολυαπασχόληση που παρατηρείται στα νησιά, αν και μέχρι σήμερα θεωρείται ως στοιχείο καθυστέρησης, μπορεί, με τις κατάλληλες παρεμβάσεις αξιοποιώντας και τις νέες αντιλήψεις της ΕΕ, να αναδειχθεί σε κύριο παράγοντα της οικονομικής, κοινωνικής και της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας των νησιών.** Η παράκτια αλιεία φαίνεται να συρρικνώνεται, ιδιαίτερα με τα πρόσφατα μέτρα της ΕΕ για την απόσυρση σιαφών, ενώ η ιχθυοκαλλιέργεια γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση σε νησιά όπως η Χίος και η Κεφαλονιά.

➤ Στον δευτερογενή τομέα υπάρχει διπλή εξέλιξη: η μεταποίηση έχει μικρή και φθίνουσα βαρύτητα στη διαμόρφωση του ΑΠΠ σε όλους τους νομούς (γύρω στο 5%) αφού

εγκαταλείφθηκαν σχεδόν όλες οι παραδοσιακές δραστηριότητες όπως υφαντουργία, βυρσοδεψία κλπ. Σε αντίθεση, οι κλάδοι των κατασκευών και της παραγωγής νερού και ηλεκτρικού παρουσιάζουν άνοδο επηρεαζόμενοι από την αυξανόμενη τουριστική δραστηριότητα. Πιο συγκεκριμένα η κατασκευή κατοικιών (κυρίως παραθεριστικών) έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις, ιδιαίτερα στους νομούς Δωδεκανήσου, Κέρκυρας και πρόσφατα στον Ν. Κυκλάδων, γεγονός που δεν σχετίζεται με τις μεταβολές του μόνιμου πληθυσμού, αλλά με την τουριστική ζήτηση και τη ζήτηση για παραθεριστική κατοικία.

➤ Γενικά ο τριτογενής είναι ο τομέας που σημειώνει την σταθερότερη πορεία καταγράφοντας, εκτός μιας ή δυο εξαιρέσεων, αυξήσεις από χρόνο σε χρόνο και επομένως αυξάνει το ποσοστό του ως προς το σύνολο. Οι αλλαγές στη σύνθεση του ΑΠΠ υπέρ των υπηρεσιών στους περισσότερους προβληματικούς νομούς, οφείλεται κύρια στην μείωση των παραδοσιακών κλάδων (πχ. γεωργία στη Λέσβο και στη Λευκάδα), παρά σε αύξηση της παραγωγής σε νέους κλάδους. Η εξέλιξη που σημειώνεται στην απασχόληση ανά τομέα και κλάδο το επιβεβαιώνει.

➤ Οι περισσότεροι κλάδοι των υπηρεσιών (εμπόριο, μεταφορές, τράπεζες, υγεία, παιδεία) καταγράφουν θετικούς ρυθμούς μεταβολής. Οι κλάδοι αυτοί είναι κλάδοι που είναι υποστηρικτικοί άλλων δραστηριοτήτων ή του πληθυσμού αντανακλούν τις εξελίξεις των άμεσα παραγωγικών-εξαγωγικών τομέων, αλλά και την αυξημένη ζήτηση από μέρος του πληθυσμού.

➤ Ο δημόσιος τομέας⁶ έχει χαμηλά ποσοστά, τόσο σε ότι αφορά στο ΑΠΠ, όσο και στην απασχόληση σε αντίθεση με ότι συμβαίνει σε όλες τις ευρωπαϊκές νησιωτικές περιοχές, όπου συχνά εμφανίζεται το φαινόμενο ο βασικότερος φορέας απασχόλησης να είναι ο ευρύτερος δημόσιος τομέας μια και παρέχει υπηρεσίες που δεν παρουσιάζουν ενδιαφέρον για τον ιδιωτικό τομέα (EURISLES, 1997). Η συγκέντρωση των υπηρεσιών κυρία στις έδρες των νομών και δευτερευόντως στα επαρχεία που συστάθηκαν μόλις πριν μια 10ετία, με τις γνωστές ελλείψεις τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές, σε ανθρώπινο δυναμικό και σε οργάνωση, επηρεάζει αρνητικά την αποτελεσματικότητα της και επομένως την καθιστούν αρνητικό παράγοντα για την ανάπτυξη.

➤ Οι «λοιπές υπηρεσίες» (κατηγορία στην οποία υπάγεται και ο τουρισμός στην ταξινόμηση του ΑΕΠ ανά κλάδο) βρίσκονται σε συνεχή και έντονη αύξηση ιδιαίτερα σε νομούς όπως της Δωδεκανήσου, των Κυκλάδων, της Ζακύνθου και της Κέρκυρας, όπου,

⁶ Με την στενή έννοια του όρου μια και πολύ μεγάλο κομμάτι των τομέων υγείας και παιδείας ανήκει στον δημόσιο τομέα

μαζί με την Κρήτη, συγκεντρώνεται το μεγαλύτερο μέρος (περισσότερο από το 60%) της τουριστικής δραστηριότητας της χώρας.

Τα δημοσιευμένα στοιχεία των ιδιωτικών και δημόσιων επενδύσεων δεν οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα εξ αιτίας της διαφορετικής τους βάσης. Με βάση μελέτη του ΚΕΠΕ που βασίζεται σε στοιχεία των εθνικών λογαριασμών⁷, το ποσοστό των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που έγιναν στις 3 νησιωτικές περιφέρειες τα έτη 1980 και 1987 υστερούσαν του αντίστοιχου ποσοστού του πληθυσμού. Σε ότι αφορά τις ιδιωτικές επενδύσεις μέσω του Ν.1262/82 οι περιφέρειες Ιονίων και Ν.Αιγαίου φαίνεται να έχουν προβάδισμα έναντι των άλλων περιφερειών της χώρας.

Επιπλέον θα πρέπει να υπογραμμιστούν τα εξής:

- ✓ μεγάλο τμήμα των ιδιωτικών επενδύσεων πηγαίνει στην κατοικία, παραθεριστική ως επί το πλείστον, επομένως σε δεύτερη φάση ενισχύουν τους καταναλωτικούς κλάδους της οικονομίας και όχι την παραγωγή
- ✓ το μεγαλύτερο μέρος των ιδιωτικών επενδύσεων που χρηματοδοτήθηκαν στα νησιά στην δεκαετία του '80 (με τον νόμο 1262/82) πραγματοποιήθηκε στον τουριστικό τομέα (ξενοδοχειακά καταλύματα) και συγκεντρώθηκε κύρια στη Δωδεκάνησο (10,6% του συνόλου) και δευτερευόντως στη Σάμο, στις Κυκλάδες, στην Ζάκυνθο και στην Κέρκυρα.
- ✓ Το σχετικά χαμηλό κατά κεφαλή ποσό στις υποδομές δημιουργεί υστέρηση στα νησιά δεδομένου ότι ο κατακερματισμένος χώρος απαιτεί πολλαπλάσιες δαπάνες για την κάλυψη και των πλέον βασικών αναγκών όπως η εκπαίδευση, οι μεταφορές, ο ηλεκτροφωτισμός, η ύδρευση, η υγεία, κλπ. σε κάθε ένα από τα νησιά. Επομένως ο συνήθως χρησιμοποιούμενος τρόπος σύγκρισης των επενδύσεων με αναγωγή ανά κάτοικο δεν έχει νόημα στον νησιωτικό χώρο σε ότι αφορά στην δαπάνη ή στην διαθεσιμότητα των υποδομών (πχ. νοσοκομειακές κλίνες, γιατροί), ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις τα αποτελέσματα χρήσης των υποδομών (πχ. κατανάλωση ηλεκτρικού, τηλεφωνικές συνδέσεις) είναι ιδιαίτερα παραπλανητικά, δεδομένου ότι δεν λαμβάνουν υπόψη την κάλυψη των αναγκών του εποχικού πληθυσμού.

Επίσης, σε ότι αφορά στις δαπάνες κατασκευής υποδομών, οι νησιωτικές περιοχές δεν μπορούν να επωφεληθούν από τα έργα που γίνονται σε όμορες περιφέρειες, ή γειτονικά νησιά. Επιπλέον, οι νησιωτικές περιφέρειες όχι μόνο δεν λαμβάνουν επιπλέον ποσά για την αντιμετώπιση του πρόσθετου κόστους που αναφέρθηκε, αλλά δεν λαμβάνουν ούτε όσα

⁷ ΚΕΠΕ, 1997, Basic data of regional socioeconomic development in Greece.

δικαιούνται από τη συνολική κοινοτική χρηματοδότηση. Τέλος, η αύξηση των δημοσίων επενδύσεων για υποδομές και των ιδιωτικών επενδύσεων σε κατοικίες μπορεί να έχει άμεσες επιπτώσεις στην αύξηση του ΑΕΠ και του εισοδήματος, αλλά δεν δημιουργούν υποχρεωτικά προϋποθέσεις για μακροχρόνια αύξηση του ΑΕΠ και ανάπτυξη. Πράγματι αν δεν βελτιωθούν οι συνθήκες ελκυστικότητας μιας περιοχής έτσι ώστε τα πρόσθετα εισοδήματα να οδηγήσουν σε παραγωγικές επενδύσεις και αυτές μέσω των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων σε νέες κοιν, τότε θα συνεχίσουν να αυξάνονται η κατανάλωση και πιθανώς οι αποταμιεύσεις, όχι όμως οι παραγωγικές δυνατότητες της περιοχής.

Η παραγωγικότητα της οικονομίας επηρεάζεται επίσης από την έρευνα και την τεχνολογική ανάπτυξη (Ε&ΤΑ) που υπάρχει σε μια περιοχή, όπως αυτή καταγράφεται από τις σχετικές δαπάνες και το αντίστοιχο απασχολούμενο ανθρώπινο δυναμικό. Και οι τρεις νησιωτικές περιφέρειες παρουσιάζουν εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά, κατάσταση που επιβαρύνεται από το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι η χώρα με τους χαμηλότερους δείκτες στην ΕΕ. Τα δύο Πανεπιστήμια, του Αιγαίου και του Ιονίου αποτελούν τους μόνους πόλους έρευνας στο νησιωτικό χώρο, πλην Κρήτης βέβαια, που όμως για να αποδώσουν θα πρέπει να γίνει ευρύτερα κατανοητός ο αναπτυξιακός τους ρόλος και να στηριχθεί το ερευνητικό τους έργο –ιδιαίτερα αυτό που σχετίζεται με τις ανάγκες του νησιωτικού χώρου- ουσιαστικά και μακροχρόνια.

3.10.2.2 Δημογραφία και Κοινωνία

Αν ο βαθμός αστικοποίησης θεωρηθεί ως μια απαραίτητη προϋπόθεση και μονόδρομος για την ανάπτυξη -διότι μόνο με τον τρόπο αυτό αξιοποιούνται οι οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης τόσο αναφορικά με τις επιχειρήσεις, όσο και με τις υποδομές- τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε τα νησιά ως εις προοιμίου καταδικασμένα στην υπανάπτυξη. Τα 96 από τα 112 νησιά έχουν πληθυσμιακή πυκνότητα χαμηλότερη από τον μέσο εθνικό όρο (78 κάτοικοι / km².) και 50 από αυτά έχουν κάτω από 20 κ/ km². Αν θεωρηθεί ως κριτήριο αστικοποίησης αυτό του ΟΟΣΑ⁸ τότε μόνο έξι νησιά το πληρούν: η Σαλαμίνα, που λειτουργεί ουσιαστικά ως προάστιο της πρωτεύουσας, ο Πόρος και οι Σπέτσες στο Αργοσαρωνικό, η Σύρος, η Κέρκυρα και η Λέρος, ενώ η Κάλυμνος και η Αίγινα βρίσκονται αρκετά κοντά. Αν λάβουμε υπόψη μας τον ελληνικό ορισμό των αστικών περιοχών τότε θα

⁸ Περιοχές με λιγότερους από 150 κατοίκους ανά τ.χ. θεωρούνται κυρίως αγροτικές περιοχές.

διαπιστώσουμε ότι μόνο 9 νησιά διαθέτουν αστικό κέντρο: Ρόδος, Κέρκυρα, Σαλαμίνα, Χίος, Λέσβος (Μυτιλήνη), Σύρος (Ερμούπολη), Κως, Κάλυμνος, Ζάκυνθος.

Πίνακας 6. Πληθυσμός Ελληνικών Περιφερειών 1951-2001 και μεταβολή του

Περιφέρειες	1951	1961	% 1951- 1961	1971	% 1961- 1971	1981	% 1971- 1981	1991	% 1981- 1991	2001	% 1991- 2001	% 1951- 2001
Αν. Μακεδονία - Θράκη	593.783	618.312	4,13	542.184	-12,31	575.210	6,09	570.496	-0,82	611.067	7,11	2,91
Αττική	1.556.029	2.057.974	32,26	2.797.849	35,95	3.369.424	20,43	3.523.407	4,57	3.761.810	6,77	141,76
Βόρειο Αιγαίο	281.327	254.496	-9,54	210.459	-17,30	195.004	-7,34	199.231	2,17	206.121	3,46	-26,73
Δυτική Ελλάδα	637.283	665.805	4,48	633.884	-4,79	655.262	3,37	707.687	8,00	740.506	4,64	16,20
Δυτική Μακεδονία	298.235	311.136	4,33	268.959	-13,56	289.071	7,48	293.015	1,36	301.522	2,90	1,10
Ήπειρος	330.543	352.604	6,67	310.334	-11,99	324.541	4,58	339.728	4,68	353.820	4,15	7,04
Θεσσαλία	624.342	689.927	10,50	659.913	-4,35	695.654	5,42	734.846	5,63	753.888	2,59	20,75
Ιόνια νησιά	228.597	212.573	-7,01	184.443	-13,23	182.651	-0,97	193.734	6,07	212.984	9,94	-6,83
Κεντρική Μακεδονία	1.150.370	1.323.219	15,03	1.407.346	6,36	1.601.420	13,79	1.710.513	6,81	1.874.214	9,57	62,92
Κρήτη	462.124	483.258	4,57	456.642	-5,51	502.165	9,97	540.054	7,55	601.131	11,31	30,08
Νότιο Αιγαίο	247.439	222.980	-9,88	207.354	-7,01	233.529	12,62	257.481	10,26	302.686	17,56	22,33
Πελοπόννησος	711.877	668.323	-6,12	581.997	-12,92	577.030	-0,85	607.428	5,27	638.942	5,19	-10,25
Στερεά Ελλάδα	510.852	527.946	3,35	505.480	-4,26	537.984	6,43	582.280	8,23	605.329	3,96	18,49
Σύνολο	7.632.801	8.388.553	9,90	8.766.844	4,51	9.738.954	11,09	10.259.900	5,35	10.964.020	6,86	43,64

Σε ό,τι αφορά στην συνολική εξέλιξη του πληθυσμού, από τα στοιχεία των απογραφών φαίνεται ότι οι νησιωτικοί νομοί πλην Δωδεκανήσου υπέστησαν υψηλή μείωση πληθυσμού κατά την περίοδο 1951-71, την οποία μόνο μερικά κάλυψαν κατά τη διάρκεια της περιόδου που ακολούθησε οι πιο τουριστικοί νομοί (π.χ. Κυκλάδες, Πίνακας 7). Σε επίπεδο νησιών παρατηρείται μείωση στη πλειοψηφία τους: μεταξύ 1951 και 1981 μόνο 6 νησιά του Αιγαίου αύξησαν τον πληθυσμό τους: Μύκονος, Ρόδος, Κως, Κάλυμνος, Φούρνοι, Λέρος (Γράφημα 1). Ο πληθυσμός αυξήθηκε ακόμη στα νησιά Αίγινα, Αγκίστρι, Σπέτσες και Σαλαμίνα στον Αργοσαρωνικό, στη Σκιάθο και στην Αλόνησο. Στη δεκαετία του '80 πολλά περισσότερα νησιά παρουσιάζουν αύξηση πληθυσμού.

Πίνακας 7. Εξέλιξη του πληθυσμού των Νομών του Αιγαίου βάσει απογραφών, 1841-2001.

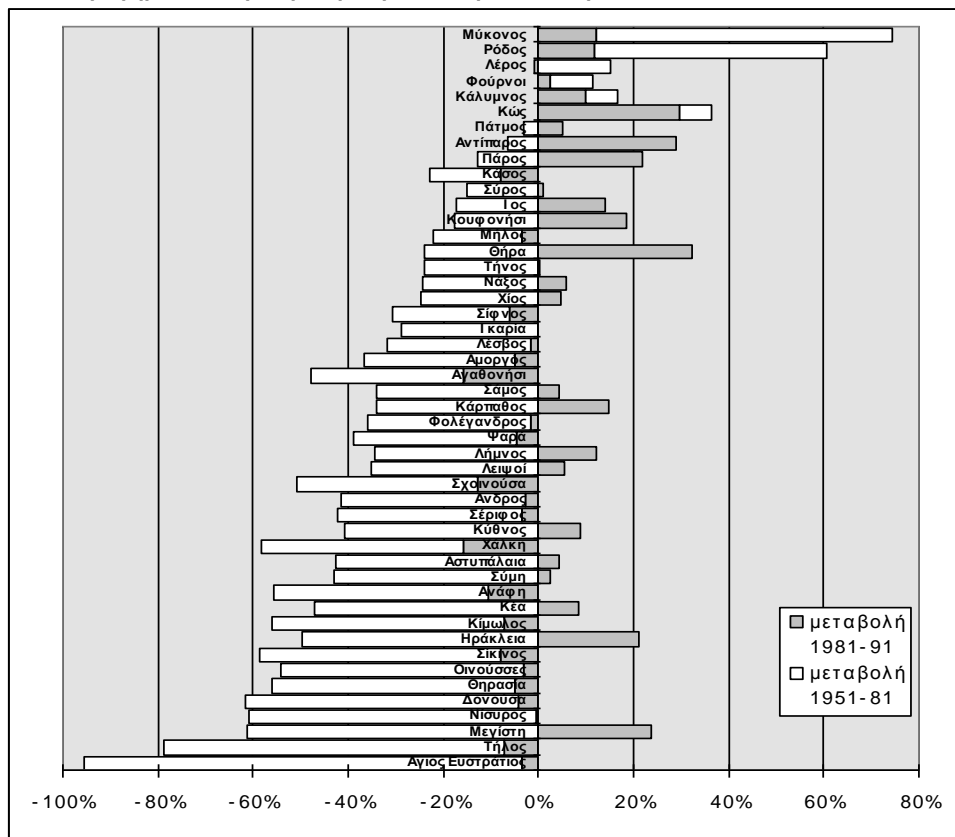
Ενότητα	1841	1861	1879	1889	1907	1913	1920	1928	1940	1951	1961	1971	1981+	1991+	2001+
Ν. Κυκλάδων	114704	118530	132020	131508	130378		122347	129702	129017	125959	99959	86337	88458	94005	112615
Ν. Δωδεκανήσου										121480	123021	121017	145071	163476	190071
Νήσος Ρόδος								54800		58946	63951	66606	87831	98175	115334
Νότιο Αιγαίο										247439	222980	207354	233529	257481	302686
Ν. Λέσβου						163739	133904	161557	159031	154795	140251	114802	104620	105082	109118
Ν. Χίου						73230	63235	75680	75853	66823	62223	53948	49865	52184	53408
Ν. Σάμου						68946	62919	70497	69138	59709	52022	41709	40519	41965	43595
Βόρειο Αιγαίο										281327	254496	210459	195004	199231	206121
Νήσοι Αιγαίου										528766	477476	417813	428533	456712	508807
Ελλάδα	861019	1096810	1653767	2187208	2631952	2054844	5016889	6204684	7344860	7632801	8388553	8768641	9739589	10259900	10964020

Πηγή: Χουλιαράκης Μ. Γ. (1973), + Απογραφή πληθυσμού,

Σε ότι αφορά στην φυσική κίνηση, η Δωδεκάνησος εμφανίζει ιδιαίτερα έντονη και σταθερή δυναμικότητα, με το υψηλότερο ποσοστό αύξησης σε επίπεδο χώρας. Στους άλλους νομούς η κατάσταση είναι γενικά αρνητική, ενώ σε ορισμένους τα ποσοστά είναι ιδιαίτερα υψηλά. Σε

επίπεδο νησιών και ως τη δεκαετία του 1990, παρατηρήθηκε ότι από τα 48 νησιά των 5 νομών του Αιγαίου υπάρχει αύξηση σε 14 από αυτά: τα τουριστικά (όπως η Ρόδος, η Κως, η Πάρος, η Νάξος, η Μύκονος, η Ιος), στα νησιά με αλιεία (Κάλυμνος, Κουφονήσι) αλλά και σε άλλα ιδιαίτερα μικρά νησιά όπως η Σχοινούσα, το Αγαθονήσι (ιχθυοκαλλιέργειες), η Αντίπαρος και η Θηρασιά. Η απογραφή του 2001 επιβεβαιώνει την τάση αυτή, καθώς μόνο 11 νησιά (του Αιγαίου) παρουσιάζουν μείωση πληθυσμού (Πίνακας 8), από τα οποία μόνο 2 έχουν πληθυσμό μεγαλύτερο των 400 κατοίκων αποδεικνύοντας για μια ακόμη φορά την έντονη διαφοροποίηση των φαινομένων μεταξύ των νησιών.

Γράφημα1. Μεταβολή πληθυσμού σε νησιά του Αιγαίου 1951 – 1981 και 1981-1991

Στα νησιά που παρουσιάζουν θετικά στοιχεία τα τελευταία χρόνια συγκαταλέγονται εκτός απ' όσα έχουν ήδη αναφερθεί για την αύξηση του πληθυσμού τους και νησιά όπως η Αντίπαρος και το Κουφονήσι γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η ύπαρξη οικονομικής δραστηριότητας ελκύει πληθυσμό. Οι δυναμικές δραστηριότητες στον νησιωτικό χώρο φαίνεται ότι εντοπίζονται σε δύο τομείς, τον τουρισμό (Ρόδος, Κως, Κέρκυρα, Θήρα, Μύκονος, Πάρος, Ζάκυνθος) και την αλιεία (Φούρνοι, Κουφονήσι, Κάλυμνος), ενώ ο τομέας της εξόρυξης έχει βαρύτητα μόνο στη Μήλο Νίσυρο;. Παράλληλα, η εγκατάσταση σε νησιά για λόγους που σχετίζονται με την ελκυστικότητα τους ως τόποι διαβίωσης από

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού φαίνεται ότι επίσης κερδίζει σταδιακά έδαφος (πχ. Αντίπαρος, Αλόνησος, Σπέτσες, Σιάθος). Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις καθοριστικό ρόλο στην προσέλκυση ανθρώπων διαδραματίζει το περιβάλλον, φυσικό και πολιτιστικό, το οποίο κατά συνέπεια υφίσταται και πιέσεις. Αντίθετα το μέγεθος του νησιού και του πληθυσμού και η προσπελασιμότητα του δεν φαίνεται να αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες.

Πίνακας 8. Τα Κατοικημένα Νησιά (με πληθ. > 50 κατοίκων) Των Περιφερειών Β. και Ν. Αιγαίου

Όνομα	Έκταση σε km ²	Πληθυσμός 2001	Μεταβολή Πληθυσμού 1991-2001 (%)	Μεταβολή Πληθυσμού 1951-1991 (%)	Πυκνότητα 2001 (κατ./ km ²)
Λέσβος	1630,38	89.935	3,2	-31,3	55,16
Ρόδος	1398,08	117.007	19,2	66,6	83,69
Χίος	841,58	51.936	1,7	-21,0	61,71
Σάμος	476,20	33.809	2,4	-31,0	71,00
Λήμνος	475,61	18.009	2,1	-26,5	37,87
Νάξος	428,13	18.188	22,6	-20,2	42,48
Άνδρος	379,67	10.009	14,0	-40,3	26,36
Κάρπαθος	301,18	6.511	22,3	-24,5	21,62
Κως	290,28	30.947	17,3	38,3	106,61
Ικαρία	255,28	8.312	10,2	-28,9	32,56
Πάρος	194,52	12.853	34,0	6,3	66,08
Τήνος	194,21	8.574	10,7	-24,0	44,15
Μήλος	150,60	4.771	8,7	-21,4	31,68
Αμοργός	120,67	1.858	14,0	-34,9	15,40
Κάλυμνος	110,88	16.255	3,5	17,3	146,60
Τος	107,80	1.838	11,1	-5,6	17,05
Κέα	103,58	2.412	35,0	-42,5	23,29
Κύθνος	99,26	1.608	-1,5	-35,6	16,20
Αστυπάλαια	96,85	1.238	15,4	-40,3	12,78
Μύκονος	85,48	9.306	50,8	82,0	108,87
Σύρος	83,63	19.782	-0,4	-14,1	236,54
Θήρα	75,79	13.402	43,2	0,3	176,83
Σέριφος	73,23	1.414	29,1	-40,8	19,31
Σίφνος	73,18	2.442	24,6	-29,3	33,37
Κάσος	65,98	990	-9,0	-21,6	15,00
Τήλος	62,83	533	91,0	-73,5	8,48
Σύμη	58,10	2.606	11,7	-41,4	44,85
Λέρος	52,95	8.131	0,9	14,3	153,56
Αγ.Ευστράτιος	43,23	371	29,7	-92,6	8,58
Νίσυρος	41,40	948	3,8	-60,8	22,90
Σίανος	41,03	238	-10,9	-54,7	5,80
Ψαρά	39,77	422	-3,7	-37,4	10,61
Ανάφη	38,35	273	4,6	-50,9	7,12
Κίμωλος	35,71	769	5,6	-52,6	21,53
Αντίπαρος	34,83	1.037	26,6	20,4	29,77
Πάτμος	34,05	2.884	8,3	1,9	84,70
Φολέγανδρος	32,07	667	19,5	-35,3	20,80
Φούρνοι	30,27	1.329	7,8	11,6	43,90
Χάλκη	28,13	313	11,4	-51,6	11,13
Ηράκλεια	17,60	151	31,3	-39,2	8,58
Λειψοί	15,98	698	15,2	-31,5	43,68
Ψέριμος	14,78	130	64,6	-66,1	8,80
Οινούσσες	14,20	1.050	54,2	-52,5	73,94
Αγαθονήσι	13,50	158	41,1	-42,9	11,70
Δονούσσα	13,48	163	46,8	-59,2	12,09
Θύμαινα	9,99	140	-4,8	24,6	14,01
Θηρασία	9,30	268	15,0	-53,5	28,82
Μεγίστη	9,13	406	47,6	-52,1	44,47
Σχοινούσσα	7,78	206	68,9	-46,0	26,48
Αρκοί	6,70	54	8,0	-45,7	8,06
Κουφονήσι	5,70	366	33,1	-2,5	64,21
Τέλενδος	4,65	54	-5,3	-38,0	11,61
Φαρμακονήσι	3,88	74	0	*	19,07

Πηγή: ΕΣΥΕ. (* δεν υπάρχουν δεδομένα)

Ο δείκτης γήρανσης σε 77 ελληνικά νησιά παρουσιάζει την ίδια δυσμενή εικόνα: 14 νησιά, όλα από το Ν. Αιγαίο (μικρά και μεγάλα), έχουν δείκτη ίσο ή καλύτερο από τον εθνικό μέσο όρο που ήταν 0,71:1 (άτομα άνω των 65 προς άτομα κάτω από 15 ετών). Από την αντίθετη πλευρά πολύ υψηλό δείκτη γήρανσης (διπλάσιο από τον μέσο όρο) παρουσιάζουν μικρά νησιά όπως η Αμοργός, η Σέριφος, η Κύθνος, η Ιθάκη, τα Κύθηρα, η Ανάφη, η Τήλος και η Θάσος.

Ανάλογη είναι η εικόνα που δίνουν τα στοιχεία των απασχολούμενων ως ποσοστού του συνολικού πληθυσμού, όπου ο ίδιος αριθμός νησιών παρουσιάζει θετικά στοιχεία. Σε επίπεδο νομού όλοι υστερούν σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο, ενώ Λέσβος και Κυκλάδες παρουσιάζουν την μεγαλύτερη απόκλιση. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο αριθμός των απασχολούμενων, με εξαίρεση την Δωδεκάνησο όπου παρατηρείται θεαματική αύξηση την τελευταία εικοσαετία, σταθεροποιείται με τάσεις ανάκαμψης μετά από συνεχείς και ισχυρές μειώσεις.

Τέλος, το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού παραμένει εξαιρετικά χαμηλό: το ποσοστό όσων έχουν τελειώσει μόνο την πρωτοβάθμια εκπαίδευση υστερεί σχεδόν σε όλα τα νησιά του εθνικού μέσου όρου, ακόμη και σε νησιά που παρουσιάζουν πληθυσμιακό δυναμισμό. Ακόμη και νησιά όπως η Κως και η Ρόδος –όπου καταγράφονται τα πιο έντονα φαινόμενα μεγέθυνσης- το ποσοστό αυτό απλώς εγγίζει τον μέσο όρο. Η ίδια αρνητική εικόνα παρουσιάζεται και σε ότι αφορά το ποσοστό πτυχιούχων ΑΕΙ.

Αυτό οφείλεται από την μια πλευρά στο γεγονός ότι οι δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν στα νησιά χρησιμοποιούν ανειδίκευτο δυναμικό και από την άλλη ότι το εκπαιδευόμενο δυναμικό επιλέγει άλλες μορφές απασχόλησης και πιθανόν άλλο τρόπο ζωής προτιμώντας να εγκατασταθεί κυρίως τα μεγάλα αστικά κέντρα. Είναι ενδεικτικό ότι οι έχοντες πτυχίο ή μεταπτυχιακό τίτλο στο Β. Αιγαίο είναι αναλογικά περισσότεροι απ' ότι στο Ν. Αιγαίο και στα Ιόνια, όπου ο δυναμισμός της οικονομίας και η ύπαρξη θέσεων εργασίας, αποτρέπει τους νέους από την συνέχιση των σπουδών.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το ανθρώπινο δυναμικό παρουσιάζει έντονα τα σημάδια ποσοτικής ανεπάρκειας, αλλά κυρίως ποιοτικής αποφίλωσης, γεγονός που αποτελεί μακροπρόθεσμα ανασταλτικό παράγοντα για την όποια αναπτυξιακή διαδικασία. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης, εκτός από το γεγονός ότι αποτυπώνει αρνητικά φαινόμενα του πρόσφατου και του απώτερου παρελθόντος (πχ. ανυπαρξία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης σε πολλά μικρά νησιά και στις αγροτικές περιοχές των μεγαλύτερων) που επηρεάζουν αρνητικά την παραγωγικότητα της εργασίας, δείχνει ότι η εισαγωγή καινοτομιών στην οργάνωση και την παραγωγή, αλλά και γενικότερα

κάθε ποιοτικής παρέμβασης (πχ. στους τομείς πολιτισμού, εκπαίδευσης, κατάρτισης, περιβάλλοντος, πληροφορικής, τηλεματικής), αναμένεται να συναντήσει σοβαρά εμπόδια.

3.10.2.3 Υποδομές

Όπως αναφέρθηκε προηγούμενα, μια από τις συνέπειες του κατακερματισμού του νησιωτικού χώρου είναι και το υψηλό κόστος κατασκευής υποδομών και παροχής υπηρεσιών στις επιχειρήσεις και στον πληθυσμό. Η φυσική διάσπαση του χώρου δημιουργεί την ανάγκη για ύπαρξη σε κάθε νησί, τουλάχιστον όλων των βασικών υποδομών και υπηρεσιών που είναι αναγκαίες για την επιβίωση των κατοίκων (πχ. παραγωγή ενέργειας, βασικές υποδομές και υπηρεσίες μεταφορών και επικοινωνιών, εκπαίδευση, υγεία) ακόμη και όταν ο αριθμός των κατοίκων δεν το δικαιολογεί, δεδομένης της αδυναμίας ουσιαστικής εξυπηρέτησης από τις υποδομές και υπηρεσίες που υπάρχουν σε γειτονικά νησιά ή στην ηπειρωτική χώρα. Βέβαια θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ύπαρξη μόνο των στοιχειωδών υποδομών και υπηρεσιών δεν επαρκεί για τη δημιουργία συνθηκών ζωής σε επίπεδο ανάλογο με εκείνο των άλλων περιοχών, με συνέπεια την συνεχή ύπαρξη πιέσεων για την αναβάθμισή τους.

Πολλά παραδείγματα αποδεικνύουν τα παραπάνω. Στις μεταφορές η Ελλάδα είναι η χώρα που διαθέτει το μεγαλύτερο δίκτυο αεροδρομίων (39) σε σχέση με τον πληθυσμό της, από τα οποία τα 27 βρίσκονται στα νησιά. Από αυτά 13 βρίσκονται σε νησιά με λιγότερους από 10.000 κατοίκους. Επίσης μετά το 1985 κατασιευάζεται, κυρίως στα νησιά που δεν διαθέτουν αεροδρόμιο, δίκτυο ελικοδρομίων για την αντιμετώπιση επειγόντων περιστατικών όλο το εικοσιτετράωρο. Αν και, παράλληλα με τα προηγούμενα γίνονται έργα και στα λιμάνια, η ποιότητα και η αξιοπιστία της σύνδεσης των νησιών με την ηπειρωτική χώρα δεν θεωρείται υψηλή, αυξάνοντας το αίσθημα ανασφάλειας των νησιωτών, ενώ δεν έχει βρεθεί μέχρι σήμερα ικανοποιητική (βιώσιμη) λύση για τις ενδο-νησιωτικές συνδέσεις.

Το οδικό δίκτυο των νησιών φαίνεται να έχει ικανοποιητική πυκνότητα, σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο και αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η Χώρα, η «πρωτεύουσα» του νησιού, είτε αποτελεί την πύλη εισόδου, είτε βρίσκεται κοντά σ' αυτήν. Η γενική αυτή θέση δεν αναιρεί το γεγονός ότι τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του δικτύου δεν είναι ικανοποιητικά, ενώ το γεγονός ότι σε μερικά νησιά (Σάμος, Ιακάρια, Αμοργός) ήταν και παραμένει αναγκαία η λειτουργία περισσότερων του ενός λιμανιών δείχνει την ανεπάρκεια του.

Τέλος, η τουριστική ζήτηση δημιουργεί και πρόσθετες ανάγκες για επέκταση και βελτίωση του δικτύου (π.χ. πρόσβαση σε παραλίες και μνημεία, κυκλοφοριακά προβλήματα από μεγάλα φορτηγά, πούλμαν και αυξημένο αριθμό ιδιωτικών αυτοκινήτων, κτλ.), αλλά και για μεγαλύτερα λιμάνια και αεροδρόμια, εξ αιτίας της αλλαγής στους τύπους των πλοίων και των

αεροσκαφών που χρησιμοποιούν οι εταιρείες προκειμένου να ελαχιστοποιήσουν τα κόστη τους. Το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται μόνο στις υποδομές μεταφορών αλλά επεκτείνεται σε όλες τις υποδομές και υπηρεσίες δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό συνεχή ανάγκη νέων επενδύσεων. Όμως η συνεχής επέκταση των υποδομών, με την παράλληλη αύξηση της κλίμακας των δραστηριοτήτων που συγκεντρώνονται στην παράκτια ζώνη, συνήθως γύρω από τη πύλη εισόδου των νησιών, δημιουργεί αναπόφευκτα περιβαλλοντικές πιέσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ενώ η χρήση τους μόνο για μερικούς μήνες το χρόνο δημιουργεί αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητα των επενδύσεων.

Προβλήματα υπάρχουν επίσης στην παροχή ενέργειας, της οποίας η ζήτηση αυξάνει κάθε χρόνο κατά τους θερινούς μήνες, ενώ το κόστος παραγωγής της κιλοβατώρας είναι πολλαπλάσιο απ' ό τι στην ηπειρωτική χώρα. Μέχρι σήμερα τα προγράμματα για ανάπτυξη ήπιων μορφών ενέργειας και για την εξοικονόμηση ενέργειας (πχ. πρόγραμμα φυσικού δροσισμού κτιρίων) δεν έχουν αναπτυχθεί ιδιαίτερα παρά τις μεγάλες δυνατότητες που υπάρχουν στα νησιά. Η ασυνέχεια του δικτύου αποτελεί πάντως περιορισμό στην αύξηση των ασυνεχών μορφών ενέργειας όπως η αιολική που δεν μπορεί με την σημερινή τεχνολογία να έχει ποσοστό διείσδυσης υψηλότερο από 30%.

Αντίθετα στον τομέα των επικοινωνιών υπάρχει συνεχής ποσοτική και ποιοτική βελτίωση με την επέκταση του ψηφιοποίησης του δικτύου, την εισαγωγή ενοποιημένων υπηρεσιών (ISDN), την μείωση αναμονής για νέα σύνδεση και την μείωση του δείκτη βλαβών, χωρίς αυτό να σημαίνει πλήρη κάλυψη των αναγκών σ' ένα τομέα κλειδί για τον νησιωτικό χώρο.

Στην εκπαίδευση, η αύξηση του αριθμού των σχολείων και των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων επέτρεψε την παροχή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης σε όλα σχεδόν τα νησιά, ενώ ταυτόχρονα δημιούργησε αναλογία αριθμού μαθητών ανά καθηγητή χαμηλότερη του εθνικού μέσου όρου. Όμως η υλικοτεχνική υποδομή (κτίρια και εξοπλισμός) και η στελέχωση (πολλά νησιά θεωρούνται άγονα και οι θέσεις τους πληρούνται κατ' εξαίρεση ή με πολύ καθυστέρηση από αναπληρωτές που δεν μένουν παρά μια χρονιά) δεν είναι επαρκείς, γεγονός που έχει αντίκτυπο στο επίπεδο εκπαίδευσης όπως φαίνεται και από τα ποσοστά επιτυχίας σε ΑΕΙ και ΤΕΙ από τα μικρά νησιά. Επίσης στα νησιά, εκτός από τα μεγάλα, δεν υπάρχουν δυνατότητες εναλλακτικής ή συμπληρωματικής εκπαίδευσης (τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση, ξένες γλώσσες, μουσική) ούτε κατάρτισης, λόγω του μικρού αριθμού υποψηφίων μαθητών, αλλά και τις δυσκολίες οργάνωσης λόγω έλλειψης υποδομών. Κατά συνέπεια, σε πολλές περιπτώσεις, αν και λιγότερο από τις προηγούμενες δεκαετίες, οι νησιώτες εξακολουθούν να στέλνουν τα παιδιά τους στα δύο μεγάλα κέντρα, ιδιαίτερα μετά την ολοκλήρωση του λυκείου.

Στον τομέα της υγείας, η κατασκευή των Κέντρων Υγείας κατά την δεκαετία του '80 στα νησιά μεσαίου μεγέθους, δεν έλυσε το πρόβλημα της κάλυψης του υγειονομικού κενού. Πιο συγκεκριμένα:

- σε μεγάλο αριθμό μικρών και μεσαίων νησιών δεν παρέχεται ούτε πρωτοβάθμια περίθαλψη σε ικανοποιητικό βαθμό, εξ αιτίας της έλλειψης ειδικευμένων γιατρών και δυνατότητας εκτέλεσης και των πλέον στοιχειωδών εργαστηριακών εξετάσεων. Τα περιφερειακά ιατρεία που υπάρχουν, στελεχωμένα με γιατρούς χωρίς ειδικότητα, δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις σημερινές ανάγκες.
- εκεί όπου υπάρχουν νοσοκομεία (πρωτεύουσες νομών, Λήμνος, Ικαρία, Κως, Κάλυμνος), υπάρχει υστέρηση στην παροχή υπηρεσιών υγείας λόγω ανεπαριούς στελέχωσης και εξοπλισμού, παρά την ύπαρξη οικονομικών κινήτρων. Επίσης, σε πολλά νοσοκομεία δεν υπάρχουν καν τμήματα που σήμερα θεωρούνται απαραίτητα.
- το σύστημα οργάνωσης δεν επιτρέπει, σε καμία περίπτωση, εξυπηρέτηση των νησιών που δεν έχουν νοσοκομεία από γειτονικά νησιά. Ακόμη και αυτά τα στοιχεία των γεννήσεων δείχνουν ότι στα νησιά με νοσοκομεία δεν πραγματοποιούνται καν όλες οι γεννήσεις των παιδιών των μόνιμων κατοίκων, πολύ περισσότερο δεν υπάρχουν ούτε μέσα ούτε εμπιστοσύνη για την αντιμετώπιση πιο πολύπλοκων καταστάσεων.

Το θέμα της υγείας παραμένει ένα ακανθώδες πρόβλημα που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ελκυστικότητα των νησιών, ενώ αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα και για ορισμένες κατηγορίες τουριστών που ενδιαφέρονται να γνωρίζουν τις δυνατότητες αντιμετώπισης προβλημάτων υγείας στην περιοχή που σκοπεύουν να παραθερίσουν.

Οι υποδομές και οι υπηρεσίες πολιτισμού και αθλητισμού παραμένουν μέχρι και σήμερα σχεδόν ανύπαρχτες στα μεσαία και μικρά νησιά, ενώ είναι περιορισμένες στα μεγαλύτερα.

3.10.2.4 Περιβάλλον

Συνολικά, οι εξελίξεις που περιγράφηκαν προηγούμενα στα τρία συστήματα έχουν αναπόφευκτα τις επιπτώσεις τους στο περιβάλλον, δεδομένου ότι έχει μεταβληθεί σταδιακά το μοντέλο διαχείρισης του χώρου, ενώ οι παρεμβάσεις που επιχειρούνται δεν λαμβάνουν υπόψη την μικρή κλίμακα των νησιών. Αντίθετα η συρρίκνωση της μεταποιητικής δραστηριότητας (πχ. βυρσοδεφία) είχε θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

Πίνακας 9. Χρήσεις γης στα νησιά του Αιγαίου 1991 και μεταβολές 1961-1991.

Νησί/Νομός	Έκταση (χιλ. στρ.)	Ποσοστό % καλλιεργούμενης γης 1991	Μεταβολή καλλιεργούμενης γης 1961- 1991	Ποσοστό % βοσκοτόπων 1991	Μεταβολή βοσκοτόπων 1961-1991	Ποσοστό % δάσων 1991	Μεταβολή δάσων 1961- 1991	Μεταβολή εκτάσεων εσωτερικών υδάτων 1961- 1991	Μεταβολή εκτάσεων οικισμών και άλλων εκτάσεων 1961- 1991
Ικαρία	255,5	12,5%	2,2%	63,0%	0,2%	22,0%	-7,0%	100,0%	252,9%
Φούρνοι	45,2	2,4%	-8,3%	96,5%	2,1%	0,2%	0,0%		33,3%
Σάμος	478,2	32,0%	-1,4%	40,7%	-10,1%	21,7%	15,2%	30,4%	50,0%
Νομός Σάμου	778,9	23,9%	-0,8%	51,2%	-4,9%	20,5%	6,3%	36,0%	68,9%
Αγ.Ευστρότιος	43,3	0,2%	-96,0%	71,6%	9,9%	10,6%	15,0%	0,0%	5,7%
Λήμιος	477,8	39,3%	3,3%	51,4%	8,2%		31,0%		21,4%
Λέσβος	1634,2	37,0%	-3,7%	38,4%	-2,7%	18,9%	7,4%	8,2%	8,2%
Νομός Λέσβου	2155,3	36,8%	-2,4%	42,0%	0,5%	14,6%	7,6%	17,2%	11,2%
Χίος	842,9	19,5%	-2,5%	61,3%	10,2%	11,5%	1,5%	-25,5%	-28,5%
Ονούσσειες	17,4	1,7%	0,0%	94,8%	3,1%				0,0%
Ψαρά	44,5	1,6%	-58,8%	97,1%	0,0%			50,0%	-25,0%
Νομός Χίου	904,8	18,3%	-3,0%	63,7%	9,2%	10,7%	1,5%	-24,0%	-28,3%
Αστυπάλαια	114,2	2,1%	0,0%	96,5%	14,1%				200,0%
Κάλυμνος	134,5	3,7%	-40,5%	92,6%	4,4%	0,1%	100%		200,0%
Λειψοί	17,4	24,7%	43,3%	72,4%	-2,3%				25,0%
Λέρος	74,2	7,4%	-28,6%	85,7%	19,1%	4,7%	9,4%		66,7%
Πάτμος	45,1	7,1%	3,2%	89,4%	-0,2%	0,4%	100%		75,0%
Αγαθονήσι	14,5	2,8%	33,3%	96,6%	-8,5%				0,0%
Κάρπαθος	325	6,7%	19,0%	44,0%	5,5%	24,3%	-3,2%		-1,9%
Κάσος	69,4	3,9%	-46,0%	70,2%	8,2%			6,7%	3,8%
Κώς	290,4	34,2%	-15,6%	43,6%	1,6%	6,2%	67,6%	18,6%	40,9%
Νίσυρος	50,1	3,2%	-63,6%	77,6%	11,8%				64,0%
Τήλος	64,6	3,3%	-60,4%	50,3%	15,2%	12,2%	-1,3%	-33,3%	-3,1%
Μεγίστη	12	2,5%	-70,0%	16,7%	300,0%	4,2%	0,0%		-10,5%
Σύμη	65,8	2,7%	-10,0%	42,1%	4,1%	36,3%	3,9%	0,0%	4,0%
Χάλκη	37,1	1,9%	-30,0%	27,0%	0,0%	8,1%	3,4%	0,0%	1,3%
Ρόδος	1401,9	19,7%	1,3%	33,5%	7,0%	37,0%	-6,5%	9,2%	2,4%
Νομός Δωδεκανήσου	2716,2	15,7%	-5,5%	46,5%	7,0%	24,1%	-4,4%	17,2%	6,6%
Ανδρος	380,3	9,7%	15,0%	59,9%	12,2%	1,2%	291,7%	-26,7%	-20,7%
Θήρα	81,6	37,6%	-22,3%	10,0%	720,0%				20,8%
Ιος	109,1	6,8%	23,3%	63,3%	-1,3%				-28,6%
Θηρασία	9,3	21,5%	-42,9%	44,1%	51,9%				-6,7%
Ανάφη	40,4	11,6%	4,4%	48,8%	-6,2%				28,0%
Φολέγανδρος	32,2	13,4%	-2,3%	46,6%	2,0%				-7,9%
Σίανος	42,5	4,7%	-13,0%	59,8%	1,6%				4,9%
Κύθνος	100,2	20,8%	-23,0%	53,7%	25,1%				19,8%
Κέα	148,9	23,2%	-30,7%	41,2%	5,7%	4,6%	33,3%	0,0%	13,6%
Μήλος	160,1	19,5%	34,5%	66,5%	-15,7%	6,2%	9900,0%	125,0%	20,5%
Σίφνος	74	18,0%	0,0%	61,5%	-8,5%				10,0%
Κίμωλος	53,3	10,9%	-6,5%	75,2%	46,9%			33,3%	48,9%
Σέριφος	75,2	8,0%	-29,4%	75,9%	4,6%				0,8%
Νάξος	430,4	23,0%	0,6%	62,6%	7,1%	2,4%	73,3%	1,5%	-4,3%
Αμοργός	126,4	10,6%	17,5%	72,9%	-17,4%				-27,1%
Δονούσα	13,8	7,2%	42,9%	50,0%	-2,8%				-4,8%
Ηράκλεια	17,9	6,7%	0,0%	63,7%	14,0%			0,0%	10,9%
Κουφονήσι	26	5,8%	50,0%	58,5%	-1,9%				-2,1%
Σχινούδσσα	8,5	38,8%	10,0%	57,6%	8,9%				0,0%
Πάρος	196,4	29,1%	5,9%	53,5%	-11,4%	0,1%	100%		518,4%
Αντίπαρος	45,2	17,3%	11,4%	60,4%	-2,5%			100,0%	3200,0%
Σύρος	102	20,5%	-14,0%	46,7%	17,8%				62,6%
Μύκονος	105,2	15,0%	-16,0%	39,0%	10,8%				-2,7%
Τήνος	194,6	18,0%	-14,8%	55,8%	23,2%	6,3%	100%		-49,5%
Νομός Κυκλάδων	2573,5	17,7%	-5,3%	56,9%	3,9%	1,7%	258,1%	39,3%	-1,6%
Σύνολο Νήσων Αιγαίου	9128,7	22,2%	-3,6%	50,5%	3,8%	13,9%	2,8%	19,5%	1,0%

Η εγκατάλειψη της γεωργικής παραγωγής (Πίνακας 9) σε συνδυασμό με την επέκταση της μη σταβλισμένης κτηνοτροφίας στις εσωτερικές και ορεινές ζώνες που έχουν εγκαταλειφθεί και κυρίως η αυξανόμενη ζήτηση για τουριστικές υπηρεσίες και παραθεριστική κατοικία στις παράκτιες περιοχές, δημιουργούν πιέσεις στο περιβάλλον, που σε ορισμένες περιπτώσεις

έχουν φτάσει σε οριακές καταστάσεις. Θα σημειώσουμε τις κυριότερες από αυτές και τις βασικές αιτίες:

- Υποβάθμιση υδροφόρων οριζόντων από υπεράντληση για την κάλυψη, κύρια, αναγκών σε πόσιμο νερό με αποτέλεσμα την υφαλμύρωση,
- Ρύπανση εδαφών, υπογείων νερών και θαλασσών, από την ανεξέλεγκτη διάθεση υγρών και στερεών αποβλήτων,
- Αλλαγές χρήσεων γης και υποβάθμιση του τοπίου, από την επέκταση οικισμών, την εκτός οικισμών δόμηση και τις υποδομές,
- Υποβάθμιση παραλιών και άλλων ευαίσθητων - σημαντικών φυσικών περιοχών (δασών, χειμάρρων, βιοτόπων) από δόμηση, έργα υποδομής μεγάλης κλίμακας και άλλες λειτουργίες,
- Αλλοιώσεις μνημείων (πχ. εκκλησιών) και οικιστικών συνόλων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος (πχ. παραδοσιακοί οικισμοί) από τη χωρίς ουσιαστικό έλεγχο δόμηση και γενικά από την έλλειψη ελέγχων στις παρεμβάσεις που επιχειρούνται στην εξωτερική όψη των κτιρίων, στην κατασκευή τοίχων αντιστήριξης, στην «αξιοποίηση» κοινόχρηστων χώρων κλπ,
- Υποβάθμιση εδαφών (ερημοποίηση, διάβρωση) από την εγκατάλειψη των καλλιεργειών, από την υπερβόσκηση και από τα έργα υποδομής.
- Σύγκρουση χρήσεων γης από την έλλειψη χωροθέτησης κυρίως των οχλουσών δραστηριοτήτων όπως πχ. λατομεία, ορνιθοτροφεία, αποθήκες καυσίμων, εργοστάσια παραγωγής ηλεκτρισμού, υδατοκαλλιέργειες κλπ.

Η σχεδόν ανεξέλεγκτη κατανάλωση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων των νησιών, που αποτελούν το συγκριτικό πλεονέκτημα πάνω στο οποίο στηρίζεται η τουριστική ανάπτυξη, τόσο από τους δημόσιους φορείς, όσο και από τους ιδιώτες, έχει λάβει, σε ορισμένες περιπτώσεις, επικίνδυνες διαστάσεις. Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι να έχει ήδη συντελεστεί ή να απειλείται σοβαρά η υποβάθμιση του ίδιου του τουριστικού προϊόντος. Η συνεχιζόμενη προώθηση του μοντέλου του οργανωμένου μαζικού τουρισμού, που (σε συνδυασμό με τον παραθερισμό) απαιτεί όλο και μεγαλύτερες υποδομές και τουριστικές εγκαταστάσεις, απειλεί την ισορροπία των μικρής κλίμακας νησιών, ενώ το κόστος ικανοποίησης των αναγκών σε υποδομές αυξάνει εκθετικά.

Μέχρι σήμερα η όποια προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος γίνεται με παρεμβάσεις αποκατάστασης του προβλήματος, όπως:

- με την κατασκευή λιμνοδεξαμενών για την κάλυψη των αναγκών σε άρδευση και ύδρευση, από τις οποίες λείπουν, συνήθως, τα έργα εκμετάλλευσης του νερού για να αποτελούν ολοκληρωμένο έργο (δίκτυα άρδευσης, μονάδες επεξεργασίας νερού ύδρευσης – ΜΕΝΥ)
- με την κατασκευή μονάδων διαχείρισης λυμάτων στους παράκτιους και τουριστικούς οικισμούς. Παρά τις καθυστερήσεις, που οφείλονται σε έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης, σε ανάλογη εμπειρία των τεχνικών υπηρεσιών, σε τεχνικές δυσκολίες των ίδιων των έργων, σε αδυναμίες των εργολάβων κλπ, πολλά έργα έχουν προχωρήσει. Όταν τα έργα θα ολοκληρωθούν, ιδιαίτερα στους μικρότερους οικισμούς, θα ανακύψει το πρόβλημα του κόστους λειτουργίας και συντήρησης που εκτιμάται ότι θα είναι δυσβάστακτο.
- με την κατασκευή ΧΥΤΑ και την οργάνωση ολοκληρωμένων συστημάτων διαχείρισης απορριμμάτων. Εδώ τα έργα προχωρούν ελάχιστα, γεγονός που οφείλεται και στις αυστηρές προδιαγραφές που έχουν τεθεί με βάση τις κοινοτικές οδηγίες των οποίων η πλήρης εφαρμογή σε νησιά (ιδιαίτερα τα μεσαία και μικρά) είναι ιδιαίτερα δαπανηρή και δύσκολα εφαρμόσιμη λόγω των γεω-μορφολογικών τους χαρακτηριστικών⁹. Η καθυστέρηση προώθησης των έργων αυτών οφείλεται επίσης και στο γεγονός ότι οι περισσότεροι τοπικοί άρχοντες ενδιαφέρονται περισσότερο για την αποκομιδή απορριμμάτων (όπου παραμένουν πολλά προβλήματα ακόμη) και ελάχιστα για την διάθεση των απορριμμάτων.
- με την εκπόνηση χωροταξικών μελετών, που ενώ άρχισαν πριν από πολλά χρόνια χρηματοδοτούμενες από τα ΜΟΠ και το ENVIRREG μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις ολοκληρώθηκαν και σε ακόμη λιγότερες απέδωσαν αποτελέσματα, διότι είτε δεν είχαν την τοπική συναίνεση, είτε βρέθηκαν «προ τετελεσμένων γεγονότων»,
- με την εκπόνηση ειδικών περιβαλλοντικών μελετών και έργων για την προστασία και την ανάδειξη βιοτόπων, που εντάσσονται είτε σε ευρωπαϊκά δίκτυα (Corine, Natura 2000), είτε σε άλλα αξιόλογα φυσικά σύνολα. Οι δράσεις αυτές ξεκίνησαν πρόσφατα και δεν έχουν ολοκληρωθεί. Τα σχέδια διαχείρισης των βιοτόπων της μεσογειακής φώκιας (Θαλάσσιο Πάρκο Αλοννήσου) και της θαλάσσιας χελώνας (κόλπος Λαγανά Ζακύνθου), που είχαν ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του '80 με στόχο την

⁹ Γενικά το θέμα των προδιαγραφών που γίνονται με πρότυπα και αντιλήψεις των χωρών της Β. Ευρώπης και για κάλυψη των δικών τους αναγκών με αποτέλεσμα να μην ανταποκρίνονται στις συνθήκες του ευρύτερου μεσογειακού χώρου και των νησιών ειδικότερα, αποτελεί πρόβλημα. Το πρόβλημα αυτό χρειάζεται να αντιμετωπιστεί με ειδικές ρυθμίσεις, έτσι ώστε οι προδιαγραφές σφαγείων, τυροκομείων, ΧΥΤΑ, βιολογικών καθαρισμών κλπ να μην δημιουργούν ανάγκες για επενδύσεις πολύ υψηλού κόστους και εμπόδια στις παραγωγικές δραστηριότητες μικρής κλίμακας των νησιών.

κατασκευή θαλάσσιων πάρκων, προχώρησαν με διαφορετική επιτυχία, εξ αιτίας τόσο οργανωτικών προβλημάτων, όσο και τοπικών αντιδράσεων.

- με τον χαρακτηρισμό των οικισμών και των πολιτιστικών μνημείων ως διατηρητέων, πολιτική που έχει ξεινήσει αριετές δεκαετίες πριν και σήμερα επεκτείνεται στα μνημεία νεότερων χρόνων. Τα έργα αποκατάστασης και ανάδειξης οικιστικών συνόλων και μνημείων (πχ. ανασυλώσεις κάστρων, αναπλάσεις οικισμών) προχωρούν με μεγάλη καθυστέρηση.

Η περιορισμένη επιτυχία των παρεμβάσεων οφείλεται, σε μεγάλο βαθμό:

- στο γεγονός ότι οι περισσότερες παρεμβάσεις προστασίας γίνονται με βάση απαγορεύσεις, των οποίων το περιεχόμενο, ο στόχος και τα επιδιωκόμενα οφέλη (μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα) δεν έχουν εξηγηθεί στους κατοίκους. Οι τελευταίοι μετά από πολλά χρόνια ύφεσης βλέπουν την αύξηση του εισοδήματος τους να έρχεται με την «αξιοποίηση» του περιβάλλοντος που «επιβάλλει» ο τουρισμός και θα συνεχίσουν να δρουν με αυτόν τον τρόπο, παρά τις όποιες απαγορεύσεις, αν δεν τους δοθούν αξιόπιστες εναλλακτικές λύσεις.
- στο γεγονός ότι οι περισσότερες παρεμβάσεις γίνονται για την αποκατάσταση των προβλημάτων και όχι για την πρόληψή τους με αποτέλεσμα να έχουν μεγάλο κόστος,
- στο γεγονός ότι οι παρεμβάσεις δεν βρίσκονται ενταγμένες σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο χωρικής ανάπτυξης και διαχείρισης με σαφείς και ευδιάκριτους στόχους, αλλά εμφανίζονται ως δράσεις κάποιας κλαδικής πολιτικής (αν όχι ως δράση κάποιου «υπερευαίσθητου» υπαλλήλου) που δεν έχει λάβει υπόψη της τις ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου,
- στο γεγονός ότι το γενικό μοντέλο ανάπτυξης που υιοθετήθηκε και στα νησιά και ειδικά η ανάπτυξη του οργανωμένου τουρισμού παραλίας σε μεγάλη κλίμακα δεν λαμβάνει υπόψη τους περιορισμούς που θέτει το ιδιόμορφο νησιωτικό περιβάλλον, το οποίο έχει περιορισμένη φέρουσα ικανότητα. Ιδιαίτερα φαίνεται να αγνοείται ότι η μετακύληση (εξωτερικευση) μέρους του κόστους του έργου ή της επιχείρησης προς το περιβάλλον, θα έχει μεσοπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα αρνητικές συνέπειες στην τουριστική δραστηριότητα αλλά και γενικότερα στην ευημερία των κατοίκων, καθόσον πλήττεται η βιωσιμότητα (αειφορία) του συστήματος,
- στην ανεπάρκεια της διοίκησης είτε να εφαρμόσει τους νόμους που η ίδια έχει θεσπίσει (πχ. για την προστασία των παραλιών και των ρεμάτων, πάταξη της

αυθαίρετης δόμησης), είτε να βρει λύσεις που να είναι προσαρμοσμένες στην νησιωτική κλίμακα, πχ. στις υποδομές. Η ανεπάρκεια αυτή οφείλεται τόσο στις οργανωτικές αδυναμίες του δημόσιου τομέα –που επιδεινώνονται από τον κατακερματισμό του χώρου-, όσο και στην ποσοτική αλλά κυρίως ποιοτική ανεπάρκεια σε προσωπικό,

- στην ανεπάρκεια του ιδιωτικού τομέα να καλύψει τα κενά του δημοσίου εισάγοντας τις απαραίτητες καινοτομίες σε οργάνωση μελέτες, έργα, δράσεις, που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες και στις ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου, επειδή λόγω του μικρού μεγέθους της αγοράς δεν υπάρχει, ποσοτικά και ποιοτικά, ικανοποιητική προσφορά εργασίας,
- στην μη ευαισθητοποίηση και ενημέρωση των κατοίκων για την αξία του περιβάλλοντος, τόσο από την οικονομική πλευρά μέσα στη λογική της βιώσιμης ανάπτυξης, όσο και από την πλευρά της ποιότητας ζωής,
- στην χωρίς ολοκληρωμένη μελέτη και πλήρη χρηματοδότηση που θα καταστήσει ένα έργο λειτουργικό και στο χωρίς προγραμματισμό εκτέλεση έργων με αποτέλεσμα να δαπανώνται τελικά πολύ μεγαλύτερα ποσά απ' όσα πραγματικά χρειάζονται για τα έργα.

Επομένως για να υπάρξει επιτυχία, τόσο των δράσεων για το περιβάλλον, όσο και εκείνων για την ανάπτυξη, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρωπογενών δραστηριοτήτων και των φυσικών πόρων, αλλά και να συνειδητοποιηθεί ότι δεν αποτελεί περιβαλλοντική πολιτική η νομοθέτηση απαγορεύσεων. Είναι απαραίτητος ο στρατηγικός σχεδιασμός της οικονομικά, κοινωνικά και περιβαλλοντικά βιώσιμης ανάπτυξης των νησιών, όπου θα λαμβάνονται υπόψη τόσο οι εξωτερικές παράμετροι-περιορισμοί που τίθενται από το διεθνές ανταγωνιστικό οικονομικό σύστημα, όσο και συγκεκριμένες συνθήκες και αντοχές του νησιωτικού χώρου.

Επίσης θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι έντονες ενδοπεριφερειακές και ενδονομαρχιακές ανισότητες. Οι ανισότητες αυτές συχνά δεν είναι “ορατές”, διότι κυρίως τα οικονομικά μεγέθη που θα τις κατεδείκνυαν αναφέρονται συνήθως σε επίπεδο νομού ή περιφέρειας. Ας υπογραμμιστεί εδώ ότι στο νησιωτικό χώρο οι ενδοπεριφερειακές ανισότητες έχουν πολύ μεγαλύτερη σημασία απ' ότι στην ηπειρωτική χώρα, διότι η φυσική απομόνωση που δημιουργεί η θάλασσα, δεν επιτρέπει σχεδόν κανενός είδους “όσμωση” μεταξύ νησιών, όπως γίνεται μεταξύ των πόλεων και της ενδοχώρας τους. Παράλληλα, η φέρουσα ικανότητα του

κάθε νησιού δεν μπορεί να συνδυαστεί με εκείνη των γειτονικών, έτσι ώστε να «παρακαμφθούν» προβλήματα στενότητας πόρων, ανθρώπινων και φυσικών.

Μια προσπάθεια διάκρισης των νησιών σε κατηγορίες, με το **νησί να αποτελεί τη βασική μονάδα ανάλυσης και σχεδιασμού** και κριτήριο το κατά πόσο υπάρχει ένταση στις οικονομικές δραστηριότητες και αν αυτή έχει αποτυπωθεί στα δημογραφικά μεγέθη. καταλήγει στο ότι ο καθοριστικός παράγοντας ταξινόμησης είναι η ένταση της τουριστικής ανάπτυξης, χωρίς να παραγνωρίζονται και οι άλλοι παράγοντες (πχ. αλιεία, υδατοκαλλιέργειες). Η διάκριση καταλήγει σε δύο κατηγορίες:

- **στα νησιά με έντονη τουριστική ανάπτυξη**, όπου καταγράφεται οικονομική και δημογραφική μεγέθυνση
- **στα νησιά με ασταθή ή φθίνουσα πορεία**, όπου, είτε δεν έχει επιτευχθεί πλήρης αναστροφή της κατάστασης, είτε συνεχίζεται η αποσύνθεση του δημογραφικού και παραγωγικού ιστού. Στα νησιά αυτά δεν έχουν αναδειχθεί άλλες δραστηριότητες, που, αντικαθιστώντας αυτές που φθίνουν, να δομήσουν νέα τοπικά συστήματα παραγωγής και να δημιουργήσουν σταθερές θέσεις απασχόλησης¹⁰. Και στις δύο αυτές υποομάδες των νησιών τα ποσοστά γεννητικότητας είναι εξαιρετικά χαμηλά και ο κίνδυνος δημογραφικής κατάρρευσης υπαρκτός.

Τα όρια των παραπάνω κατηγοριών δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτα δεδομένου ότι ορισμένα νησιά παρουσιάζουν άλλους δείκτες που είναι ιδιαίτερα θετικοί και άλλους που είναι αρνητικοί, γεγονός που υποδεικνύει την αναγκαιότητα για πληρέστερη και βαθύτερη σε χρόνο ανάλυση. Το μόνο βέβαιο είναι, όπως ήδη έχει αναφερθεί, ότι το μέγεθος, η απόσταση από το κέντρο και ο βαθμός απομόνωσης δεν διαδραματίζουν τον καθοριστικό παράγοντα ανάπτυξης. Αντίθετα η ύπαρξη ή μη δυναμικής οικονομικής δραστηριότητας και ανθρώπινου δυναμικού φαίνεται να αποτελούν κρίσιμους παράγοντες και επομένως θα πρέπει να εστιαστεί η ανάλυση στις προϋποθέσεις που επηρεάζουν την εγκατάστασή τους.

Ακόμη, θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τα νησιά της δεύτερης κατηγορίας:

- **στα μεγάλα και μεσαία**, όπου οι πληθυσμιακές συγκεντρώσεις και η ποικιλία των πόρων δίνει την δυνατότητα για την δημιουργία δυναμικής ανάπτυξης, με βάση σύγχρονα κριτήρια και κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις και
- **στα μικρά νησιά** με τον μικρό πληθυσμό, όπου οι αναπτυξιακές επιλογές φαίνονται περιορισμένες, ιδιαίτερα αν δεν ενταχθούν στην λογική του δικτύου.

¹⁰ Η τουριστική ανάπτυξη που έχει σημειωθεί σε πολλά νησιά έχει μικρή διάρκεια και δεν έχει κατορθώσει να δημιουργήσει νέα σταθερή δυναμική.

Όμως, παρά την όποια κατηγοριοποίηση, που εκφράζει διαφορές μεταξύ των νησιών, οι τελευταίες δεν πρέπει να επισκιάζουν το γεγονός ότι, μεταξύ των νησιωτικών περιοχών παραμένουν πολλές ομοιότητες, οι οποίες μας οδηγούν στο να τα μελετήσουμε όλα μαζί.

3.10.3 Η Ελκυστικότητα των Νησιών: Το Παράδειγμα των Νησιών του Αιγαίου

Στην συνέχεια δίνεται μια σύνοψη από μια ερευνητική εργασία που αφορά στην μέτρηση δεικτών ελκυστικότητας των νησιών των Περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου.

Στις Περιφέρειες Βορείου και Νοτίου Αιγαίου, υπάρχουν 53 νησιά σύμφωνα με τον ορισμό της EUROSTAT (Πίνακας 1). Τα νησιά αυτά παρουσιάζουν όλες τις ιδιαιτερότητες που αναφέρθηκαν στην ενότητα της νησιωτικότητας. Συγκεκριμένα, η πλειοψηφία τους βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από τα οικονομικά και πολιτικά κέντρα αποφάσεων της ηπειρωτικής χώρας τόσο χιλιομετρικά όσο και χρονικά, υπάρχει ασυνέχεια και κατακερματισμός του χώρου, διπλή νησιωτικότητα για πολλά μικρά νησιά, έλλειψη ενδοπεριφερειακών συνδέσεων, καθώς η πλειοψηφία των θαλάσσιων και αεροπορικών μεταφορών από και προς τα νησιά γίνονται ακτινικά με κέντρο την Αθήνα (λιμάνι Πειραιά).

3.10.3.1 Οι άξονες ελκυστικότητας και οι δείκτες που χρησιμοποιούνται

Οι απαντήσεις στις τρεις ερωτήσεις της ελκυστικότητας είναι ότι η διερεύνηση γίνεται για τους μόνιμους κατοίκους των νησιών και για την περίοδο του χειμώνα, με τη διαμόρφωση δεικτών για την ελκυστικότητα από προηγούμενες έρευνες και τη βιβλιογραφία.

Οι θεματικές ενότητες πάνω στις οποίες κινούνται οι δείκτες που χρησιμοποιούνται είναι:

- Η **απομόνωση** και η **δυσκολία πρόσβασης** στα νησιά ή απομάκρυνσης από αυτά. Το θέμα της απομόνωσης και της δυσκολίας πρόσβασης είναι κεντρικό σε όλα όσα αφορούν στα νησιά γενικά, καθώς στα νησιά δεν υφίσταται δυνατότητα μετακίνησης με ιδιωτικό μέσο παρά μόνο σε οριακές περιπτώσεις και οι κάτοικοι είναι υποχρεωμένοι να προσαρμόζουν τις μετακινήσεις τους στα δρομολόγια.
- Οι **υποδομές– υπηρεσίες**. Τα δύο αυτά θέματα είναι κοινά καθώς η απλή παρουσία κάποιων υποδομών σε μια περιοχή είναι από σημαντική, αλλά δεν αρκεί για να κατανοηθεί ο βαθμός και η **δυσκολία πρόσβασης στις υπηρεσίες** που προσφέρουν οι υποδομές αυτές και η **ποιότητα των υπηρεσιών** που προσφέρονται.
- Η **ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης**.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι δείκτες που προκύπτουν από τους άξονες αυτούς και η διαδικασία υπολογισμού τους.

3.10.3.2 Δείκτες ελκυστικότητας

Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται παρουσιάζονται στον Πίνακα 9, όπου δίνεται το θεματικό πεδίο κάθε δείκτη, ο ορισμός του και οι απλοί δείκτες που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό του. Όπως φαίνεται από τον Πίνακα, χρησιμοποιείται ένας βασικός δείκτης για την απομόνωση και την δυνατότητα και ευκολία πρόσβασης, τρεις δείκτες για τις υποδομές, δύο δείκτες για την πρόσβαση και την ποιότητα των υπηρεσιών που υποστηρίζουν οι υποδομές και ένας δείκτης για την ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι βασικοί άξονες των υποδομών που εξετάζονται είναι η υγεία, η παιδεία και οι τράπεζες και η πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας και παιδείας, ενώ τέλος εξετάζεται και η ποιότητα των υπηρεσιών υγείας.

Πίνακας 9. Δείκτες για την εκτίμηση της ελκυστικότητας των νησιών του Αιγαίου

Θεματική Περιοχή	Ορισμός και μονάδες μέτρησης	Δείκτες υπολογισμού και μονάδες μέτρησης
Απομόνωση και πρόσβαση	Δείκτης προσβασιμότητας:	<ul style="list-style-type: none">• Πραγματική απόσταση νησιού από Πειραιά (km)• Εικονική απόσταση νησιού από Πειραιά (km)
Υποδομές	Ύπαρξη υποδομών για:	
	Υγεία	<ul style="list-style-type: none">• Ύπαρξη νοσοκομείου, κέντρου υγείας, περιφερειακού ιατρείου
	Παιδεία	<ul style="list-style-type: none">• Ύπαρξη λυκείου• Ύπαρξη γυμνασίου• Ύπαρξη δημοτικού
	Τράπεζες	<ul style="list-style-type: none">• Ύπαρξη καταστημάτων τραπεζών
	Οικονομικές υπηρεσίες	<ul style="list-style-type: none">• Ύπαρξη Δ.Ο.Υ.
	Δομές Στήριξης	<ul style="list-style-type: none">• Ύπαρξη αναπτυξιακής εταιρείας
Υπηρεσίες	Η συντομότερη δυνατότητα πρόσβασης μιας υπηρεσίας με πλοίο	<ul style="list-style-type: none">• Απόσταση (km)• Χρονοαπόσταση με πλοίο
Ευκαιρίες απασχόλησης	Ευκαιρίες απασχόλησης σε μια περιοχή όπως εκφράζονται από αριθμό επιχειρήσεων σε αυτή	<ul style="list-style-type: none">• Αριθμός δημοσίων υπαλλήλων ανά απασχολούμενο• Αριθμός απασχολούμενων ανά κάτοικο

3.10.3.3 Υπολογισμός των τιμών των δεικτών: η προσβασιμότητα

Ο δείκτης προσβασιμότητας των νησιών επιχειρεί να αποτυπώσει με ποσοτικά δεδομένα ένα ιδιαίτερα σημαντικό θέμα της ελκυστικότητας των νησιών, αλλά και γενικότερα περιοχών, την απομόνωση μιας περιοχής και τη δυσκολία πρόσβασης σε αυτή. Ο δείκτης εκφράζεται σε χιλιόμετρα προς χιλιόμετρα (πραγματική προς εικονική απόσταση, Πίνακας 10), αλλά στην πραγματικότητα 'εμπεριέχει' στη διαδικασία υπολογισμού του και τον χρόνο που χρειάζεται για να διανυθεί η απόσταση, ανάλογα με τη συχνότητα των δρομολογίων και την ταχύτητα σύνδεσης. Η διαδικασία παρουσιάζεται αναλυτικά στον Πίνακα 3.

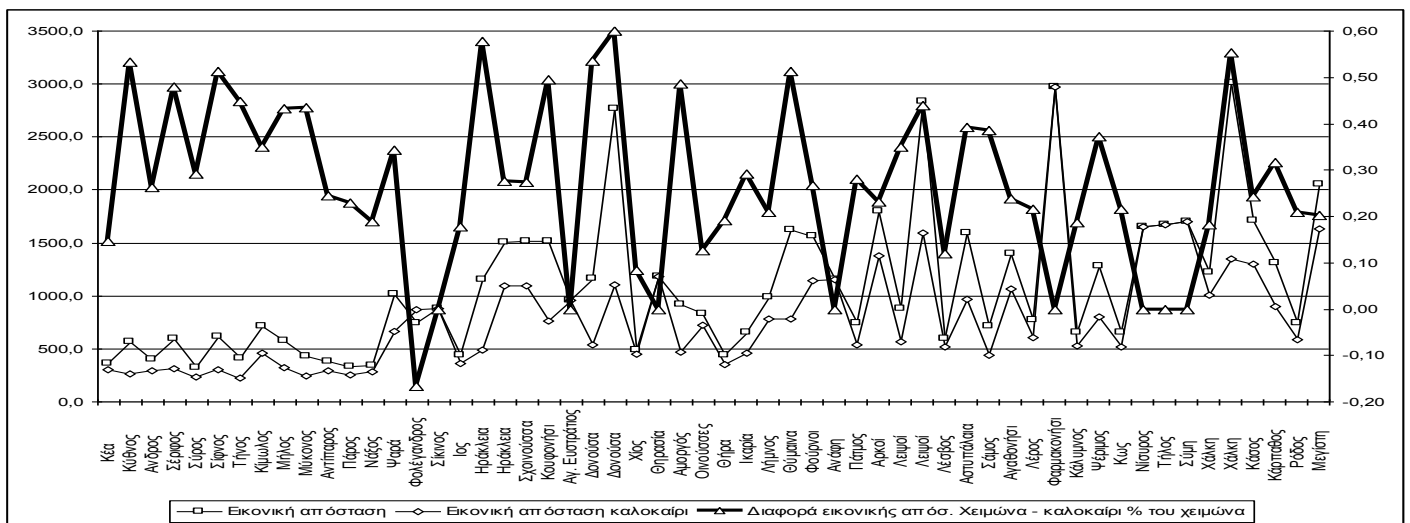
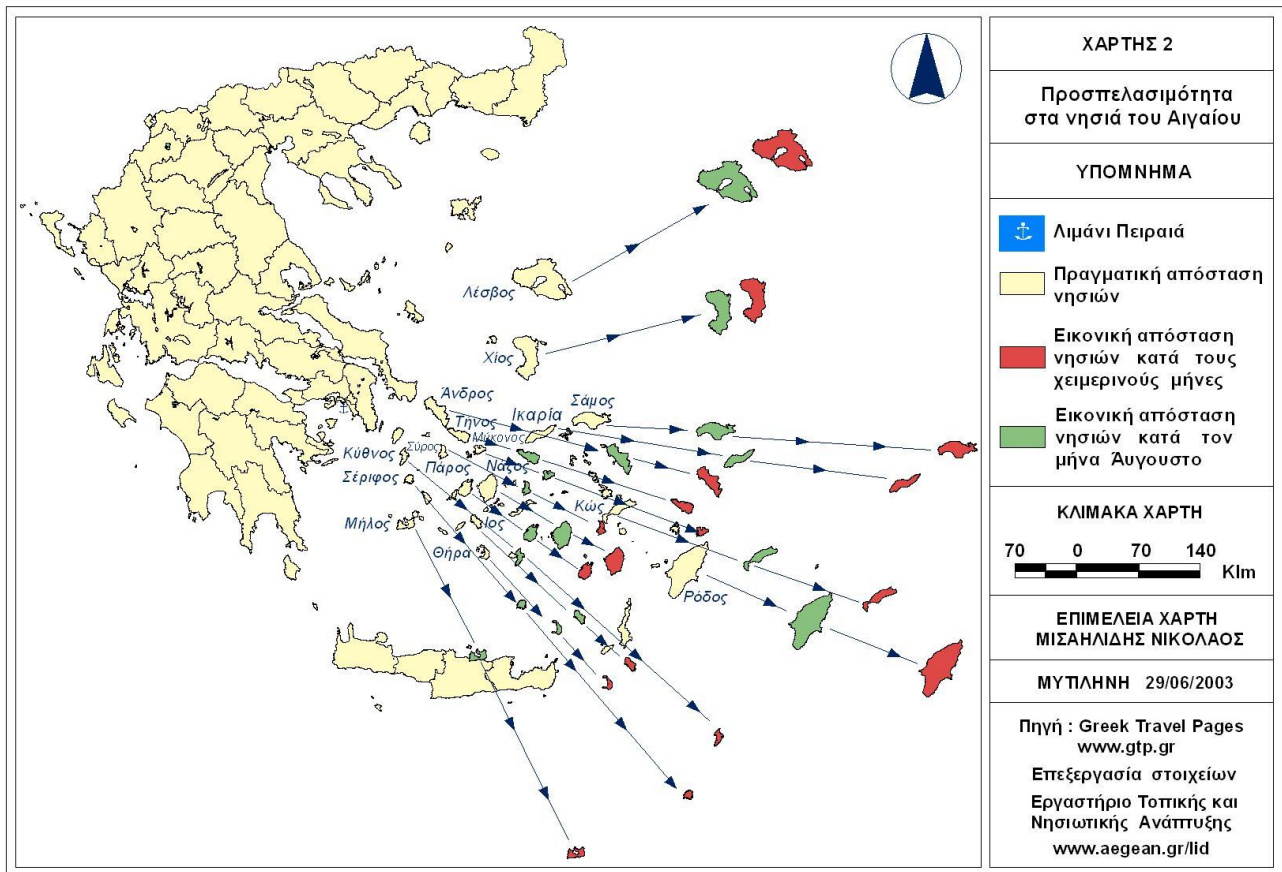
Πίνακας 10. Δείκτες που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό της προσβασιμότητας και διαδικασία υπολογισμού

Δείκτης	Ορισμός, μονάδες μέτρησης	Διαδικασία υπολογισμού
Πραγματική απόσταση	Η ευκλείδεια απόσταση μεταξύ δύο σημείων σε χιλιόμετρα	Μέτρηση αποστάσεων μεταξύ κεντρικού λιμανιού κάθε νησιού με λιμάνι του Πειραιά, σε ψηφιοποιημένο και γεωμετρικά διορθωμένο χάρτη
Εικονική απόσταση	Η απόσταση που καλύπτεται κατά τη διάρκεια πραγματικού χρόνου ταξιδιού με μέση ωριαία ταχύτητα θάλασσας	Η μέση ωριαία ταχύτητα που χρησιμοποιήθηκε είναι των συμβατικών πλοίων (29,7km/h ή περίπου 18 ν.μ).
Χρονοαπόσταση	Ο πραγματικός χρόνος που απαιτείται να διανυθεί από φορτηγό αυτοκίνητο από την πρωτεύουσα προς το κεντρικό λιμάνι του νησιού	Ο υπολογισμός της χρονοαπόστασης έγινε με τέσσερα κριτήρια: I) Τον συντομότερο χρονικά συνδυασμό για την άφιξη στο λιμάνι του Πειραιά II) Τον μέσο όρο των χρόνων των πραγματοποιούμενων δρομολογίων III) Τη συχνότητα των δρομολογίων και IV) Το χρόνο αναμονής στο λιμάνι
Χρόνος αναμονής	Ο ελάχιστος πραγματικός χρόνος σε ώρες που απαιτείται για τη φόρτωση πριν την αναχώρηση με βάση τις απαιτήσεις των ναυτιλιακών εταιρειών και των λιμενικών αρχών	Ο χρόνος μεταβάλλεται ανάλογα με το λιμάνι στο οποίο γίνεται η επιβίβαση. Για το λιμάνι του Πειραιά γίνεται δεκτός ελάχιστος χρόνος αναμονής 2 ώρες πριν την επιβίβαση, για τα λιμάνια των νησιών 1 ώρα. Στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει άμεση σύνδεση του νησιού με τον Πειραιά προστέθηκαν οι ώρες αναμονής που απαιτούνται για τη μετεπιβίβαση με βάση τα δημοσιευμένα δρομολόγια.
Συχνότητα	Η εβδομαδιαία συχνότητα σύνδεσης με την ηπειρωτική χώρα (λιμάνι Πειραιά ή πλησιέστερο λιμάνι) Με βάση τα παραπάνω, όσο μικρότερη τιμή παίρνει η συχνότητα τόσο πιο πυκνή και συχνή είναι η σύνδεση των νησιών με το λιμάνι του Πειραιά.	Μετρήσεις σε εβδομαδιαία βάση για μέγιστο αριθμό τακτικών συνδέσεων και χρήση του τύπου: $(7*24)/N*1/2=84/N$, όπου $7*24=168$ είναι οι ώρες που περιέχει η εβδομάδα και N είναι ο ελάχιστος αριθμός εβδομαδιαίων συνδέσεων και $1/2$ ή 50% η πιθανότητα για έναν επιβάτη να βρεθεί τυχαία πριν ή μετά την αναχώρηση του πλοίου. Στις περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει άμεση σύνδεση του νησιού με Πειραιά, ή η σύνδεση είναι 1 φορά την εβδομάδα, εξετάστηκε η δυνατότητα μετεπιβίβασης μέσω γειτονικού νησιού με περισσότερες ανταποκρίσεις, ως συχνότητα δρομολογίων ελήφθη αυτή της σύνδεσης των δύο νησιών μεταξύ τους. Οι μήνες αναφοράς είναι ο Ιανουάριος για τον χειμώνα και ο Αύγουστος για το καλοκαίρι.
Δείκτης προσβασιμότητας	Εικονική προς την πραγματική απόσταση σε χιλιόμετρα. Εκφράζει βαθμό προσπελασιμότητας και βαθμό απομόνωσης	Εικονική προς την πραγματική απόσταση σε χιλιόμετρα. Υπολογίζεται ως άθροισμα του χρόνου του συντομότερου δρομολογίου με συμβατικό πλοίο, της συχνότητας των δρομολογίων και του χρόνου αναμονής στο λιμάνι. Στη περίπτωση που το πλοίο δεν προσεγγίζει στον Πειραιά, αλλά σε άλλο λιμάνι της Αττικής προστέθηκε και ο χρόνος μετάβασης από το λιμάνι αυτό (Λαύριο ή Ραφήνα) στην Αθήνα

Πηγή: διασκευή από EURISLES, 1997. Ο χρόνος διάρκειας και η συχνότητα δρομολογίων είχαν ως πηγή τον οδηγό GREEK TRAVEL PAGES (gtp), (www.gtp.gr). Στη περίπτωση τοπικών δρομολογίων χρησιμοποιήθηκαν τα στοιχεία των άγονων και ταχυδρομικών γραμμών του Υπουργείου Αιγαίου.

Δύο παρατηρήσεις πρέπει να γίνουν για τον δείκτη: πρώτον, ότι η εισαγωγή ταχύπλων σκαφών μπορεί να έχει μεταβάλλει ελαφρά την εικόνα, αλλά στην πραγματικότητα τα δεδομένα δεν διαφοροποιούνται ουσιαστικά, καθώς τα ταχύπλοα αφορούν κατά κύριο λόγο τα μεγαλύτερα νησιά ή τα νησιά με τις συχνότερες συνδέσεις έτσι και αλλιώς και όχι τα προβληματικά νησιά, ενώ το κόστος μεταφοράς με αυτά είναι σημαντικά υψηλότερο από εκείνο των συμβατικών, γεγονός που αντισταθμίζει σε ένα βαθμό το όφελος από το μικρότερο χρόνο ταξιδιού. Έτσι, το γεγονός της εισαγωγής ταχύπλων μάλλον επιβάρυνε περισσότερο τη θέση των λιγότερο ελκυστικών νησιών από άποψη προσβασιμότητας, παρά έλυσε τα προβλήματα τους. Η γενίκευση των δρομολογίων τους με ταυτόχρονη μείωση του ναύλου και αντικατάσταση των πλοίων που πραγματοποιούν τα δρομολόγια θα αποτελέσει ποσοτική και ποιοτική βελτίωση για αυτά τα νησιά. Δεύτερον, η παρουσία αεροδρομίου και η δυνατότητα μετακίνησης με αεροσκάφος επίσης μπορεί να μεταβάλλει την κατάσταση του Πίνακα 4, αλλά και σε αυτή την περίπτωση ευνοούνται μόνο τα νησιά με αεροδρόμιο, δηλαδή τα μεγάλα ή αυτά με υψηλή συχνότητα δρομολογίων έτσι και αλλιώς, οπότε ισχύουν και εδώ τα όσα αναφέρθηκαν για τα ταχύπλοα.

Με βάση τις παραδοχές του Πίνακα 3, πραγματοποιούνται οι υπολογισμοί για τον χειμώνα (Ιανουάριος) και για το καλοκαίρι (Αύγουστος) για τα νησιά σύμφωνα με τον ορισμό της EUROSTAT των Περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου. Η διαφορά μεταξύ εικονικής και πραγματικής απόστασης του κάθε νησιού από την κύρια ακτοπλοϊκή σύνδεση (λιμάνι Πειραιά), αποτυπώνεται σε χάρτη με μετακίνηση του νησιού στον ίδιο άξονα στην εικονική του απόσταση (Χάρτης 2 και Γράφημα 1).

Γράφημα 1. Εικονική Απόσταση Νησιών Αιγαίου Χειμώνα – Καλοκαίρι και διαφορές % ως προς την τιμή του χειμώνα

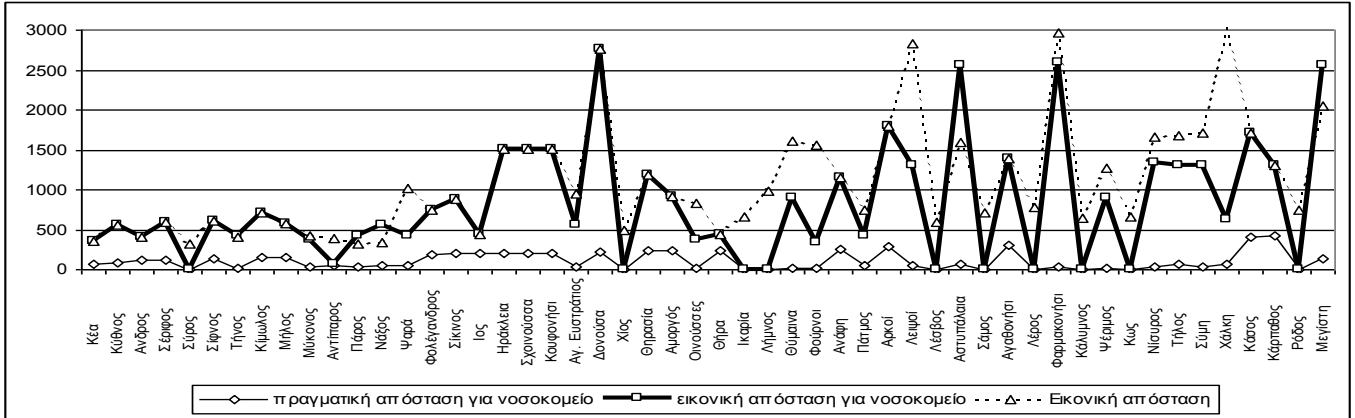
3.10.3.4 Υπολογισμός τιμών των δεικτών

Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται για να εκτιμηθεί η ύπαρξη υποδομών στα νησιά, η ευκολία πρόσβασης σε αυτά και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, παρουσιάζονται στον Πίνακα 11, όπου φαίνεται ότι αποτελούνται από μια σειρά απλών δεικτών και δύο σύνθετους. Οι απλοί δείκτες αναφέρονται στην ύπαρξη των υποδομών σε κάθε νησί. Αν και η απλή ύπαρξη δεν δηλώνει και την ποιότητα της υπηρεσίας που απολαμβάνουν οι κάτοικοι της, εντούτοις είναι ενδεικτική για την **απουσία** κάποιων υποδομών από νησιά. Οι υποδομές που θα μπορούσαν να μετρηθούν είναι πολλές, εδώ επιλέγονται τέσσερις άξονες: οι υποδομές υγείας, παιδείας, οι τραπεζικές και αυτές οικονομικών υπηρεσιών (Δ.Ο.Υ.). Οι υποδομές αυτές επιλέχθηκαν καθώς αφενός είναι δημοσίου χαρακτήρα (με εξαίρεση τις τράπεζες), ενώ αφετέρου είναι οι υποδομές που αναμένεται να απουσιάζουν συχνότερα από τα νησιά και επομένως για αυτό το λόγο και περισσότερο σημαντικές. Οι σύνθετοι δείκτες που αναφέρονται στην ευκολία πρόσβασης σε υπηρεσίες που υποστηρίζονται από τις υποδομές των απλών δεικτών και υπολογίζονται με τον ίδιο τρόπο που υπολογίστηκε η χρονοαπόσταση στον δείκτη προσβασιμότητας. Με βάση τις παραδοχές του Πίνακα 11 πραγματοποιούνται οι υπολογισμοί των τιμών των δεικτών για τα νησιά σύμφωνα με τον ορισμό της EUROSTAT, των Περιφερειών Βορείου και Νοτίου Αιγαίου (γραφ. 2,3 και 4). Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται για να εκτιμηθεί η ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης στα νησιά του Αιγαίου είναι ο αριθμός των απασχολούμενων ανά κάτοικο και ο αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων ανά απασχολούμενο.

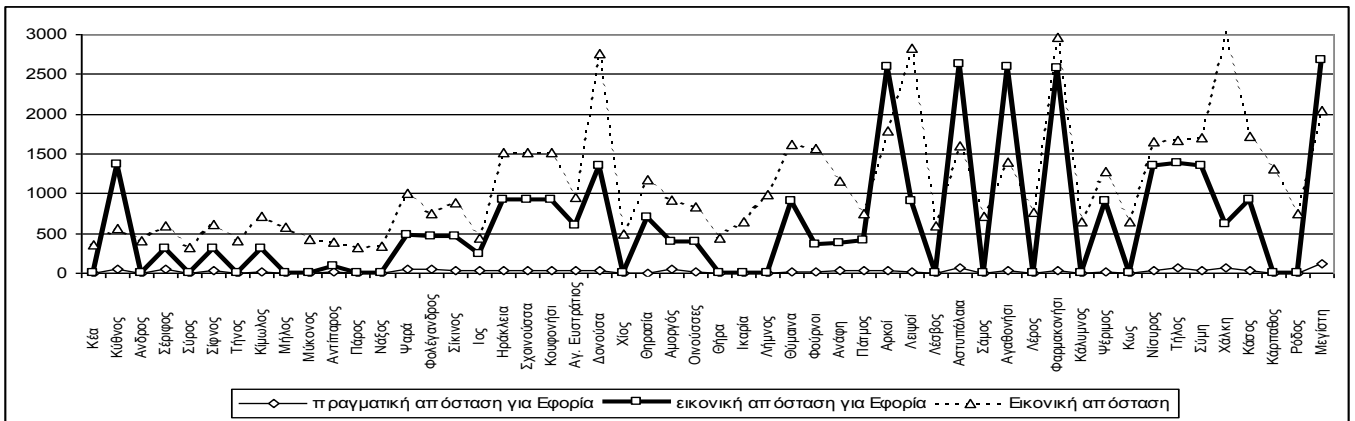
Πίνακας 11. Δείκτες που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό της ύπαρξης υποδομών, πρόσβασης και ποιότητας βασικών υπηρεσιών και διαδικασία υπολογισμού

Δείκτης	Ορισμός και μονάδες μέτρησης	Τρόπος υπολογισμού
Υπαρξη υποδομών Υγείας	Υπαρξη νοσοκομείου, κέντρου υγείας, περιφερειακό ιατρείο	Υπάρχει – δεν υπάρχει σε κάθε νησί
Υπαρξη υποδομών Παιδείας	Υπαρξη λυκείου Υπαρξη γυμνασίου Υπαρξη δημοτικού	Υπάρχει – δεν υπάρχει σε κάθε νησί
Υπαρξη Τραπεζών	Υπαρξη καταστημάτων τραπεζών	Υπάρχει – δεν υπάρχει σε κάθε νησί
Υπαρξη Δ.Ο.Υ.	Υπαρξη καταστήματος Δ.Ο.Υ.	Υπάρχει – δεν υπάρχει σε κάθε νησί
Πρόσβαση σε υπηρεσίες	Η συντομότερη δυνατότητα πρόσβασης μιας υπηρεσίας – υποδομής με πλοίο	Απόσταση (km) από κοντινότερη διαθέσιμη υπηρεσία (προϊπόθεση να υπάρχει) Χρονοαπόσταση (ώρες) με πλοίο, για πρόσβαση στην υπηρεσία, λαμβάνοντας υπόψη συχνότητα. Παραδοχές: <ul style="list-style-type: none"> Υπολογίζεται πρόσβαση μόνο σε νοσοκομεία για δείκτες υγείας (δεν μεταφέρονται ασθενείς σε κέντρα υγείας ή περιφερειακή ιατρεία) Αν η υπηρεσία υπάρχει στο νησί, η απόσταση και η χρονοαπόσταση είναι 0 (τα νησιά θεωρούνται ως σημεία στον χώρο)

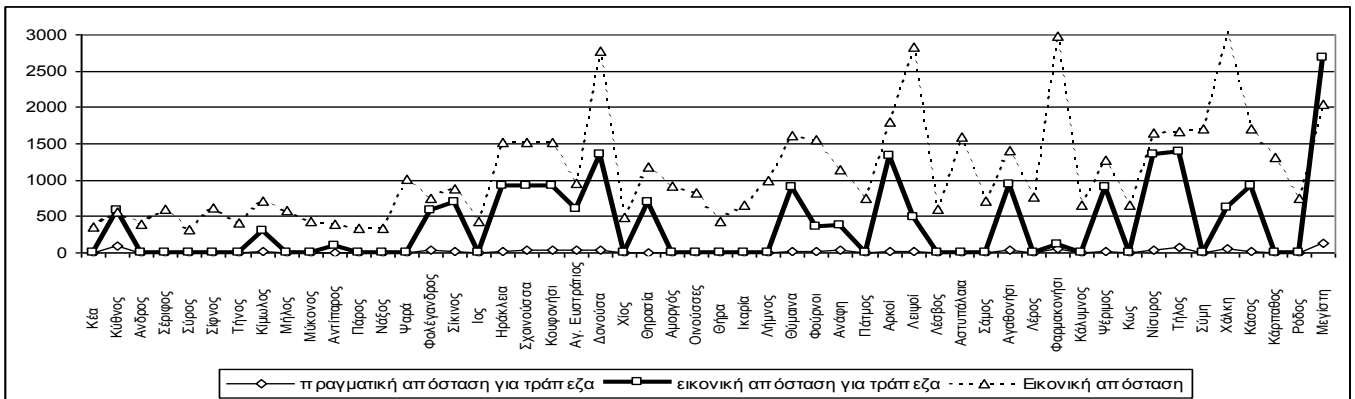
Γράφημα 2. Πραγματική και εικονική απόσταση για πρόσβαση σε νοσοκομείο

Γράφημα 3. Πραγματική και εικονική απόσταση για πρόσβαση σε εφορία

Γράφημα 4. Πραγματική και εικονική απόσταση για πρόσβαση σε τράπεζα

3.10.3.5 Αποτελέσματα και Συζήτηση: Κοινά ζητήματα στις θεματικές ενότητες της ελκυστικότητας

Τα αποτελέσματα για την απομόνωση και την προσβασιμότητα, δείχνουν ότι γενικά η εικονική και η πραγματική απόσταση κάθε νησιού από τη πρωτεύουσα συσχετίζονται (Pearson $r=0,545^{**}$, $s=0,00$), αν και η συσχέτιση είναι μάλλον ασθενής. Αν ληφθούν υπόψη και άλλοι παράγοντες όπως η ύπαρξη δευτέρου λιμανιού, η συσχέτιση είναι πιο ισχυρή (Spearman $r=0,669^{*}$, $s=0,012$), γεγονός που υποδηλώνει ότι η συχνότητα των δρομολογίων είναι ο

σημαντικότερος παράγοντας στην 'αύξηση' της εικονικής απόστασης ενός νησιού από τον Πειραιά, καθώς η χαμηλή συχνότητα δρομολογίων 'αναγκάζει' τους κατοίκους των νησιών να πραγματοποιήσουν ταξίδια με αλλαγή πλοίου, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τη συσχέτιση των τιμών της συχνότητας με αυτών της εικονικής απόστασης (Pearson $r=0,977^{**}$, $\alpha=0,01$). Αυτό απεικονίζεται επίσης από το ότι για μικρές διακυμάνσεις των πραγματικών αποστάσεων μεταξύ κοντινών ή γειτονικών νησιών, παρατηρούνται σημαντικές διακυμάνσεις της εικονικής απόστασης άρα και της προσβασιμότητας.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το σύμπλεγμα νησιών Ανατολικά της Νάξου, με τα νησιά Ηράκλεια, Σχοινούσσα, Κουφονήσι και Δονούσα. Τα μεγέθη των νησιών είναι όμοια, οι πραγματικές αποστάσεις από τον Πειραιά είναι όμοιες (η Ηράκλεια που είναι πιο κοντά απέχει 203 km και η Δονούσα που είναι πιο μακριά απέχει 213 km). Παρόλα αυτά οι εικονικές αποστάσεις παρουσιάζουν σημαντικές διαφοροποιήσεις (Ηράκλεια 1.514,7 km, Σχοινούσα 1529,55 km, Κουφονήσι 1.559,55 km και Δονούσα 2.791,9 km, Πίνακας 4). Οι διαφορές αυτές οφείλονται στο γεγονός ότι το χειμώνα το ένα από τα δύο δρομολόγια που συνδέουν τα τρία πρώτα νησιά απευθείας με τον Πειραιά δεν περιλαμβάνει την Δονούσα, η οποία συνδέεται μόνο μια φορά την εβδομάδα απευθείας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνεται σημαντικά η εικονική της απόσταση από την πολύ μικρή συχνότητα δρομολογίων. Αν όμως κάποιος αποφασίσει να πραγματοποιήσει το ταξίδι μέσω Νάξου, η εικονική απόσταση 'πέφτει' στα 1.232,55 km, που τη φέρνει 'πιο κοντά' από τα υπόλοιπα νησιά, εξαιτίας της πολύ συχνής σύνδεσης της Νάξου με τον Πειραιά. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι το ίδιο το ταξίδι γίνεται ευκολότερο, αλλά αυτό δεν μπορεί να μετρηθεί με τους δείκτες που χρησιμοποιούνται εδώ.

Ένα άλλο παράδειγμα είναι η Ρόδος και η Σάμος. Η Ρόδος είναι μακρύτερα από τη Σάμο σε σχέση με τον Πειραιά, αλλά η πολύ συχνή σύνδεση της Ρόδου ακόμη και τον χειμώνα, σε αντίθεση με την αραιότερη σύνδεση της Σάμου δίνουν το εξής αποτέλεσμα: η Σάμος βρίσκεται 145 km πιο κοντά στον Πειραιά (294 km η Σάμος και 439 km η Ρόδος), αλλά η εικονική απόσταση την τοποθετεί 78 km μακρύτερα από το Ρόδο (801,9 km η εικονική απόσταση της Σάμου και 724,68 km της Ρόδου, Πίνακας 4), γεγονός που σημαίνει ότι η Ρόδος στην «πραγματικότητα» βρίσκεται 'πιο κοντά' στην Αθήνα απ' ό τι η Σάμος.

Πρέπει επίσης να σχολιαστεί και το γενικό αποτέλεσμα, της μετακίνησης δηλαδή των νησιών εκτός του γεωγραφικού χώρου του Αιγαίου αν απεικονιστούν με βάση την εικονική τους απόσταση (Χάρτης 2). Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει το αντίστοιχο αποτέλεσμα του δικτύου EURISLES για την εικονική απόσταση των ευρωπαϊκών νησιωτικών περιφερειών από στο κέντρο της Ευρώπης (συμβολικά το Maastricht, Εικόνα 1). Η απομάκρυνση αυτή

δείχνει την «πραγματική» θέση που θα είχαν τα νησιά αν δεν υπήρχε θάλασσα και διαρκούσε το ταξίδι σε αυτά το χρόνο που διαρκεί με βάση τους υπολογισμούς που έγιναν εδώ. Το αποτέλεσμα αυτό, εκτός από το ότι επιβεβαιώνει πλήρως τα όσα αναπτύχθηκαν στην ενότητα της νησιωτικότητας, φαίνεται να κρατούν και το «κλειδί» για μια γενική ερμηνεία της ελκυστικότητας των νησιών, για την συζήτηση όμως της οποίας απαιτείται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων και των υπόλοιπων δεικτών.

Τα αποτελέσματα για την διαφορά στην απομόνωση την περίοδο χειμώνα – καλοκαιριού φαίνεται να επιβεβαιώνουν την εικόνα που παρουσιάστηκε στη θεωρητική διαπραγμάτευση για 2 διαφορετικά «Αιγαία»: το 'καλοκαιρινό Αιγαίο' με καλύτερες και συχνότερες συγκοινωνίες και μικρότερη 'απομάκρυνση' πάνω στο χάρτη με βάση την εικονική απόσταση για τα περισσότερα νησιά και το 'χειμωνιάτικο Αιγαίο' με τη γνωστή προβληματική εικόνα πλην των λίγων νησιών - κέντρων. Αυτό δεν ισχύει όμως για όλα τα νησιά, καθώς όπως φαίνεται στο Γράφημα 4 όπου παρουσιάζεται η χειμερινή και καλοκαιρινή εικονική απόσταση, τα μικρότερα και περισσότερο απομακρυσμένα νησιά δεν παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις με αποτέλεσμα να είναι το καλοκαίρι ακόμη περισσότερο απομονωμένα από ότι τον χειμώνα, καθώς τα υπόλοιπα νησιά έχουν «πλησιάσει» προς την ηπειρωτική χώρα, αν και η συσχέτιση των τιμών της διαφοράς της εικονικής απόστασης του χειμώνα μείον την αντίστοιχη απόσταση του καλοκαιριού με το μέγεθος και τον πληθυσμό των νησιών δεν δείχνει στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις, ακόμη και για τα περισσότερο απομακρυσμένα νησιά. Αντίθετα, οι διαφορές στην εικονική απόσταση μεταξύ καλοκαιριού και χειμώνα είναι στατιστικά σημαντικές ($t=6,31$, $a=0,00$).

Τα αποτελέσματα για την *ύπαρξη και πρόσβαση των υποδομών*, δείχνουν ότι, στην περίπτωση της παιδείας, η ύπαρξη υποδομών και στα τρία επίπεδα που υπολογίζονται εδώ (δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια) δεν συσχετίζεται με το μέγεθος των νησιών ή με την πραγματική και εικονική τους απόσταση (προσβασιμότητα), γεγονός που υποδεικνύει ότι η ύπαρξη κάποιων βασικών υποδομών προγραμματίζεται από την κεντρική διοίκηση ανεξάρτητα από κριτήρια μεγέθους. Έτσι, μόνο 3 νησιά δεν διαθέτουν δημοτικό σχολείο (Ηράκλεια, Θηρασία, Φαρμακονήσι), έξι (6) νησιά δεν διαθέτουν Γυμνάσιο και 9 νησιά δεν διαθέτουν Λύκειο. Πρόκειται σε όλες τις περιπτώσεις για τα μικρότερα σε πληθυσμό νησιά, στα οποία πιθανότατα δεν υπάρχει αρκετός αριθμός μαθητών για να λειτουργήσει Γυμνάσιο ή Λύκειο, αλλιώς αυτά θα λειτουργούσαν όπως δείχνει το παράδειγμα νησιών με παρόμοιο ή και μικρότερο πληθυσμό στα οποία λειτουργούν (Κουφονήσι, Δονούσα, Ανάφη, Χάλκη).

Με όμοιο τρόπο, η ύπαρξη υποδομών υγείας έχει μερικώς σχεδιαστεί από την διοίκηση να εξαρτάται από το μέγεθος του πληθυσμού, ιδιαίτερα για υποδομές μεγάλου μεγέθους όπως

είναι τα νοσοκομεία (από τα 10 νοσοκομεία που υπάρχουν, τα 5 βρίσκονται σε νησιά πληθυσμού μικρότερου των 20.000 κατοίκων (Λέρος, Ιακρία, Κάλυμνος, Λήμνος και Σύρος) και τα υπόλοιπα 5 σε νησιά πληθυσμού μεγαλύτερου των 30.000 κατοίκων), με αποτέλεσμα να υπάρχουν μόνο 3 νησιά στα οποία να υπάρχει μόνο αγροτικό ιατρείο (Φαρμακονήσι, Ψέριμος, Αρκοί, Πίνακας 7). Επίσης, 13 νησιά δεν διαθέτουν φαρμακείο.

Όσον αφορά στις υπόλοιπες υποδομές – υπηρεσίες που εξετάζονται εδώ, 28 νησιά διαθέτουν τουλάχιστον ένα κατάστημα τράπεζας που λειτουργεί και τον χειμώνα και 19 νησιά διαθέτουν και παράρτημα οικονομικών υπηρεσιών. Το όριο του πληθυσμού για τις οικονομικές υπηρεσίες είναι περίπου 4.500 κάτοικοι (με την εξαίρεση της Κέας), ενώ για τις τράπεζες ο πληθυσμός φαίνεται ότι δεν αποτελεί το μοναδικό κριτήριο, καθώς νησιά με πληθυσμό άνω των 1.500 κατοίκων δεν έχουν κάποιο κατάστημα που να λειτουργεί τον χειμώνα (Κύθνος), ενώ από την άλλη νησιά με 422 κατοίκους διαθέτουν (Ψαρά).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα αποτελέσματα σύγκρισης των τιμών του δείκτη προσβασιμότητας των νησιών τον χειμώνα με τους δείκτες πρόσβασης των υποδομών. Αν εξαιρεθούν τα 10 νησιά που διαθέτουν νοσοκομείο, σε 20 από τα υπόλοιπα οι κάτοικοι μετακινούνται σε ένα από αυτά τα 10 νοσοκομεία και στα υπόλοιπα 22 οι κάτοικοι μετακινούνται στην Αθήνα (ή στην Ραφήνα – Λαύριο). Οι διαφορές μεταξύ της εικονικής απόστασης από τον Πειραιά και της εικονικής απόστασης από το νησί όπου βρίσκεται το νοσοκομείο για τα 20 αυτά νησιά που η μετακίνηση λαμβάνει χώρα σε άλλο νησί (υπενθυμίζεται ότι είναι απαραίτητο να υπάρχει απευθείας σύνδεση με το νησί όπου βρίσκεται το νοσοκομείο), δείχνουν ότι μόνο σε 5 περιπτώσεις η εικονική απόσταση που οι κάτοικοι πρέπει να διανύσουν είναι μεγαλύτερη από αυτή του Πειραιά (τα νησιά αυτά είναι η Αστυπάλαια, η Μεγίστη, η Νάξος, η Τήνος και η Πάρος, Γράφημα 2). Η μεγαλύτερη διαφορά αφορά στην Αστυπάλαια (960 km εικονική απόσταση διαφορά) και η μικρότερη στην Πάρο (87 km εικονική απόσταση διαφορά). Η διαφορά αυτή για την Αστυπάλαια φανερώνει ανάγλυφα το πρόβλημα πρόσβασης σε υποδομές - υπηρεσίες για τα μικρότερα νησιά και ιδιαίτερα αυτά που είναι μακριά από την ηπειρωτική χώρα. Για τα υπόλοιπα 15 νησιά, η εικονική απόσταση του νησιού όπου βρίσκεται το νοσοκομείο που βρίσκεται πλησιέστερα και υπάρχει απευθείας σύνδεση είναι μικρότερη από αυτή του Πειραιά και άρα υπάρχει βελτίωση. Το ακραίο παράδειγμα είναι αυτό της Χάλκης, όπου το νοσοκομείο της Ρόδου βρίσκεται «πιο κοντά» κατά 2.400 km περίπου από αυτό του Πειραιά (με όρους εικονικής απόστασης). Γενικά και με εξαίρεση τη Μύκονο όπου η βελτίωση είναι πολύ μικρή (56 km), για τα υπόλοιπα 14 νησιά η μείωση της εικονικής απόστασης είναι σημαντική (περίπου κατά 500 km μ.ο. με την εξαίρεση της Χάλκης).

Στην περίπτωση των υπηρεσιών Δ.Ο.Υ. για τα 33 νησιά που δεν διαθέτουν την υπηρεσία, οι κάτοικοι δεν μπορούν να μετακινηθούν στον Πειραιά, αλλά πρέπει να μετακινηθούν στο νησί όπου βρίσκεται η έδρα της υπηρεσίας (που συμπίπτει πρακτικά με την έδρα της Επαρχίας όπου ανήκουν). Οι διαφορές στις εικονικές αποστάσεις με τις αντίστοιχες της πρόσβασης στον Πειραιά τον χειμώνα, δείχνουν ότι μόνο σε 5 περιπτώσεις πρέπει οι κάτοικοι να διανύσουν μεγαλύτερη εικονική απόσταση, ενώ στις υπόλοιπες 28 η εικονική απόσταση είναι μικρότερη από αυτή ως τον Πειραιά (Γράφημα 3).

Στην περίπτωση τέλος της πρόσβασης σε τραπεζικές υπηρεσίες, για τα 24 νησιά που δεν διαθέτουν τον χειμώνα τις υπηρεσίες αυτές, οι κάτοικοι γίνεται δεκτό ότι δεν μετακινούνται στον Πειραιά (εκτός των κατοίκων της Κύθνου), αλλά στο πλησιέστερο νησί με την υπηρεσία και απευθείας σύνδεση (Γράφημα 4). Μόνο σε ένα νησί (Μεγίστη) η εικονική απόσταση ως τον Πειραιά είναι μικρότερη από αυτή για πρόσβαση στην υπηρεσία.

Αυτό που πρέπει να σημειωθεί είναι ότι και στις 3 περιπτώσεις η Μεγίστη βρίσκεται «πιο κοντά» στον Πειραιά από ότι στην Ρόδο (με όρους εικονικής απόστασης). Το φαινομενικά αυτό παράδοξο αποτέλεσμα οφείλεται στην χαμηλότερη συχνότητα δρομολογίων τον χειμώνα με Ρόδο, αποδεικνύοντας ξανά ότι η συχνότητα είναι ο καθοριστικός παράγοντας στην απομόνωση των νησιών, αλλά και την ιδιαίτερα μειονεκτική θέση της Μεγίστης, οι κάτοικοι της οποίας είναι υποχρεωμένοι να φτάσουν στη Ρόδο για βασικές υπηρεσίες.

Όσον αφορά στις συσχετίσεις των τιμών των δεικτών της εικονικής απόστασης που χρειάζεται να διανύσουν οι κάτοικοι των νησιών για να έχουν πρόσβαση σε μια υπηρεσία με γενικά χαρακτηριστικά των νησιών όπως το μέγεθος και ο πληθυσμός τους, μόνο οι τιμές του δείκτη της εικονικής απόστασης που χρειάζεται να διανύσουν οι κάτοικοι των νησιών όπου δεν υπάρχει νοσοκομείο συσχετίζονται αρνητικά και ασθενώς με τον πληθυσμό τους (Pearson $r=-0,371^*$, $a=0,016$), ενώ αντιθέτως δεν συσχετίζεται με το μέγεθος του νησιού (Pearson $r=-0,214^*$, $a=0,174$). Επίσης, δεν συσχετίζονται οι τιμές των δεικτών της εικονικής απόστασης που χρειάζεται να διανύσουν οι κάτοικοι των νησιών όπου δεν υπάρχει τράπεζα ή εφορία με το μέγεθος ή τον πληθυσμό του νησιού. Για την εκπαίδευση ο αριθμός των νησιών όπου δεν υπάρχει κάποια από τις βασικές υποδομές είναι πολύ μικρός για να πραγματοποιηθούν στατιστικοί έλεγχοι.

Για την *ύπαρξη ευκαιριών απασχόλησης* οι τιμές των δεικτών δείχνουν ότι οι διαφορές είναι σημαντικές για τα νησιά (για τον δείκτη απασχολούμενοι ανά κάτοικο ο μέσος όρος είναι 0,33, η μικρότερη τιμή 0,12 στη Δονούσα και η μεγαλύτερη τιμή 0,45 στη Μύκονο που σημαίνει ότι σχεδόν 1 στους 2 κατοίκους απασχολείται, ενώ για τον δείκτη απασχολούμενοι στο δημόσιο τομέα προς σύνολο απασχολούμενων ο μέσος όρος είναι 7,7%, η μικρότερη

τιμή 1,35% στη Σχοινούσα και η μεγαλύτερη 40% στη Μεγίστη, όπου σχεδόν 1 στους 2 απασχολείται στο Δημόσιο). Τα αποτελέσματα της συσχέτισης των τιμών των δεικτών με τις τιμές των δεικτών προσβασιμότητας, μεγέθους και πληθυσμού, δείχνουν ασθενή θετική συσχέτιση μεταξύ των τιμών των δεικτών απασχολούμενοι στο δημόσιο τομέα προς σύνολο απασχολούμενων και εικονική απόσταση το καλοκαίρι (Pearson $r=0,333^*$, $a=0,022$) και μέτρια συσχέτιση με τις τιμές του δείκτη πραγματικής απόστασης (Pearson $r=0,592^{**}$, $a=0,00$), ενώ δεν παρατηρείται συσχέτιση με τις τιμές του πληθυσμού και του μεγέθους των νησιών (αν και οι τιμές του δείκτη απασχολούμενοι στον δημόσιο τομέα συσχετίζονται ισχυρά με τον πληθυσμό και την έκταση, Pearson $r=0,985^{**}$, $a=0,00$ και Pearson $r=0,936^{**}$, $a=0,00$ αντίστοιχα). Η απουσία συσχετίσεων υποδεικνύει ότι πιθανότατα άλλοι παράγοντες είναι περισσότερο σημαντικοί για την μεταβολή των τιμών του δείκτη, παράγοντες που αναμένεται να έχουν σχέση με τον δυναμισμό των επιχειρήσεων σε κάθε νησί και της οικονομίας γενικότερα. Είναι άξιο σημείωσης τέλος το γεγονός ότι πολλές τέτοιες μεγάλες τιμές –που δηλώνουν ότι μεγάλο ποσοστό των κατοίκων είναι απασχολούμενοι- συναντώνται σε νησιά με μικρό μέγεθος πληθυσμού και μπορούν πιθανότατα να αποδοθούν στο ότι όσοι δεν μπορούσαν να απασχοληθούν σε αυτά έχουν ήδη μεταναστεύσει ή μετακινηθεί σε άλλο νησί- περιοχή, παρά στον δυναμισμό της τοπικής οικονομίας. Στα μικρότερα νησιά, ο δημόσιος τομέας είναι εξαιρετικά σημαντικός, δίνοντας μια εικόνα νησιών που διατηρούν οικονομικές δραστηριότητες ‘χάρη’ στον δημόσιο τομέα.

3.10.3.6 Συμπεράσματα: Από Την Προσπελασιμότητα Στην Ελκυστικότητα Των Νησιών Του Αιγαίου

Με την εργασία αυτή γίνεται μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης με ποσοτικά δεδομένα του προβλήματος της προσπελασιμότητας προς τα νησιά και ταυτόχρονα της απομόνωσης των νησιών του Αιγαίου από την ηπειρωτική χώρα που αποτελούν βασικούς παράγοντες για την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας και για τη διαβίωση των κατοίκων σε αυτά, άρα της ελκυστικότητάς τους.

Τα αποτελέσματα για τον πρώτο από αυτούς τους άξονες, την απομόνωση και την προσβασιμότητα των νησιών επιβεβαιώνουν ένα σημαντικό μειονέκτημα των νησιών, την δυσκολία πρόσβασης και την απόλυτη εξάρτηση από τη σύνδεση με το λιμάνι του Πειραιά με ταυτόχρονη ανεπαρκή δυνατότητα πρόσβασης μεταξύ των νησιών. Επίσης δείχνουν ότι τα νησιά μπορούν να διαχωριστούν σε πολλές κατηγορίες πρόσβασης που εξαρτώνται περισσότερο από τη **συχνότητα** των δρομολογίων με το κέντρο του λιμανιού του Πειραιά. Η χαμηλή συχνότητα είναι αυτή που «εξορίζει» τα νησιά σε μεγάλες εικονικές αποστάσεις και το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από τη σύγκριση με τις αντίστοιχες εικονικές

αποστάσεις της περιόδου του καλοκαιριού, όπου οι μεγαλύτερες συχνότητες «φέρνουν» τα νησιά «πιο κοντά». Τα νησιά που είναι περισσότερο ευνοημένα είναι αυτά με μεγάλο πληθυσμό ή τα τουριστικά κέντρα ή ακόμη και αυτά που βρίσκονται 'στη μέση' των διαδρομών με μεγαλύτερα νησιά και ωφελούνται από την υψηλή συχνότητα των δρομολογίων τους. Αντίθετα, τα λιγότερο ευνοημένα νησιά είναι τα μικρά και εκτός των κύριων διαδρομών. Η περίπτωση νησιών όπως το Φαρμακονήσι, οι Αραιοί, ο Άγιος Ευστράτιος κ.α. είναι χαρακτηριστική και δείχνει το μέγεθος των δυσκολιών πρόσβασης που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι τους.

Η ευκολία ή μη πρόσβασης είναι –εκτός από πρακτικό πρόβλημα- και ιδιαίτερα σημαντικό συμβολικό ζήτημα, καθώς αποτελεί ένα από τους παράγοντες που καθορίζουν την έννοια της απομόνωσης στις αντιλήψεις των κατοίκων των νησιών. Η δυσκολία πρόσβασης άλλων περιοχών τον χειμώνα καθιστούν τη διαμονή σε μια περιοχή μη ελκυστική και υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής που μπορούν να απολαύσουν οι κάτοικοι της. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζεται από τους δείκτες πρόσβασης υποδομών και υπηρεσιών. Είναι γεγονός ότι τα νησιά έχουν επάρκεια σε ύπαρξη υποδομών σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό τους. Ο χωρικός κατακερματισμός όμως των νησιών δυσκολεύει την πρόσβαση των υποδομών αυτών, ενώ και η χαμηλή ποιότητα τους αναγκάζει την μετακίνηση σε μεγάλες αποστάσεις ή στο λιμάνι του Πειραιά. Τα αποτελέσματα των σχετικών δεικτών δείχνουν ότι οι κάτοικοι των μικρότερων νησιών καλούνται να διασχίσουν πολύ μεγάλες εικονικές αποστάσεις για να έχουν πρόσβαση ιδιαίτερα σε νοσοκομειακές υπηρεσίες, αλλά και πολλά μεγαλύτερα νησιά αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα. Ταυτόχρονα, ο υποχρεωτικός δημόσιος χαρακτήρας των μεταφορών μεταξύ των νησιών, δυσκολεύει ακόμη περισσότερο τις μετακινήσεις σε σύγκριση με αντίστοιχες μειονετικές περιοχές της ηπειρωτικής χώρας. Έτσι, οι κάτοικοι των νησιών 'κανονίζουν' τη ζωή τους ανάλογα με τα δρομολόγια των πλοίων, προσθέτοντας δυνητικά περισσότερα 'βάρη' και μειονεκτήματα στην καθημερινότητα τους όταν τα δρομολόγια αυτά είναι σε ακατάλληλες ώρες. Τυπικό παράδειγμα αποτελεί το νησί της Χίου που εξυπηρετείται από τα δρομολόγια της Λέσβου, τα οποία όμως είναι σχεδιασμένα για να εξυπηρετούν πρωτίστως τους κατοίκους της Λέσβου (αναχωρούν βράδυ από Πειραιά – Μυτιλήνη) και φτάνουν το επόμενο πρωί στον προορισμό τους) και 'πιάνουν' στη Χίο αργά το βράδυ (03:00 – 04:00) όταν εκτελούν το δρομολόγιο Αθήνα – Μυτιλήνη, με αποτέλεσμα επιπλέον κόστος και ταλαιπωρία για τους κατοίκους της Χίου. Το γεγονός αυτό του καθορισμού της καθημερινότητας από δρομολόγια και προγράμματα στον ορισμό των οποίων δεν έχουν λόγο, επιβαρύνει επιπλέον το αρνητικό συμβολικό φορτίο της νησιωτικότητας και συμβάλλει στην μείωση της ελκυστικότητας. Από

την άλλη, είναι βέβαιο ότι εξαιτίας των δρομολογίων που εξυπηρετούν πολλά νησιά, δεν είναι δυνατόν ένα δρομολόγιο να είναι βολικό για όλα τα νησιά.

Εικόνα 1. Εικονική Απόσταση Νησιών Ευρώπης (Πηγή: EURISLES, 1999)

4 Το 'Νησιωτικό Πρόβλημα'

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή στη 2^η Έκθεση για την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο για τη χωρική συνοχή, αναφέρεται διεξοδικά στις ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων περιφερειών της Ένωσης. Τα νησιά κατατάσσονται, μαζί με τις παράκτιες, τις αραιοκατοικημένες και τις ορεινές περιοχές, μεταξύ των περιοχών με ειδικά γεωγραφικά χαρακτηριστικά για τις οποίες η Ένωση «καλείται να συνεχίσει τις πολιτικές προώθησης της ανάπτυξης εφαρμόζοντας εξειδικευμένα μέτρα» (ΕΕ, 2001, σ 34-35). Η 1^η έκθεση προόδου που ακολούθησε προχώρησε ακόμη περισσότερο, κατατάσσοντας τα νησιά στις περιοχές με σοβαρά φυσικά ή γεωγραφικά μειονεκτήματα, που μπορεί να συνδυάζουν περισσότερα από ένα μειονέκτημα: απομόνωση, ορεινό έδαφος, αραιό πληθυσμό (CE, 2002, σ 17).

Η ενασχόληση της επιστημονικής κοινότητας, αλλά και των διεθνών οργανισμών με τα νησιά είναι σχετικά πρόσφατη. Τα οικονομικά, δημογραφικά και περιβαλλοντικά προβλήματα των μικρών νησιωτικών κρατών (SIDS) κατ' αρχήν (τη δεκαετία του '70) και των νησιών-περιφερειών της Ευρώπης στη συνέχεια, αποτέλεσαν το έναυσμα για την εκπόνηση μιας σειράς επιστημονικών προγραμμάτων -με σημαντικότερο το Man and the Biosphere (MAB) της UNESCO- μελετών και συνεδρίων στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Απασχόλησαν επίσης και άλλες διεθνείς διασκέψεις με σημαντικότερες αυτές του Rio και του Johannesburg για τη βιώσιμη ανάπτυξη¹¹. Η αναφορά στα νησιά στο κεφάλαιο 17 της Agenda 21 μέσα από την ανάδειξη των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους - αποτελεί απόδειξη του διεθνούς ενδιαφέροντος για τη βιώσιμη ανάπτυξή τους, χωρίς όμως να έχουν υπάρξει μέχρι σήμερα αποτελεσματικές πολιτικές στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους.

Στο παρόν κείμενο θα παρουσιαστούν οι μεταβολές στους εξωγενείς παράγοντες που καταγράφονται σήμερα και εξηγούν σε μεγάλο βαθμό την κατάσταση του ελληνικού νησιωτικού χώρου, όπως επίσης θα παρουσιαστούν και οι διαγραφόμενες προοπτικές, οι οποίες επιτρέπουν την αλλαγή της αναπτυξιακής πορείας των νησιών, έτσι ώστε να διαφανεί ποιο μπορεί να είναι το πλαίσιο μιας νησιωτικής πολιτικής σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο.

¹¹ Από τη δραστηριοποίηση αυτή προέκυψαν ενδιαφέρουσες δημοσιεύσεις όπως Cavallaro, 1987, Crusol Jet et al., 1988, Beller et al., 1990, Brigand L., 1991, Sofoulis and Spilanis, 1993, Briguglio, 1999, Gourmelon and Brigand, 1991, Poirine, 1995, Sanguin, 1997, Maistersheim, 1997, Casabianca, 1998, Spilanis, 1998, Fernandez Martin, 1999, ενώ σημαντικό υλικό βρίσκεται στις ιστοσελίδες των Ηνωμένων Εθνών, της INSULA, της Επιτροπής Νησιών της Διάσκεψης των Παράκτιων Περιφερειακών Περιοχών της Ευρώπης (CRPM) κλπ.

4.1 Οι εξελίξεις στο ευρύτερο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα

Η μελέτη των αιτιών της εξέλιξης μιας συγκεκριμένης περιοχής δε μπορεί να είναι σωστή και πλήρης, εάν δεν τοποθετηθεί μέσα στο σύνολο των εξελίξεων που συμβαίνουν στον ευρύτερο χώρο και την επηρεάζουν αναπόφευκτα. Και δεν αναφερόμαστε απλά στον εγγύτερο γεωγραφικό χώρο, οι εξελίξεις του οποίου ασφαλώς επηρεάζουν, αλλά στο παγκόσμιο κοινωνικο-οικονομικό σύστημα του οποίου οι εξελίξεις καθορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινούνται -βέβαια με αποκλίσεις ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες τους- τα εθνικά και περιφερειακά συστήματα. Η άρνηση της υιοθέτησης των εξελίξεων είναι πρακτικά αδύνατη, ιδιαίτερα όταν αναφερόμαστε σε μια μικρή και ασήμαντη για τα παγκόσμια οικονομικά και δημογραφικά μεγέθη περιοχή, όπως τα ελληνικά νησιά, για την οποία οι εξελίξεις αυτές θα πρέπει να θεωρηθούν ως εξωγενείς μεταβλητές, δηλαδή παράμετροι τις οποίες δε μπορεί να επηρεάσει. Εάν παρ' όλα αυτά υπάρξει συνειδητή επιλογή για μη υιοθέτηση των εξελίξεων αυτών και απομόνωση από αυτές, θα πρέπει να είναι γνωστή εκ των προτέρων και η κατάληξη: περιθωριοποίηση και υπανάπτυξη με βάση τα διεθνώς αποδεκτά standards (πχ. κατά κεφαλή προϊόν και εισόδημα, αριθμός αυτοκινήτων ανά 1000 κατοίκους, κατανάλωση ηλεκτρικού ρεύματος, επίπεδο εκπαίδευσης κλπ).

Αντίθετα η αποδοχή συμμετοχής στις εξελίξεις αυτές δεν σημαίνει απαραίτητα και «παράδοση άνευ όρων» στις προσαγές της παγκοσμιοποίησης. Σημαίνει προσπάθεια για αντιμετώπιση των όσων έρχονται, έτσι ώστε να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη και να μειωθούν οι ζημιές από τις αλλαγές που σημειώνονται -γιατί κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι υπάρχουν ζημιές (οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, περιβαλλοντικές), που συνήθως τις υφίστανται οι λιγότερο ισχυροί- μέσα σε μια μακροχρόνια προοπτική ισχυροποίησης της σχετικής θέσης της υπό εξέταση περιοχής.

Θα αναφερθούμε συνοπτικά στις βασικές αλλαγές του 20ου αιώνα που επηρέασαν και θα επηρεάσουν στο μέλλον την αναπτυξιακή διαδικασία αλλά και τη χωροθέτηση ανθρώπων και δραστηριοτήτων:

- ***η συρρίκνωση του πρωτογενή τομέα σε παγκόσμιο επίπεδο και ιδιαίτερα στις αναπτυγμένες χώρες καταρχήν υπέρ της βιομηχανίας και σήμερα υπέρ των υπηρεσιών είναι ένα γεγονός.***

Η εξέλιξη αυτή στηρίχτηκε αρχικά στην συγκέντρωση του πληθυσμού σε μεγάλα αστικά κέντρα, στη μαζική ομοιογενή παραγωγή, στις οικονομίες κλίμακας, στις εξωτερικές οικονομίες, στην οικονομική αποτελεσματικότητα. Σήμερα η κοινωνία των υπηρεσιών που εγκαθίσταται στηρίζεται στην παγκοσμιοποίηση της αγοράς. Η ανάπτυξη των υπηρεσιών

μπορεί -κάτω από προϋποθέσεις- να αποτελεί μια ευκαιρία για τις νησιωτικές περιοχές που στερούνται φυσικών πόρων.

Επομένως, η μείωση του αριθμού των κατά γενική ομολογία υποαπασχολούμενων γεωργών, και του αγροτικού πληθυσμού γενικότερα, δεν πρέπει να λαμβάνεται υποχρεωτικά ως αρνητική εξέλιξη, ιδιαίτερα μάλιστα όταν η εξέλιξη αυτή γίνεται με πολύ καθυστέρηση και χαμηλότερους ρυθμούς απ'ότι σε άλλες χώρες, αλλά ως μια φυσιολογική εξέλιξη. Αρνητική εξέλιξη όμως αποτελεί το γεγονός ότι η μείωση των θέσεων στη γεωργία δεν συνοδεύεται από αύξηση σε άλλο τομέα, αλλά από ταχύτατη μείωση των συνολικών θέσεων εργασίας, όπως στην περίπτωση της Λέσβου, σε αντίθεση με ό,τι έγινε σε πολλά από τα άλλα ελληνικά νησιά.

Η μείωση του ρόλου της γεωργίας (ως ποσοστού του ΑΕΠ και των συνολικώς απασχολούμενων) συνήθως δεν σημαίνει μείωση της παραγόμενης ποσότητας και της αξίας της παραγωγής. Σημαίνει εγκατάλειψη των μη αποδοτικών καλλιεργειών και εξειδίκευση σε προϊόντα που μπορούν να βρουν -νωπά ή μεταποιημένα¹²- αγορές και ικανοποιητικές για τους παραγωγούς τιμές.

Όμως, η αλλαγή της σχετικής βαρύτητας του κάθε τομέα στην ανάπτυξη, δείχνει και κάτι άλλο: την ταχύτατη απαξίωση των *συγκριτικών πλεονεκτημάτων* μιας περιοχής. Αν η εξόρυξη άνθρακα και η παραγωγή χάλυβα αποτέλεσε συγκριτικό πλεονέκτημα για κάποιες περιοχές της Β. Ευρώπης μεταπολεμικά, η χρήση καινούριων υλικών στη βιομηχανία (πχ. αλουμίνιο) "ακύρωσε" το πλεονέκτημα αυτό. Το παράδειγμα αναφέρεται για να υποδηλώσει ότι δεν θα πρέπει να υπάρχει προσήλωση σε δραστηριότητες που μπορεί παλαιότερα να αποτελούσαν συγκριτικό πλεονέκτημα για μια περιοχή (πχ. πολλά αγροτικά προϊόντα -όπως τα σιτηρά, το μπαμπάκι-, η βυρσοδεψία, η σαπωνοποιεία, η ναυπηγική), αλλά σήμερα για διάφορους λόγους βρίσκονται σε φθίνουσα πορεία και υψηλό ανταγωνισμό μεταξύ παραγωγών πολλών χωρών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη συρρίκνωση των τιμών και τη μείωση των κερδών.

Το ίδιο ισχύει και για τον τουρισμό. Το γεγονός ότι εδώ και τριάντα χρόνια το συγκριτικό πλεονέκτημα των νησιών θεωρείται ο τουρισμός παραλίας, δε θα πρέπει να θεωρηθεί ως κάτι το αμετάβλητο, όσο και αν αυτό φαίνεται "απίθανο". Το γεγονός ότι η Β. Μεσόγειος υφίσταται κρίση με την εμφάνιση νέων μορφών τουρισμού (που έχουν άλλες προδιαγραφές και απαιτήσεις σε υποδομές, σε ανθρώπινο δυναμικό και σε προϊόντα απ' ό,τι ο μαζικός τουρισμός και που δεν είναι εύκολο να υλοποιηθούν), αλλά και η ανάδυση νέων τουριστικών

¹² Δε θα πρέπει να ξεφεύγει της προσοχής μας ότι η βιομηχανία τροφίμων και ποτών αποτελεί κλάδο αναπτυσσόμενο στις πιο μεγάλες βιομηχανικές χώρες του κόσμου. Όμως η ανάπτυξη αυτή προϋποθέτει έρευνα, καινοτομία και νέα προϊόντα

προορισμών πρέπει να προβληματίσουν. Επίσης, δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι στις αρχές του αιώνα η θάλασσα δεν αποτελούσε πόλο έλξης και ότι μπορεί και πάλι, σε κάποια χρονική στιγμή, για λόγους που μπορεί να υποθέσει κανείς - όπως απαγόρευση έκθεσης στον ήλιο λόγω της τρύπας του όζοντος, ρύπανση της θάλασσας κλπ - να πάψει να αποτελεί.

Εξ ίσου λάθος αποτελεί και η εγκατάλειψη ενός κλάδου, χωρίς να εξαντληθούν οι δυνατότητες προσαρμογής του στα νέα δεδομένα με την εισαγωγή καινοτομιών μέσω της δημιουργίας νέων προϊόντων και υπηρεσιών, που να ανταποκρίνονται στις σύγχρονες απαιτήσεις των καταναλωτών. Ως παραδείγματα τέτοιων προσαρμογών μπορούν να αναφερθούν η υιοθέτηση μορφών εναλλακτικού τουρισμού από τον μαζικό τουρισμό, η στροφή της ελαιοκαλλιέργειας στη παραγωγή επώνυμων προϊόντων και δευτερογενώς για κάλυψη των νέων τάσεων στη διατροφή-, ο προσανατολισμός της ναυπηγικής στην κατασκευή σκαφών αναψυχής κλπ.

- ***η μαζικοποίηση της παραγωγής, η ανάπτυξη των μεταφορών και οι τεχνολογικές αλλαγές ως παράμετροι αλλαγής της χωροθέτησης των δραστηριοτήτων.***

Ο 20ος αιώνας σηματοδεύτηκε από την εντατικοποίηση και τη μαζικοποίηση της παραγωγής, αλλά και την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και διαδικασιών στην παραγωγική διαδικασία, φαινόμενα που είχαν ως αποτέλεσμα τη μείωση του κόστους των παραγόμενων προϊόντων σε όλους τους τομείς. Οι παραγωγοί -και κατ' επέκταση οι περιοχές στις οποίες ήταν εγκαταστημένοι- που δεν μπόρεσαν για οποιοδήποτε λόγο να ακολουθήσουν την πορεία αυτή, βρέθηκαν σε δυσχερή θέση, γιατί σιγά-σιγά έχασαν τις εξωτερικές αγορές τους.

Η ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων και η μαζικοποίηση των μεταφορών όλων των τύπων σε παγκόσμιο επίπεδο επέδρασε στην αύξηση της κινητικότητας των αγαθών με αποτέλεσμα τα προϊόντα να μεταφέρονται σε μεγάλες αποστάσεις με χαμηλό κόστος. Συνέπεια του γεγονότος είναι η αδυναμία προστασίας των τοπικών αγορών από εισαγόμενα προϊόντα και κατ' επέκταση των παραγωγών τους. Οι παραγωγοί αυτοί κάλυπταν -με υψηλότερες τιμές αφού είχαν χαμηλότερη παραγωγικότητα- την τοπική αγορά, χωρίς να έχουν εξωτερικό ανταγωνισμό εξ αιτίας της δυσκολίας μεταφοράς προϊόντων (πχ. αραιά δρομολόγια, υψηλό κόστος, αδυναμία μεταφοράς ευπαθών προϊόντων). Όταν εμφανίστηκε ο ανταγωνισμός αυτός πολλοί τοπικοί παραγωγοί αναγκάστηκαν να διακόψουν τις δραστηριότητές τους στον πρωτογενή και στο δευτερογενή τομέα. Είναι κοινή διαπίστωση ότι πολλά προϊόντα, αν και εισαγόμενα στα νησιά, όχι μόνο από την Ελλάδα, αλλά και από το εξωτερικό, είναι φθηνότερα από ομοειδή τοπικά προϊόντα (πχ. κηπευτικά, πατάτες, φρούτα), όχι όμως πάντα και ανάλογης ποιότητας.

Συνέπεια των παραπάνω ήταν περιοχές όπως τα νησιά, οι ορεινές περιοχές και οι απομακρυσμένες περιοχές, να δουν τον παραγωγικό ιστό τους να διαλύεται σταδιακά και τις παραδοσιακές παραγωγικές δραστηριότητες, είτε να χάνονται λόγω υποκατάστασής τους από άλλες (πχ. ελαιosάπουνα - απορρυπαντικά, ραφείο - βιομηχανία ρούχων, ξερά φρούτα - διατηρούμενα σε ψυγείο φρέσκα φρούτα, παστά τρόφιμα - κατεψυγμένα τρόφιμα, υποδηματοποιείο - έτοιμα υποδήματα, σαγματοποιείο - αυτοκίνητα και μηχανάκια), είτε να μεταφέρονται σε άλλες περιοχές, και μονάδες που μπορούν να παράγουν τα ίδια αγαθά πιο αποτελεσματικά και με μικρότερο κόστος, αξιοποιώντας τις οικονομίες κλίμακας, τις οικονομίες συγκέντρωσης, το χαμηλότερο εργατικό κόστος κ.ά (πχ. σιτηρά και βαμβάκι στις μεγάλες πεδιάδες, ναυπηγεία στην Κορέα κλπ). Το ίδιο μπορεί να συμβεί με τον τουρισμό. Άλλωστε, η Μεσόγειος που προσελκύει περίπου το ένα τρίτο του παγκόσμιου τουριστικού ρεύματος, βλέπει το ποσοστό της να μειώνεται συνεχώς υπέρ “εξωτικών” προορισμών, που έγιναν προσιτοί λόγω των εξελίξεων στον τομέα των μεταφορών. Η κρίση αυτή της Μεσογείου που παρατηρείται τα τελευταία 15 περίπου χρόνια, έχει σαφώς επηρεάσει την αποδοτικότητα των τουριστικών επιχειρήσεων και στη χώρα μας.

Δεν είναι μικρότερη η αλλαγή που επήλθε σε τομείς όπως η πολιτιστική δημιουργία. Παλαιότερα η έλλειψη των μέσων επικοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει τοπική πολιτιστική δημιουργία και εκδηλώσεις έκφρασής της (γιορτές, πανηγύρια), ως απαραίτητο στοιχείο της καθημερινής ζωής. Σήμερα και αυτά τα σύνορα έχουν “πέσει” με άμεσα ορατές συνέπειες από την επικράτηση «εισαγόμενων» πολιτιστικών προϊόντων.

- **οι κλασικές και μη εξειδικευμένες δραστηριότητες, με χαμηλή προστιθέμενη αξία, “ωθούνται” προς τις λιγότερο αναπτυγμένες ζώνες.**

Η παγκόσμια ανάπτυξη έχει στηριχτεί σε διαδοχικά “κύματα” απομάκρυνσης των λιγότερο παραγωγικών δραστηριοτήτων, που χρησιμοποιούν τεχνολογίες ευρύτατα διαδεδομένες και υψηλό ποσοστό ανειδίκευτου και φτηνού εργατικού δυναμικού, προς τη λιγότερο αναπτυγμένη περιφέρεια. Έτσι προϊόντα που παλαιότερα αποτέλεσαν μοχλό ανάπτυξης των αναπτυγμένων χωρών (πχ. υφαντουργία στη Μ. Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία), με την πάροδο του χρόνου (μεταπολεμικά) εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα (και τις άλλες χώρες της Ν. Ευρώπης και της Β. Αφρικής) και σήμερα με το άνοιγμα των συνόρων “περνούν” στις χώρες της Βαλκανικής και γενικότερα των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχει πλέον ο κλάδος αυτός στις αναπτυγμένες χώρες. Υπάρχει ως χώρος σχεδιασμού και κατασκευής (όχι πάντα) επώνυμων και ποιοτικών ρούχων. Η τάση είναι στις χώρες αυτές να διατηρείται μόνο το τμήμα της παραγωγής που χρησιμοποιεί **ειδικευμένο**

προσωπικό και επιτρέπει *υψηλή προστιθέμενη αξία* (δηλαδή υψηλές αμοιβές για τους εργαζόμενους και υψηλά κέρδη για την επιχείρηση). Στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες εγκαθίστανται τα τμήματα της παραγωγής που έχουν ανάγκη από ανειδίκευτο και φτηνό εργατικό δυναμικό, με στόχο τη μείωση του κόστους παραγωγής. Οι επιχειρήσεις αυτές είναι έτοιμες να διακόψουν την παραγωγή τους και να μεταγκατασταθούν όταν δεν πληρούνται οι συνθήκες αυτές, ενώ δεν είναι λίγες οι φορές όπου οι εργασίες αυτές έχουν ανατεθεί σε τοπικούς υπεργολάβους που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα εξασφαλίσει τις συνθήκες για χαμηλότερο κόστος παραγωγής.

- *η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και η περιφερειοποίηση των παρεμβάσεων*, έχει ως αποτέλεσμα την ουσιαστική κατάργηση των οικονομικών συνόρων, την υψηλή κινητικότητα των κεφαλαίων, την αυξημένη αλληλεπίδραση των οικονομικών εξελίξεων και την αυξημένη τάση για ομογενοποίηση των οικονομικών, πολιτικών, πολιτιστικών και κοινωνικών διαδικασιών και συστημάτων. Η δημιουργία από την ΕΕ μιας ενιαίας αγοράς και της Οικονομικής και Νομισματικής Ενοποίησης βρίσκεται μέσα στη λογική αυτή.

Η απελευθέρωση αυτή έχει μεταβάλει καθοριστικά το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν οι επιχειρήσεις, οι οποίες υφίστανται υψηλό ανταγωνισμό ακόμη και στις “παραδοσιακές” τους αγορές. Η επιβίωσή τους εξαρτάται από το βαθμό εξειδίκευσής τους, από τις επενδύσεις που πραγματοποιούν, το ρυθμό προσαρμογής στις νέες τεχνολογίες, από την υιοθέτηση καινοτομιών στην παραγωγή, από την αύξηση της παραγωγικότητάς τους, που όλα συνθέτουν το *βαθμό ανταγωνιστικότητάς* τους.

4.2 Η διαδικασία της περιθωριοποίησης των νησιών

Η αρνητική εξέλιξη των οικονομικών και δημογραφικών μεγεθών που συνεχίζεται στη μεγάλη πλειοψηφία των νησιών υπογραμμίζει τον χαμηλό βαθμό ελκυστικότητάς τους. Μια μη ελκυστική περιοχή όχι μόνο δεν προσελκύει νέες δραστηριότητες, αλλά έχει και την τάση να «χάσει» και αυτές που προϋπήρχαν. Οι τελευταίες διακόπτουν την λειτουργία τους, είτε γιατί απαξιώνονται τα προϊόντα και οι υπηρεσίες που παράγουν αλλά και οι τεχνολογίες και οι μέθοδοι παραγωγής που χρησιμοποιούνται από τις επιχειρήσεις, είτε γιατί οι τελευταίες μετακινούνται σε άλλες περιοχές που τους προσφέρουν τις προϋποθέσεις (πχ. υποδομές, κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, τεχνική στήριξη, θετικό αναπτυξιακό περιγύρο, αγορές για τα νέα προϊόντα) ώστε να λειτουργήσουν και να αναπτυχθούν περισσότερο. Οι δραστηριότητες αυτές δεν αντικαθίστανται από άλλες που να καλύπτουν τις σύγχρονες

απαιτήσεις του καταναλωτικού κοινού, τοπικού, εθνικού ή και παγκόσμιου. Οι περιφέρειες και οι επιχειρήσεις που δεν είναι ανταγωνιστικές στο νέο περιβάλλον που έχει δημιουργηθεί και συνεχώς μεταβάλλεται, βρίσκονται σε μια διαδικασία συρρίκνωσης και περιθωριοποίησης.

Αυτό συνέβη κατ' αρχή σε όλα τα νησιά:

- Η παραδοσιακή γεωργία είδε να μειώνονται τα χρησιμοποιούμενα εδάφη και τα παραγόμενα προϊόντα (με εξαίρεση τις δενδρώδεις καλλιέργειες -ελιές, μαστίχα, εσπεριδοειδή- που σε πολλές περιπτώσεις είτε έχουν εγκαταλειφθεί, είτε απλώς συντηρούνται από άτομα με άλλο κύριο επάγγελμα),
- Η κτηνοτροφία βοοειδών έχει περιοριστεί σημαντικά ενώ εκείνη των αιγοπροβάτων εξακολουθεί να είναι σημαντική, κυρίως εξ αιτίας των ευρωπαϊκών επιδοτήσεων, χωρίς να υπάρχει πάντα και αντίστοιχου όγκου παραγωγή προϊόντων (τυρί, γάλα, κρέας)
- Η μεταποίηση και ιδιαίτερα οι εξαγωγικές δραστηριότητες της είτε συρρικνώθηκαν δραματικά στα μεγάλα νησιά του Αιγαίου και του Ιονίου, είτε παρουσιάζουν προβλήματα (βυρσοδεψία, υφαντουργία, σαπωνοποιία, βιομηχανίες τροφίμων, κλπ) πλην περιορισμένων εξαιρέσεων (ποτοποιεία).

Η εμφάνιση του τουρισμού – που διαφοροποιείται χρονικά από το ένα νησί στο άλλο- δεν μπόρεσε, παρά μόνο σε λίγες περιπτώσεις όπως αναφέρθηκε, να αντισταθμίσει σε ένα βαθμό τις απώλειες από τους άλλους τομείς. Η εξόρυξη ορυκτών, η αλιεία και πρόσφατα η ιχθυοκαλλιέργεια αποτέλεσε, ή αποτελεί ακόμα για μικρό αριθμό νησιών, σταθεροποιητικό παράγοντα.

Ο βαθμός ελκυστικότητας μιας περιοχής επηρεάζει εξ ίσου και τους ανθρώπους. Η παραμονή ή η εγκατάσταση σ' αυτήν εξαρτάται κύρια από το εάν μπορούν να έχουν μια απασχόληση που να καλύπτει τις ανάγκες, τις προσδοκίες ή τα προσόντα τους και από το εάν οι υπηρεσίες στους τομείς, υγείας, παιδείας, πολιτισμού, αθλητισμού, ψυχαγωγίας, επικοινωνίας, πληροφόρησης κλπ βρίσκονται σε επίπεδο το οποίο οι κάτοικοι θεωρούν ικανοποιητικό, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ποιότητα ζωής που επιθυμούν¹³. Η απροθυμία πχ. γιατρών, καθηγητών, υπαλλήλων δημόσιων υπηρεσιών και γενικά των δημόσιων λειτουργών να εγκατασταθούν στα νησιά αποδεικνύει ότι υπάρχουν αντικίνητρα ή και

¹³ Βέβαια η εποχικότητα της τουριστικής δραστηριότητας επιτρέπει σε πολλούς απασχολούμενους σ' αυτόν να μην παραμένουν στα νησιά εκτός τουριστικής περιόδου.

αντιλήψεις, που έχουν ταυτίσει τα νησιά με την απομόνωση, την αδυναμία πρόσβασης στην πληροφόρηση, στη γνώση, στην ψυχαγωγία. Το ίδιο ισχύει και για τους ελεύθερους επαγγελματίες, ιδιαίτερα των ειδικευμένων, εξ αιτίας της μικρής αγοράς και των δυνατοτήτων εξέλιξης.

Η εξέλιξη των δεικτών που αφορούν στην συνολική εξέλιξη και στην φυσική κίνηση του πληθυσμού, στη γήρανση, στο ποσοστό του ενεργού πληθυσμού και στο επίπεδο εκπαίδευσης του, αποτυπώνουν την τάση που περιγράφηκε.

Η μείωση της στρατηγικής σημασίας των νησιών στο εθνικό και παγκόσμιο παραγωγικό σύστημα κατά την διάρκεια του 20ου αιώνα, συντελέστηκε κυρίως εξ αιτίας δύο μεταβολών:

α) στο μοντέλο παραγωγής, με την επικράτηση της παραγωγής ομοειδών προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα (φορντικό μοντέλο παραγωγής) κοντά σε αστικά κέντρα για να επωφεληθούν από τις εξωτερικές οικονομίες και της οικονομίες κλίμακας. Αντίθετα οι επιχειρήσεις των νησιών με τις μικρές απομονωμένες αγορές και τους περιορισμένους πόρους βρέθηκαν σε αδυναμία να παρακολουθήσουν τις εξελίξεις¹⁴.

β) στο σύστημα των μεταφορών, με την ανάπτυξη των χερσαίων και αεροπορικών μεταφορών σε συνδυασμό με τις αλλαγές στο μέγεθος των πλοίων και στους θαλάσσιους δρόμους.

Όσο το εμπόριο γίνονταν κύρια με μικρά σκάφη, ιστιοφόρα ή ατμοκίνητα, τα νησιά αποτελούσαν, μαζί με τις παράκτιες πόλεις, τους κόμβους ενός εκτεταμένου εμπορικού δικτύου με προφανή οφέλη και για τα προϊόντα που τα ίδια παρήγαγαν. Η ανάπτυξη της ποντοπόρου ναυσιπλοΐας με μεγάλα πλοία που ταξιδεύουν για πολλές μέρες χωρίς να έχουν ανάγκη ενδιάμεσων σταθμών ανεφοδιασμού, όχι μόνο ακύρωσε την ανάγκη να σταματούν τα πλοία στα νησιά, αλλά ταυτόχρονα την κατέστησε αδύνατη, αφού έχουν ανάγκη για λιμενικές εγκαταστάσεις ειδικές και μεγάλης κλίμακας. Το ενδιαφέρον της ναυσιπλοΐας επικεντρώθηκε σε μικρό αριθμό μεγάλων λιμανιών της ηπειρωτικής χώρας, παρακάμπτοντας τα νησιά. Παράλληλα τα νησιά δεν έχουν εμπορεύματα σε όγκο τέτοιο που να ενδιαφέρουν τα τόσο μεγάλα σκάφη, τα οποία πολλές φορές μεταφέρουν από μακρινές χώρες προϊόντα ανταγωνιστικά με εκείνα των νησιών σε χαμηλότερες τιμές στις πρώην αγορές των προϊόντων

¹⁴ Οι επιπτώσεις των ιδιαιτεροτήτων των νησιών που μπορούν να συμπυκνωθούν στο τρίπτυχο μικρό μέγεθος, απομόνωση και περιφερειακότητα επηρεάζουν το κόστος λειτουργίας των οικονομικών μονάδων που δραστηριοποιούνται στα νησιά (Sorphoulis – Spilanis, 1993, Σπιλάνης 1997, Spilanis 1998).

των νησιών. Ταυτόχρονα η ανάπτυξη των εναέριων και ιδιαίτερα των χερσαίων μεταφορών δεν ευνόησε τα νησιά, αντίθετα ενέτεινε την περιθωριοποίησή τους.

Οι μεταβολές αυτές επηρέασαν σταδιακά την στρατηγική χωροθέτησης των παραγωγικών μονάδων. Η νέα κατάσταση, που γενικεύτηκε στη μεταπολεμική περίοδο, είχε μια βασική συνέπεια: η παραγωγή πάνω στα νησιά δεν ήταν αποτελεσματική με στενά οικονομικούς όρους. Το κόστος παραγωγής μεταξύ ομοειδών επιχειρήσεων ή γεωργικών εκμεταλλεύσεων των αστικών κέντρων ή των αγροτικών περιοχών και των νησιών άρχισε να διευρύνεται με αποτέλεσμα τα προϊόντα των τελευταίων να μην είναι ανταγωνιστικά και να χάνουν αγορές. Η έλλειψη των κατάλληλων υποδομών διεύρυνε το χάσμα επιδεινώνοντας την κατάσταση, ενώ στο τέλος τα εισαγόμενα προϊόντα ήταν φτηνότερα και καλύτερης ποιότητας από τα τοπικά. Η αδυναμία των νησιωτικών επιχειρήσεων να εξελιχθούν, εισάγοντας καινοτομίες στην παραγωγική τους διαδικασία, τις οδήγησε σε κλείσιμο, ή σε μετεγκατάσταση, παρασύροντας και το ανθρώπινο δυναμικό έξω από τα νησιά. Η αναχώρηση του πλέον δυναμικού τμήματος του πληθυσμού (επιχειρηματιών, επιστημόνων, ανθρώπων του πνεύματος) και η παρατεταμένη ύφεση, οδήγησαν σε αδρανοποίηση τον τοπικό πληθυσμό που τις περισσότερες φορές πιστεύει ότι τίποτα καλό δεν μπορεί να προκύψει από την δική του ενεργοποίηση και περιμένει τα πάντα από την παρέμβαση του κράτους ή από τις επιδοτήσεις της ΕΕ. Η εισαγωγή καινοτόμων ιδεών στο σύστημα σταμάτησε με αποτέλεσμα να απολεσθεί η ανταγωνιστικότητά του. **Το «αναπτυξιακό περιβάλλον» δεν ήταν πλέον κατάλληλο και η κατάσταση αυτή επιδεινώθηκε ακόμη περισσότερο στη συνέχεια μέχρι την εμφάνιση του τουρισμού.**

Τα παραπάνω είχαν σε πρώτη φάση ως αποτέλεσμα την οικονομική περιθωριοποίηση των νησιών, στη συνέχεια την πολιτική και πολιτιστική τους περιθωριοποίηση με άμεση συνέπεια την δημογραφική και οικονομική συρρίκνωση του νησιωτικού χώρου που σε ορισμένες περιπτώσεις έλαβε διαστάσεις αποφίλωσης από κάθε δυναμικό στοιχείο.

Το φαινόμενο αυτό παρατηρήθηκε στην πλειοψηφία των ελληνικών νησιών. Σήμερα, αν και τα περισσότερα νησιά αποτελούν, για τις δεκάδες χιλιάδες τουρίστες, Έλληνες και ξένους που τα επισκέπτονται κάθε χρόνο κατά τους θερινούς μήνες, “επίγειους παραδείσους”, εξ αιτίας των κλιματολογικών συνθηκών και του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντός τους, στη μεγάλη πλειοψηφία τους βρίσκονται σε τέτοια κατάσταση από κοινωνικο-οικονομική πλευρά που δεν δημιουργεί αισιοδοξία για το μέλλον, εφόσον δεν μεταβληθεί το μοντέλο ανάπτυξής τους. Άλλωστε, η μεγάλη διαφορά που υπάρχει μεταξύ χειμώνα και καλοκαιριού, εντείνει στους μόνιμους κατοίκους την αίσθηση της εγκατάλειψης.

Η ανάδειξη του τουρισμού σε μια από τις ταχύτερα αναπτυσσόμενες δραστηριότητες του τέλους του 20ου αιώνα έχει αναμφισβήτητα σημαντικές επιπτώσεις στα ελληνικά νησιά, όπως άλλωστε σε όλες τις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές της ζώνης του ήλιου, όπου γνωρίζει ιδιαίτερη άνθηση. Σε πολλές περιπτώσεις, ο τουρισμός και οι συνδεδεμένες με αυτόν δραστηριότητες (κατασκευές, μεταφορές, εμπόριο) απόκτησαν ιδιαίτερα αυξημένη βαρύτητα και συνέβαλαν στην ταχεία άνοδο του κατά κεφαλή ΑΠΠ¹⁵ και στην απασχόληση, αλλά και στον πληθυσμό. Οι ελληνικές νησιωτικές περιοχές έδειξαν ότι, λόγω κυρίως των φυσικών, αλλά και των πολιτιστικών τους πόρων, διαθέτουν στον τομέα αυτό απόλυτο πλεονέκτημα σε σχέση με τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές, συγκεντρώνοντας το μεγαλύτερο μέρος (περίπου 60%) των καταλυμάτων και των διανυκτερεύσεων (Σπιλάνης 2000). Τα ελληνικά νησιά κατάφεραν ακόμη να είναι ανταγωνιστικά και σε διεθνές επίπεδο, κερδίζοντας ένα μερίδιο από την ανοιχτή παγκόσμια αγορά οργανωμένου ηλιοτροπικού τουρισμού παραλίας.

Η αγορά όμως αυτή –λόγω της συνεχώς αυξανόμενης προσφοράς από χώρες του τρίτου κόσμου– βρίσκεται υπό πίεση και έχει ως αποτέλεσμα την μείωση των εισπράξεων και περιθωρίων κέρδους των επιχειρήσεων, ιδιαίτερα των ξενοδοχειακών. Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι αυτό το συγκεκριμένο «τουριστικό προϊόν», ακολουθώντας το κλασικό κύκλο ζωής ενός προϊόντος, βρίσκεται πλέον στην φάση της ωρίμανσης ή και της κάμψης. Επομένως, η επιμονή στη παραγωγή αυτού του συγκεκριμένου «προϊόντος» με την συνεχώς φθίνουσα προστιθέμενη αξία, κινδυνεύει να οδηγήσει και πάλι σε αδιέξοδο το παραγωγικό σύστημα των νησιών, όταν η εξωτερική του κόστος δεν θα είναι πλέον δυνατή είτε λόγω περιβαλλοντικών περιορισμών, είτε λόγω της μη δυνατότητας πρόσθετης υποβάθμισης του τουριστικού προϊόντος, αν δεν υπάρξουν αλλαγές. Το αδιέξοδο θα είναι περισσότερο εμφανές στις έντονα τουριστικές περιοχές, όπου επικρατεί ουσιαστικά καθεστώς μονοκαλλιέργειας.

Η υποβάθμιση των τουριστικά αναπτυγμένων περιοχών, εξ αιτίας της συγκέντρωσης μεγάλου αριθμού τουριστών και της περιβαλλοντικής υποβάθμισης, η μονοπωλιακή οργάνωση της αγοράς -που έχει αντίκτυπο στις τιμές που εισπράττουν οι ξενοδόχοι-, η υψηλή εποχικότητα, η μικρή ανά τουρίστα δαπάνη, η υψηλή αναλογία σε καταλύματα χαμηλών προδιαγραφών (ενοικιαζόμενα δωμάτια και διαμερίσματα, ξενοδοχεία χαμηλών κατηγοριών), η υψηλή ελαστικότητα του προϊόντος ως προς την τιμή, αποτελούν ορισμένα

¹⁵ Η μονομερής αυτή αναπτυξιακή πορεία είναι εύθραυστη λόγω των ιδιαιτεροτήτων της τουριστικής δραστηριότητας, αλλά έχει και όρια όπως φαίνεται από την υποχώρηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ που παρατηρείται στις Βαλεαρίδες και τα Κανάρια νησιά, τις κατ' εξοχήν νησιωτικές τουριστικές περιφέρειες, αλλά και σε Κέρκυρα – Ζάκυνθο.

από τα προβλήματα που συχνά αναφέρονται, ενισχύοντας τις επιφυλάξεις όσων υπογραμμίζουν ότι η ανάπτυξη τουρισμού έχει όρια, τα οποία έχει υπερβεί σε πολλές περιοχές.

Παράλληλα, διευρύνεται συνεχώς **η τάση για μετατροπή των νησιών σε κέντρα παραθεριστικής κατοικίας**, γεγονός που ενισχύει τόσο την ήδη παρατηρούμενη εποχικότητα του τουρισμού, την αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας και τις πιέσεις που υφίσταται το περιβάλλον. Η τάση αυτή αναμένεται να ενταθεί με την δρομολόγηση νέου τύπου ταχύπλων πλοίων που έχει ως στόχο την αναβάθμιση της ποιότητας και της αξιοπιστίας της ακτοπλοΐας.

5 Μελλοντικές Προοπτικές

Στόχος του κεφαλαίου αυτού είναι, μετά την ανάλυση που προηγήθηκε σχετικά με τους παράγοντες που οδήγησαν τη μεγάλη πλειοψηφία των νησιών στην περιθωριοποίηση και στην υπανάπτυξη ή στη μονόπλευρη ανάπτυξη του μαζικού τουρισμού, να εξεταστούν οι προοπτικές και δυνατότητες ανάπτυξης που παρουσιάζονται για τον νησιωτικό χώρο μέσα στο νέο πλαίσιο που προδιαγράφεται στα τέλη του 20ου αιώνα.

5.1 Ποιότητα Εν(Αντί) Ποσότητας: Η Στρατηγική Για Ένα Βιώσιμο Μέλλον

Αν και η σημερινή κατάσταση των νησιών φαίνεται να δικαιώνει όσους ταυτίζουν τα νησιά με μειονεκτικές περιοχές, οι σύγχρονες εξελίξεις που αναφέρονται σε σημαντικές αλλαγές του συστήματος επιτρέπουν τη μείωση της βαρύτητας των φυσικών χαρακτηριστικών της νησιωτικότητας. Μπορούν να αναφερθούν:

-οι **τεχνολογικές αλλαγές** που επιτρέπουν να επανετιμηθεί η βαρύτητα αρχών όπως οι οικονομίες κλίμακας και οι οικονομίες συγκέντρωσης όσον αφορά στην οργάνωση του χώρου και της παραγωγικής διαδικασίας. Η εφαρμογή των νέων τεχνολογιών στους τομείς των επικοινωνιών και της πληροφόρησης δεν καθιστούν αναγκαία τη φυσική παρουσία στο χώρο των δρώμενων (πχ. τηλεδιάσκεψη, τηλεεργασία), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υποκαθίσταται πλήρως η συνένωση ανθρώπων. Η εφαρμογή τους στο τομέα της παραγωγής αναβαθμίζει τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις (που μπορούν πιο εύκολα να ενσωματωθούν στο παραγωγικό ιστό μιας περιφερειακής οικονομίας) και τους επιτρέπει να προβάλουν σαν φορείς που ενσωματώνουν γρήγορα τις νέες τεχνολογίες και τα μηνύματα της αγοράς, ενώ παράλληλα δημιουργούν θέσεις εργασίας υποκαθιστώντας στο ρόλο αυτό τις μεγάλες επιχειρήσεις. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις μπορούν μέσα στο νέο καθεστώς της ευέλικτης συσσώρευσης να αποτελέσουν τη κινητήρια δύναμη των περιφερειών προς μία νέα αναπτυξιακή διαδικασία. Η εφαρμογή τους στους τομείς της παιδείας, της υγείας, της μεταφοράς πληροφορίας κλπ μπορεί να μειώσει σε μεγάλο βαθμό την απομόνωση που υφίστανται τα νησιά.

- τις **άλλες τεχνολογικές αλλαγές** (ανάπτυξη νέων μορφών ενέργειας, τεχνολογίες μερικής υποκατάστασης φυσικών πόρων, πρόοδος στο τομέα των μεταφορών κλπ) που **περιορίζουν τις επιπτώσεις που προέρχονται από το μικρό μέγεθος και την απομόνωση των νησιών.**

- το κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζουν σήμερα οι υπηρεσίες στο σχηματισμό του εθνικού πλούτου γεγονός που απελευθερώνει τα νησιά από τους περιορισμούς που επιβάλλει η έλλειψη επαρκών φυσικών πόρων, η μικρή φέρουσα ικανότητα τους αλλά και ακόμη η μικρή τοπική αγορά (αφού η παραγωγή των υπηρεσιών επηρεάζεται λιγότερο από το κόστος που επιβάλλει η απόσταση).
- τις αλλαγές που καταγράφονται σχετικά με τις ανθρώπινες επιδιώξεις υπέρ ποιοτικών στόχων όπως η διατήρηση της ποιότητας του περιβάλλοντος, η προτίμηση για προϊόντα "υγιεινά", μη μαζικής παραγωγής και υψηλής ποιότητας, η διάθεση προσέγγισης τοπικών πολιτισμών, η βελτίωση του πλαισίου της καθημερινής ζωής με στροφή προς τις μικρές κλίμακες. Τα φαινόμενα αυτά χαρακτηρίζουν συχνά τις μικρές και απομονωμένες νησιωτικές κοινωνίες δημιουργώντας ανάλογα πλεονεκτήματα. Η ανάπτυξη των νέων μορφών τουρισμού που παρατηρείται από το τέλος της προηγούμενης δεκαετίας είναι συνέπεια αυτής της εξέλιξης.
- την αυξανόμενη ζήτηση που εκφράζουν τα "λευκά κολάρια" (ερευνητές, ανώτερα στελέχη επιχειρήσεων κλπ) για εγκατάσταση τους σε χώρους με υψηλής ποιότητας φυσικό και δομημένο περιβάλλον αλλά και υψηλή ποιότητα παρεχόμενων υπηρεσιών.
- την συνεχώς αυξανόμενη βαρύτητα που έχει στον οικονομικό τομέα ο ελεύθερος χρόνος και οι δραστηριότητες που συνδέονται με αυτόν.
- την ενίσχυση του περιφερειακού και τοπικού επιπέδου ως του κατάλληλου επιπέδου λήψης αποφάσεων για τη ρύθμιση των ανισορροπιών της αγοράς με στόχο την αποτελεσματικότερη διαχείριση των τοπικών προβλημάτων, υποκαθιστώντας στο ρόλο αυτό το κεντρικό κράτος, γεγονός που λειτουργεί σαν αντίβαρο στη διεθνοποίηση των οικονομιών.

Από όσα αναφέρθηκαν γίνεται φανερό ότι το περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελίσσονται τα νησιά έχει μεταβληθεί σημαντικά και συνεχίζει να μεταβάλλεται με τέτοιο τρόπο έτσι ώστε να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη τους. Ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νησιών, που μέχρι τώρα θεωρούνταν σαν φυσικά μη ανατρέψιμα μειονεκτήματα και κατά συνέπεια σαν εμπόδια στην ανάπτυξη, μεταβάλλονται σε πλεονεκτήματα ή "ουδετεροποιούνται".

Ενδεικτικά θα αναφέρουμε ότι η ανάπτυξη των νέων μορφών ενεργού και επιλεκτικού τουρισμού (πχ. πολιτιστικός, θαλάσσιος, περιηγητικός, εκπαιδευτικός, αγροτικός, υπαίθριος κλπ) μπορεί να αξιοποιήσει τους μοναδικούς φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους που διαθέτουν τα νησιά εφόσον αναδειχτούν κατάλληλα. Παράλληλα αυτού του τύπου οι τουρίστες -καταναλωτές ενδιαφέρονται και για τοπικά-αυθεντικά προϊόντα, γεγονός το οποίο μπορεί να δώσει ώθηση στη τοπική παραγωγή (κυρίως γεωργικά και κτηνοτροφικά αλλά και της μεταποίησης) αφού η νέα αυτή ζήτηση δεν εξαρτάται άμεσα από τη τιμή, αλλά από τη ποιότητα και την "εικόνα" των προϊόντων αυτών. Η διεύρυνση της τοπικής αγοράς μπορεί να συνεχιστεί με την εξαγωγή των προϊόντων αυτών και προς το τόπο μόνιμης κατοικίας των τουριστών.

Βέβαια η ύπαρξη των πόρων και των νέων δυνατοτήτων ανάπτυξης αποτελούν αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την έξοδο από την υπανάπτυξη. Για να είναι δυνατή η αξιοποίηση τους χρειάζεται **σχεδιασμός της ανάπτυξης** έτσι ώστε να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη που θα προκύψουν για τη περιφέρεια με την ανάπτυξη συμπληρωματικών δραστηριοτήτων για την ελαχιστοποίηση των οικονομικών διαρροών, τη κινητοποίηση των μηχανισμών για την επιτόπια επανεπένδυση των κερδών κλπ.. Ο σχεδιασμός αυτός θα πρέπει να γίνει με βάση αρχές προσαρμοσμένες στις ιδιαιτερότητες των νησιών. Είναι αναγκαίο να γίνει **αξιοποίηση του φυσικού συγκριτικού πλεονεκτήματος - που φαίνεται να έχουν σήμερα τα νησιά -** με βάση ένα διπλό σκεπτικό:

(α) ότι το συγκριτικό πλεονέκτημα δεν είναι μόνιμο και σταθερό αλλά μεταβάλλεται με τη πάροδο του χρόνου και την αλλαγή των εξωτερικών συνθηκών. Για το λόγο αυτό δεν θα πρέπει να δομηθεί το σύνολο της οικονομίας γύρω από την εκμετάλλευση του συγκεκριμένου πλεονεκτήματος δημιουργώντας κατάσταση εύθραυστης μονοκαλλιέργειας¹⁶, (β) ότι είναι αναγκαίο να παρακολουθούνται οι εξελίξεις ώστε να "αποκαλυφθούν" ή ακόμη καλύτερα να "κατασκευαστούν" νέα συγκριτικά πλεονεκτήματα που δεν θα είναι απαραίτητα "φυσικά" αλλά κάλλιστα μπορεί να είναι "ανθρωπογενή" (δηλαδή δημιουργήματα του ανθρώπου) προετοιμάζοντας με αυτό το τρόπο το αύριο.

Τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω καθιστούν σαφές ότι οι αλλαγές που σημειώθηκαν την τελευταία εικοσαετία κάτω από τη πίεση μιας παρατεταμένης οικονομικής αλλά και

¹⁶ Οι ανακατατάξεις που έχουν συμβεί στην ιεράρχηση των περιφερειών από πλευράς επιπέδου ανάπτυξης με αποτέλεσμα πολλά από τις θεωρούμενα προπύργια της ανάπτυξης της Δ. Ευρώπης που δόμησαν την οικονομία τους γύρω από τομείς-κλειδιά όπως τα ανθρακωρυχεία, η σιδηρογυαία, η υφαντουργία, η ναυπηγική κλπ να βρίσκονται σήμερα σε κρίση με κορυφαίο παράδειγμα τη περιοχή του Liverpool που από το 1994 με το 2ο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης ενισχύθηκε από τα διαρθρωτικά ταμεία με τον ίδιο τρόπο όπως και οι ελληνικές υπανάπτυκτες περιφέρειες, ενώ άλλες περιφέρειες, άλλοτε αγροτικές και υπανάπτυκτες (Νοτιοδυτική Γαλλία) να βρίσκονται στην αιχμή του δόρατος στον τεχνολογικό τομέα χάρη στην πολιτική που ασκήθηκε.

κοινωνικής και οικολογικής κρίσης στο δυτικό κόσμο, δεν περιορίζονται μόνο σε ανακατατάξεις τεχνικής φύσης που αφορούν την παραγωγή και την οικονομία γενικότερα, αλλά θίγουν αυτούς τους στόχους της ανάπτυξης και τις γενικότερες αξίες. Η επίτευξη γενικών (εθνικών) αλλά και ατομικών ποσοτικών στόχων δεν αποτελεί πια αυτοσκοπό, δεδομένου ότι είτε περικλείνει σοβαρές παρενέργειες που σχετίζονται με τη κατανομή των αποτελεσμάτων της ανάπτυξης στο χώρο και το χρόνο, είτε αποκλείει σήμερα ορισμένες περιοχές από τα οφέλη αυτά (περιφερειακές ανισότητες), είτε ακόμη στερεί από τις μελλοντικές γενεές τη δυνατότητα ανάπτυξης εξ αιτίας της υπερκατανάλωσης των φυσικών πόρων, ανανεώσιμων και μη, για την επίτευξη των στόχων σήμερα. Η οικονομική αποτελεσματικότητα δεν αποτελεί πλέον το μοναδικό κριτήριο για τη λήψη αποφάσεων. Στη διαδικασία αυτή υπεισέρχονται και άλλα κριτήρια όπως η κοινωνική ισότητα και η διατήρηση του περιβάλλοντος με βαρύτητα που εξαρτάται από τις αξίες των κοινωνιών όπως αυτές διαμορφώνονται και κάτω από τις πιέσεις της συγκυρίας δημιουργώντας το πλαίσιο για μία νέα προσέγγιση του αναπτυξιακού προβλήματος μέσα από την έννοια της "συντηρούμενης" ή "αιφόρου" ανάπτυξης.

Ειδικότερα σε ότι αφορά τις σχέσεις μεταξύ ανάπτυξης και περιβάλλοντος, με δεδομένα τα προβλήματα που έχουν μέχρι σήμερα καταγραφεί, γίνεται προσπάθεια για "εσωτερικοποίηση" της περιβαλλοντικής διάστασης στις οικονομικές αποφάσεις με διάφορους τρόπους, περισσότερο ή λιγότερο "φιλικούς" για το περιβάλλον. Η ανάπτυξη αρθρογραφίας γύρω από την έννοια της "οικολογικά συντηρούμενης οικονομικής ανάπτυξης" δείχνει πόσο επίκαιρο είναι το θέμα. Ανάλογη αρθρογραφία υπάρχει σχετικά με τις δυνατότητες και τις δυσκολίες που εμφανίζει η εφαρμογή της έννοιας της συντηρούμενης ανάπτυξης στο νησιωτικό χώρο εξ αιτίας των πρόσθετων περιορισμών που απορρέουν από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των νησιών.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι η προσέγγιση του θέματος "ανάπτυξη" δεν μπορεί να γίνεται πια λαμβάνοντας υπόψη μόνο τα στοιχεία του οικονομικού συστήματος. Εξ' ίσου καθοριστικό ρόλο διαδραματίζουν το κοινωνικό και το περιβαλλοντικό σύστημα που συναποτελούν το ευρύτερο σύστημα μέσα στο οποίο δρα ο άνθρωπος. Οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των τριών αυτών συστημάτων και των στοιχείων τους είναι σημαντικές και δεν μπορούν να αγνοηθούν. Είναι αναγκαία λοιπόν μία σφαιρική, συνολική αντιμετώπιση του προβλήματος - που μπορεί να γίνει μέσα από τη συστημική προσέγγιση - έτσι ώστε να γίνονται έγκαιρα αντιληπτοί οι κίνδυνοι ανισορροπιών και οι παρενέργειες που μπορούν μακροπρόθεσμα να προκύψουν στη περίπτωση αυτή. Η μονόπλευρη τουριστική ανάπτυξη των μεσογειακών νησιών που

στηρίζεται στη φιλοσοφία της οικονομικής αποτελεσματικότητας βάζει σε κίνδυνο την ισορροπία τους και υποσιτάπτει τις αναπτυξιακές τους προοπτικές.

Επομένως η **ανάδειξη της κειφορίας ως στρατηγικού στόχου ανάπτυξης** για τον 21 αιώνα, επιτρέπει στα νησιά να αξιοποιήσουν ως πλεονεκτήματα τα συμβατικά μειονεκτήματα που δημιουργούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Για παράδειγμα:

- Η αδυναμία των νησιών να παράγουν μαζικά γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα και η διατήρηση μέχρι σήμερα των παραδοσιακών δομών παραγωγής και μεταποίησης, τους επιτρέπουν να προσβλέπουν σε μία συνεχώς αυξανόμενη πελατεία που ενδιαφέρεται για αυθεντικά προϊόντα ποιότητας και είναι έτοιμη να καταβάλει το τίμημα εάν πειστεί γι' αυτό.
- Η μικρή κλίμακα των κοινωνιών και οι διαφορετικοί ρυθμοί ζωής, αποτελούν ένα συμβολικό αλλά και πραγματικό πλεονέκτημα για τα νησιά.
- Το παρθένο και πλούσιο περιβάλλον των νησιών σε συνδυασμό με το έντονο πολιτιστικό στοιχείο, προσφέρουν μια ποιότητα ζωής που μπορεί να θέλξει.
- Η ανάδειξη της πολιτιστικής και της φυσικής κληρονομιάς, από αναλώσιμο στοιχείο για προσέλκυση μαζικού τουρισμού, μπορεί να αποτελέσει πηγή καλλιτεχνικής, επιστημονικής, τεχνολογικής αναζήτησης και δημιουργίας.

Με βάση τα νέα δεδομένα θα πρέπει να γίνει συνείδηση ότι δεν μπορεί να αποτελεί στόχο η “εξομοίωση” των νησιών με τις αναπτυγμένες μητροπόλεις της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η εξίσωση του επιπέδου διαβίωσης και της ποιότητας ζωής δεν μπορεί να περιορίζεται σε ποσοτικό επίπεδο, στα εισοδήματα, στη μαζική και ομοιόμορφη παραγωγή, στο χαμηλό κόστος. Μια τέτοια επιλογή, αρνείται την ίδια τη φύση του νησιού το οποίο αλλοιώνεται ανεπανόρθωτα, χωρίς καν να επιτυγχάνεται ο αντικειμενικός στόχος, δηλαδή η αύξηση της οικονομικής ευημερίας.

Είναι γεγονός ότι τα νησιά, και τα νησιά του Αιγαίου ειδικότερα, **έχουν ανάγκη να βελτιώσουν την ελκυστικότητά τους** για να αναπληρώσουν ότι έχασαν κατά την περίοδο της περιθωριοποίησής τους.

Η επιλογή της ποιότητας (έναντι της ποσότητας στην αξιοποίηση των συγκριτικών τους πλεονεκτημάτων φαίνεται να είναι ο μόνος δρόμος ο οποίος θα επιτρέψει στα νησιά να ξεπεράσουν τη σημερινή τους υστέρηση και να ατενίσουν με ελπίδα το μέλλον. Η ποιότητα, η καινοτόμος δράση θα πρέπει να χαρακτηρίζει όλες τις πλευρές της δραστηριότητας στο

Αιγαίο, που αξιοποιώντας τη μοναδικότητα του, θα αποτελεί παγκόσμιο σημείο αναφοράς και σύγκρισης.

Οι αρχές που πρέπει να χαρακτηρίζουν τη στρατηγική ανάπτυξης των νησιών με στόχο την αειφορία είναι:

- η προώθηση παραγωγής αγαθών και υπηρεσιών χαμηλής ελαστικότητας ζήτησης, υψηλής ποιότητας και προστιθέμενης αξίας, που ενσωματώνουν χαρακτηριστικά στοιχεία του κάθε νησιωτικού χώρου και όχι προϊόντων μαζικής παραγωγής τα οποία δεν θα κατορθώσουν να είναι ανταγωνιστικά στην ευρύτερη αγορά,
- ο προσδιορισμός των ορίων (φέρουσα ικανότητα) για τη διατήρηση των ισορροπιών στα νησιωτικά οικοσυστήματα είτε αυτά αφορούν τις φυσικές διαδικασίες, είτε την αναπαραγωγή του οικονομικού και του κοινωνικού ιστού,
- η προσέλευση δραστηριοτήτων έρευνας και επιστημονικής ανάπτυξης, που είναι απαραίτητη για την παραγωγή και διάδοση της γνώσης και την προώθηση καινοτομιών σε όλο το φάσμα της οικονομικής, διοικητικής και κοινωνικής ζωής των νησιών,
- η ανασυγκρότηση του κοινωνικού ιστού και η εξομάλυνση της πυραμίδας ηλικιών με παράλληλη ποιοτική αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού,
- η διατήρηση και η αξιοποίηση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς
- η αξιοποίηση της τεχνολογίας των επικοινωνιών για τη βελτίωση της παροχής υπηρεσιών σε επιχειρήσεις και τοπικό πληθυσμό, συγχρόνως με την ανάδειξη του νησιού ως της βασικής διοικητικής μονάδας
- η διαφοροποίηση των παρεμβάσεων, ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του καθενός νησιού, ή ομάδας νησιών και η προσαρμοστικότητα τους ώστε να λαμβάνουν υπόψη τις εξωτερικές αλλαγές.

5.2 Το Πλαίσιο Μιας Ελληνικής Πολιτικής Υπέρ Των Νησιών

Η αντιμετώπιση του αναπτυξιακού προβλήματος νησιών σε εθνικό επίπεδο απαιτεί τη δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα οδηγήσουν τα νησιά σε αναπτυξιακή διαδικασία σταθερού χαρακτήρα. Έχοντας αναφέρει προηγούμενα: α) την αδυναμία των μέχρι σήμερα εφαρμοζόμενων περιφερειακών πολιτικών σε εθνικό επίπεδο να μειώσουν τις διαπεριφερειακές ανισότητες συνυπολογίζοντας και τις ιδιαιτερότητες του νησιωτικού χώρου, και β) τις αρχές που πρέπει να χαρακτηρίζουν την ανάπτυξη του, θα προσπαθήσουμε στη

συνέχεια να προσδιορίσουμε τους βασικούς άξονες παρέμβασης μιας πιθανής εθνικής πολιτικής. Η στρατηγική αυτή θα μπορεί να βασίζεται στους παρακάτω άξονες:

ι) προσδιορισμός των αναπτυξιακών στόχων και των στρατηγικών επιλογών πολιτικής για τα νησιά μέσα στον συνολικό εθνικό σχεδιασμό έτσι ώστε να επιτευχθεί η μέγιστη δυνατή συμπληρωματικότητα σε εθνικό επίπεδο και να μεγιστοποιηθούν τα οφέλη για το σύνολο της χώρας. Η χάραξη και η χωρική εξειδίκευση της εθνικής στρατηγικής είναι απαραίτητη για τρεις τουλάχιστον λόγους:

α) μείωση του ανταγωνισμού μεταξύ των περιφερειών για να μειωθεί η υπερπροσφορά αγαθών και υπηρεσιών υψηλής ελαστικότητας ζήτησης που έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση της τιμής τους και την εξαγωγή της υπεραξίας στο εξωτερικό μέσα από τους μηχανισμούς της άνισης ανταλλαγής. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί ο τουρισμός: η έλλειψη εξειδίκευσης του τουριστικού προϊόντος και η προώθηση της Ελλάδας στο σύνολο της σαν προορισμού με χαρακτηριστικά τον ήλιο και τη θάλασσα δημιουργεί έντονο ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρηματιών της χώρας με αποτέλεσμα τη μείωση των προσφερόμενων τιμών σε σταθερές τιμές. Η πίεση επί των τιμών γίνεται ακόμη εντονότερη δεδομένου ότι υπάρχει έντονος εξωτερικός ανταγωνισμός απ'όλη τη ζώνη του ήλιου (Μεσόγειος, Κανάρια, Αντίλλες) όπου υπάρχουν και χώρες με χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο (Τουρκία, Μαρόκο, Τυνησία κλπ) οι οποίες μπορούν να προσφέρουν χαμηλές τιμές.

β) αύξηση της συμπληρωματικότητας μεταξύ των τομέων της οικονομίας σε εθνικό επίπεδο έτσι ώστε να μειώνονται οι οικονομικές διαρροές προς το εξωτερικό και τα οφέλη για την εθνική οικονομία με την αύξηση του πολλαπλασιαστή.

γ) καλύτερη ιεράρχηση των αναγκών με στόχο την άριστη αξιοποίηση των οικονομικών και άλλων πόρων που βρίσκονται σε ανεπάρκεια σε εθνικό επίπεδο. Αυτό θα επιτρέψει να γίνει εμφανής η συμπληρωματικότητα μεταξύ εθνικών - περιφερειακών στόχων και η αναγκαιότητα συνολικού και περιφερειακού σχεδιασμού.

ιι) ανάπτυξη τεχνολογίας και καινοτομιών που αποτελούν κρίσιμο στοιχείο για την ανάπτυξη κάθε περιφέρειας διότι οδηγούν στη μετεξέλιξη των δραστηριοτήτων και προϊόντων, στη δημιουργία νέων συγκριτικών πλεονεκτημάτων, στην αύξηση της παραγωγικότητας, το σχεδιασμό των υποδομών κλπ. Ιδιαίτερα στα νησιά υπάρχει ανάγκη για ανάπτυξη τεχνολογίας και τεχνογνωσίας σε τομείς όπως το νερό, η ενέργεια, η διαχείριση περιβάλλοντος ώστε να ελαχιστοποιείται η σπατάλη των κρίσιμων πόρων για την επιβίωση και την ανάπτυξη τους. Η εμφύτευση πόρων έρευνας σε νησιωτικά συμπλέγματα -

με απώτερο σκοπό την κατά το δυνατό τοπική παραγωγή τεχνολογίας μέσα στη λογική της ενδογενούς ανάπτυξης - για να αναλάβουν το έργο αυτό αποτελεί ένα εγχείρημα δύσκολο που πρέπει να σχεδιαστεί και να ενισχυθεί σωστά ώστε να έχει επιτυχία. Το εξαιρετικό φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον των ελληνικών νησιών αποτελεί ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί κατάλληλα. Παράλληλα η λειτουργία μόνιμων πόλων παραγωγής γνώσης και έρευνας όπως είναι τα Πανεπιστήμια (που ως σημειωθεί υπάρχουν σε όλες τις ευρωπαϊκές νησιωτικές περιφέρειες) έχουν δημιουργήσει ήδη ένα θετικό κλίμα.

ιι) αναβάθμιση του ανθρώπινου δυναμικού ώστε να μπορέσει να διαδραματίσει το κρίσιμο ρόλο του μέσα στα πλαίσια της στρατηγικής ενδογενούς ανάπτυξης. Χρειάζεται επομένως όπως το σύστημα εκπαίδευσης, επαγγελματικής κατάρτισης και διαρκούς επιμόρφωσης να είναι σχεδιασμένο με τέτοιο τρόπο που να μπορεί να παράγει τα κατάλληλα στελέχη για τη παραγωγική μηχανή και τη διοίκηση σε όλα τα επίπεδα. Το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και η έλλειψη εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, που αποτελούν χαρακτηριστικό των υπανάπτυκτων περιφερειών, αποκτούν εξαιρετικές διαστάσεις στα νησιά και ειδικότερα στα μεσαία και τα μικρά. Χρειάζεται λοιπόν, εκτός από την ένταση της προσπάθειας για συνολική αναβάθμιση του συστήματος, ειδική μνεία για να προσεγγίσει η εκπαίδευση τους νησιώτες αντιστρέφοντας τη μέχρι σήμερα παρουσιαζόμενη κατάσταση που ήθελε τους νησιώτες να μετακινούνται για να αποκτήσουν εκπαίδευση, εγκαταλείποντας πολλές φορές οριστικά τα νησιά τους. Η ανάπτυξη τεχνολογίας και μεθόδων διδασκαλίας από απόσταση αποτελεί μια από τις ενδεχόμενες λύσεις.

ιν) ολοκλήρωση εθνικών δικτύων υποδομών σε τομείς απαραίτητους για την βελτίωση του οικονομικού και κοινωνικού κλίματος στις περιφέρειες Πέρα από το δίκτυο των επικοινωνιών που κατά την άποψη μας είναι ευρωπαϊκής σημασίας και πρέπει να ενταχθεί στα διευρωπαϊκά δίκτυα, υπάρχουν κρίσιμοι τομείς όπως οι μεταφορές, η ενέργεια, η υγεία, η πολιτιστική δημιουργία που συντελούν καθοριστικά, μαζί με την ανάπτυξη και ενσωμάτωση της κατάλληλης τεχνολογίας και τεχνογνωσίας, στην αύξηση της παραγωγικότητας και της δημιουργικότητας. Τα στοιχεία αυτά είναι απαραίτητα για το σχεδιασμό προϊόντων υψηλής ποιότητας και προστιθέμενης αξίας που, όπως έχουμε αναφέρει, θα πρέπει να χαρακτηρίζουν τη παραγωγή των νησιών. Το γεγονός ότι οι υποδομές αυτές θα αναληφθούν από κεντρικούς φορείς δεν σημαίνει ότι θα γίνουν ερήμην των τοπιών παραγόντων και του περιφερειακού σχεδιασμού. Αντίθετα αποτελεί ένα

παράδειγμα αναγκαιάς συνεργασίας μεταξύ περιφερειακού και εθνικού επιπέδου (ενδογενούς διαδικασίας και εξωγενούς παρέμβασης) έτσι ώστε το όποιο σύστημα (μεταφορών, παιδείας, υγείας κλπ) να σχεδιάζεται ορθολογικά και να εξυπηρετεί τους εθνικούς και περιφερειακούς στόχους.

Η δημιουργία των αναγκαίων υποδομών στους παραπάνω τομείς δεν θα πρέπει να ακολουθεί την ίδια λογική με ότι συνήθως συμβαίνει στην ηπειρωτική χώρα δεδομένου ότι ο φυσικός κατακερματισμός του χώρου διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο. Η χρησιμοποίηση τεχνολογιών προσαρμοσμένων στο χώρο και ο εντοπισμός των αναγκών μέσα από ένα ολοκληρωμένο σχέδιο θα επιτρέψει να σχεδιαστούν οι υποδομές με τέτοιο τρόπο ώστε να ελαχιστοποιηθεί η σπατάλη σε χρηματικούς και φυσικούς πόρους ενώ παράλληλα θα εξασφαλίζεται η optimum πρόσβαση των νησιωτών στις προσφερόμενες υπηρεσίες. Για παράδειγμα αναφέρουμε ότι εφόσον δεν είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί η παροχή υπηρεσιών υγείας και παιδείας σε όλες τις βαθμίδες σε όλα τα νησιά ή η πρόσβαση σ'αυτές με τρόπο ανάλογο με την ηπειρωτική χώρα, ο σχεδιασμός της παροχής των υπηρεσιών αυτών με τρόπο που να ταιριάζει με την ιδιομορφία του χώρου όπως πχ. εξ αποστάσεως (τηλεϊατρική, τηλεεκπαίδευση) ή με οργανωμένη μετακίνηση ιατρών και εκπαιδευτών. Οι αρχές και το νομικό πλαίσιο που θα διέπουν το σύστημα παροχής υγείας και πιθανά μέρος της χρηματοδότησης και της παροχής τεχνογνωσίας θα πρέπει να αναληφθούν από το κεντρικό κράτος, αλλά η οργάνωση της πρωτοβάθμιας υγείας δεν μπορεί παρά να αποτελεί ευθύνη των τοπικών αρχών. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί εδώ ότι σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες - στις οποίες περιλαμβάνεται και η Ελλάδα- έχουν γίνει επιτυχημένες προσπάθειες παροχής υπηρεσιών σε μικρούς απομονωμένους πληθυσμούς με αρκετή επιτυχία γεγονός που πρέπει να ληφθεί υπόψη.

ν) πολιτική και διοικητική αποκέντρωση, θέσπιση κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου για τη δημιουργία αναπτυξιακών θεσμών. Η υπερσυγκέντρωση του πολιτικού και διοικητικού συστήματος της χώρας οδήγησε σε ασφυξία κάθε είδους δημιουργικής προσπάθειας στη περιφέρεια, ενώ παράλληλα ανέπτυξε σε τοπικούς φορείς και κατοίκους τη νοοτροπία της αναμονής της εξωγενούς παρέμβασης για την επίλυση όλων των προβλημάτων, μικρών και μεγάλων. Είναι προφανές ότι ο απομονωμένος και κατακερματισμένος νησιωτικός χώρος υφίσταται σε ακόμη μεγαλύτερη ένταση τα αποτελέσματα του φαινομένου αυτού. Στην Ελλάδα, που διακρίνεται για τη μονολιθικότητα του διοικητικού συστήματος, ουσιαστικά καμία ειδική ρύθμιση δεν υπάρχει για τα νησιά - αν εξαιρέσει κανείς το θεσμό των Επαρχείων - ενώ ομοιόμορφα εφαρμόστηκε και η

νομαρχιακή αυτοδιοίκηση. Η μονάδα "νησί", που αποτελεί την έννοια κλειδί σε οποιαδήποτε απόπειρα σχεδιασμού σ'ένα αρχιπέλαγος, δεν αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης της διοικητικής μηχανής με αποτέλεσμα να είναι αδύνατο να γνωρίζει κανείς τη πραγματική κατάσταση του κάθε νησιού εφόσον αναφέρεται σε συνολικά μεγέθη που καλύπτουν μεγάλες ενδοπεριφερειακές ή ενδονομαρχιακές διαφοροποιήσεις. Είναι απαραίτητο λοιπόν εκτός απ'τις αυξημένες αρμοδιότητες που πρέπει να παραχωρηθούν σε περιφερειακό και νομαρχιακό επίπεδο ειδικά για το νησιωτικό χώρο, να υπάρξει πρόβλεψη για μέγιστη δυνατή αυτονομία σε επίπεδο νησιού με τη μεταφορά περισσότερων αρμοδιοτήτων σε επίπεδο δήμου.

6 Βιβλιογραφία

- Baum T. (1997) “The fascination of islands: a tourist perspective” in Lockhart D. G. Drakakis – Smith D. (eds) *Island Tourism: Trends and Prospects*, Pinter, London and New York.
- Beller W., D’Ayala P., Hein P., (1990), *Sustainable development and environmental management of small islands*, Unesco – The Parthenon Publishing Group, Paris.
- Braudel F. (Ελλην. Έκδοση 1993) *Μεσόγειος. Α’ τόμος: Ο ρόλος του περιγύρου*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα.
- Brigand L., (1991) *Les îles de la Méditerranée*, Ed. Economica, Paris.
- Brigand L., (2002) *Les îles du Ponant*, Ed. Palatines, Brest.
- Briguglio L., (1999) *Small island developing states and their environment*, UNCTAD.
- Casabianca F. de (ed), (1998) *Suds et îles de Méditerranée: de l’assistance à l’initiative?* Publisud, Paris.
- Cavallaro C., (1987) *Sistema territoriale archipelago Eolie*, SAGEP, Genova.
- CEIES (1996) *Statistics in the service of Regional Policy*, Report of the sub-Committee on Economic and Monetary Statistics.
- Clarke T. (2002) *Islomania*, Abacus, London.
- Copus A. K. and Crabtree J. R. (1996) ‘Indicators of Socio-Economic Sustainability: An Application to Remote Rural Scotland’, in *Journal of Rural Studies*, Vol. 12, No. 1, pp. 41-54.
- Cross M. Nutley S. (1999) “Insularity and Accessibility: The Small Island Communities of Westrn Ireland”. *Journal of Rural Studies*, Vol. 15, No. 3, pp. 317-330.
- Crusol J., Hein P., Vellas F., (1988) *L’enjeu des petites économies insulaires*, Economica, Paris.
- Dolman A., (1986), *Small island developing countries and the development potential of exclusive economic zones*, Report for UNCTAD, United Nations.
- Durrell L. (1978) *The Greek Islands*, Faber and Faber, London, Boston.
- EURISLES (1997), *Στατιστικοί δείκτες των περιφερειακών ανισοτήτων που σχετίζονται με την νησιωτικότητα και την περιφερειακότητα*, Ελληνική Έκδοση: Εργαστήριο Τοπικής και Νησιωτικής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Μυτιλήνη.
- EURISLES, (2002) *Au large de l’Europe: la construction européenne et la problématique des îles*, Commision de Iles de la CRPM, Paris.
- European Commission, (2002) *First progress report on economic and social cohesion*, COM (2002) 46 final, Brussels.
- European Union, (1994) *Portrait of the Islands*, EUROSTAT, Luxembourg.
- Eurostat (2000) *Regio 2000*, Luxembourg.

- Fernandez Martin F. (ed), (1999) *Iles et régions ultrapériphériques de l'Union Européenne*, De l'Aube, Paris.
- Gorman, M. L., (1979) *Island ecology*, Chapman and Hall, London.
- Gourmelon F., Brigand L.(ed.) (1991) *Territoires et sociétés insulaires*, Ministère de l'Environnement, Paris.
- Haartsen T. Groote P. Huigen P.P.P. (2003) 'Measuring age differentials in representations of rurality in The Netherlands', *Journal of Rural Studies*, Vol. 19, No. 2, pp. 245-252.
- Halfacree K. H. (1995) "Talking about Rurality: Social Representations of the Rural as Expressed by residents of Six English Parishes", *Journal of Rural Studies*, Vol. 11, No. 1.
- Harrington V. and O'Donogue D. (1998) 'Rurality in England and Wales 1991: A Replication and Extension of the 1981 Rurality Index', *Sociologia Ruralis*, Vol. 38, No. 2, p. 178-203.
- Harris, L. D. (1984) *The fragmented forest: island biogeography theory and the preservation of biotic diversity*, Chicago University Press, Chicago.
- Hess A., (1990) 'Sustainable development and environmental management of small islands', in Beller W., d'Ayala P., Hein P., *Sustainable development and environmental management of small islands*, MAB Series, The Parthenon Publishing Group and Unesco, Paris.
- Katochianou D., Tonikidou P., Kavvadis P, (1997) *Basic data of regional socioeconomic development in Greece*, KEPE, Athens.
- King R. (1997) "Introduction: An essay on Mediterraneanism" in King R. Proudfoot L. Smith B. (eds) *The Mediterranean: Environment and Society*, Arnold, London and New York.
- Kramer N. de Smit J. (1977) *Systems Thinking*, Martinus Nijhoff Social Sciences Division, The Netherlands
- Levoratto N., (2001) *Economie de la Corse: y a-t-il une vie après la rente?* Albiana, Ajaccio.
- MacArthur, R. H. Wilson, E. O. (1967) *The theory of island biogeography*, Princeton University Press, Princeton.
- Maillet P. (1998) «La statistique au service de la politique régionale» in 4th CEIES Seminar: Regional information serving regional policy in Europe, Rennes 30-31/1/1998.
- Mazzarol T. & Choo S. (2003) 'A study of the factors influencing the operating location decisions of small firms' *Property Management*, Vol. 21, No. 2, pp. 190-208.
- Meistersheim A. (ed), (1997) *L'île laboratoire*, Alain Piazzola, Ajaccio.
- Minca C. (1998) "Mediterranean metaphors and tourist space: a theoretical approach" in Conti S. Segre A. (eds.) *Mediterranean Geographies*, Societa Geografica Italiana, CNR, Rome.
- Morey M. (1993) "Island Ecosystems: An Environmental Research Challenge" από Tsivacou I. *The Aegean Seminar: A Challenge for Systems Thinking*, University of the Aegean Press.

- OECD (1994) *Creating rural indicators for shaping territorial policy*, OECD, Paris.
- Patton M. (1996) *Islands in time: Island Sociogeography and Mediterranean prehistory*, Routledge, London.
- Poirine B., (1995) *Les petites économies insulaires: théorie et stratégies de développement*, L'Harmattan, Paris.
- Portnov A.B. (1998) 'Social attractiveness of the urban physical environment: Cities of Siberia' *The Annals of Regional Science*, Vol. 32, pp. 525-548.
- Portnov A.B. Erell E. Bivand R. Nilsen A. (2000) 'Investigating the Effect of Clustering of the Urban Field on Sustainable Population Growth on Centrally Located and Peripheral Towns', *International Journal of Population Geography*, Vol. 6, pp. 133-154.
- Raptis N. Terkenli T. S. (1998, ανάτυπο) "The role of elementary education in the construction of cultural geographies: The case of the oblivion of the Aegean", Congress paper in *Sustainable Development in the Islands and the roles of research and higher education*, Rhodes.
- Reger G. (1994) *Regionalism and Change in the Economy of Independent Delos*, University of California Press, Berkeley. Accessible at: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft6g50071w/>
- Sanguin A-L., (1997) *Vivre dans les îles*, L'Harmattan, Paris.
- Shafer, C. L. (1990) *Nature reserves: island theory and conservation practice* Smithsonian Institute Press, Washington.
- Sofoulis C., Spilanis I., (1993) 'Pour une stratégie de développement insulaire', *Revue de l'Economie Méridionale*, vol. 41, p.33-44.
- Spilanis I., (1998) 'Qualité versus quantité: une stratégie durable pour les îles', στο Meistersheim A. (ed), *L'île laboratoire*, Alain Piazzola, Ajaccio.
- UNEP *islands web page*, <http://islands.unep.ch>.
- Van Dam F. Heins S. Elbersen B. S. (2002) "Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands" in *Journal of Rural Studies*, Vol. 18, No. 4 pp. 461-476.
- Whittaker, R. J. (1998) *Island biogeography: ecology, evolution, and conservation* Oxford University Press, Oxford.
- Williamson, M. (1981) *Island populations*, Oxford University Press, Oxford.
- Γρουλάκη Σ. (2003) *Ελκυστικότητα Νησιών: Η Περίπτωση των Κυκλάδων*, Master's thesis, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Περιβάλλοντος, Μυτιλήνη.
- Δαμιανάκος Σ. Ζακοπούλου Ε. Κασίμης Χ. Νιτσιάκος Β. (επιμ.) (1997) *Εξουσία, Εργασία και Μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου: Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*, Εκδόσεις Πλέθρον και ΕΚΚΕ, Αθήνα.

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1994) *Ανταγωνιστικότητα και Συνοχή: οι τάσεις στις Περιφέρειες. 5η περιοδική έκθεση για την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση και την ανάπτυξη των περιφερειών της Κοινότητας*, ΕΕ, Βρυξέλλες.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (1997) *Σχέδιο Ανάπτυξης Κοινοτικού Χώρου, 1^ο επίσημο σχέδιο*, Noordwick, Holland.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (1999), *Η 6^η περιοδική έκθεση για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση και ανάπτυξη των περιφερειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Λουξεμβούργο.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2002), *Ενότητα της Ευρώπης, αλληλεγγύη των λαών, πολυμορφία των περιοχών. Δεύτερη έκθεση σχετικά με την οικονομική και κοινωνική συνοχή*, Λουξεμβούργο.
- Καραμπάτσου-Παχάκη Κ. «Προγραμματισμός για νησιώτικες οικονομίες» στο Καραμπάτσου-Παχάκη *Θέματα Γεωργίας, αγροτικής και τοπικής ανάπτυξης*, Εκθέσεις 23, ΚΕΠΕ, Αθήνα 1996.
- Κίζος Θ. και Σπιλάνης Γ. (2002) «Ελκυστικότητα Της Υπαιθρου Σε Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές (Less Favored Areas, LFA's): Η Περίπτωση Της Λέσβου» στα Πρακτικά του 6^{ου} Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 3-6 Οκτ. 2002.
- Κίζος Θ. Σπιλάνης Γ. και Πραλακίδης Σ. (2003, υπό δημοσίευση) «Ελκυστικότητα και Λιγότερο Ευνοημένες Περιοχές: Η Περίπτωση Της Λέσβου», *Γεωγραφίες, Τόμος, Τεύχος*.
- Λαμπριανίδης Λ., (2000) *Οικονομική γεωγραφία: Στοιχεία Θεωρίας και Εμπειρικά Παραδείγματα*, Πατάκης, Αθήνα.
- Νιτσιάκος Β (1995) *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου: Στον απόηχο της μακράς διαρκείας*, Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Οι νομοί της Ελλάδας*, Ετήσια έκδοση του περιοδικού ΕΠΙΛΟΓΗ.
- Πολύζος Σ. και Πετράκος Γ. (2001) 'Χωροθέτηση των επιχειρήσεων στην Ελλάδα: ανάλυση προσδιοριστικών παραγόντων και εμπειρική διερεύνηση' *ΤΟΠΟΣ 17/2001* σελ 93-123.
- Σαβοριανάκης Π. (2000) *Νησιωτικές Κοινωνίες στο Αιγαίο Πριν και Μετά τις Οθωμανικές Μεταρρυθμίσεις: Η περίπτωση των Ελλήνων της Ρόδου και της Κω (18^{ος} - 19^{ος} αιώνας)*, Εκδόσεις Τροχαλία - Δήμος Ρόδου, Αθήνα.
- Σβορώνος Ν. (1992) "Μια αναδρομή στην ιστορία του Αιγαϊακού χώρου" στο Βαγενά - Παπαϊωάννου Λ. Κομίνη - Διαλέτη Δ. *Το Αιγαίο: Επίκεντρο Ελληνικού Πολιτισμού*, Εκδόσεις Μέλισσα και Υπουργείο Αιγαίου, Αθήνα.
- Σοφούλης Κ. Μ. Νταλάκου Β. (1992) "Η 'Νησιωτικότητα' στην ποίηση του Ελύτη: Το ποιητικό βίωμα στην υπηρεσία της περιφερειακής ανάλυσης" στο *Αιολικά Φύλλα*, Τεύχος 27^ο, Οκτ. 1992, Μυτιλήνη.

- Σπιλάνης Γ. (1996) «Για μια Ευρωπαϊκή Πολιτική των Νησιών», *Κείμενα Έρευνας και Τεκμηρίωσης*, αρ. 41, ΕΚΕΜ, Αθήνα.
- Σπιλάνης Γ. (επ. υπεύθυνος), (1997) *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης Ν. Λέσβου (α' φάση)*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Επιτροπή Ερευνών, Μυτιλήνη.
- Σπιλάνης Γ. (επ. υπεύθυνος), (1999) *Ανάπτυξη Νησιωτικού Χώρου*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Επιτροπή Ερευνών, Μυτιλήνη.
- Σπιλάνης Γ., (υπό έκδοση) 'Ανάπτυξη Νησιωτικού Χώρου: προβλήματα και προοπτικές', στον τιμητικό τόμο για τον κ.Ν. Κόνσολα.

7 Παράρτημα

Πίνακας Π.1. Τα νησιά της Ευρώπης των 15 (πηγή: Planistat, 2003)

Κωδικός ΕΕ	Όνομα Νησιού	Αρχιπέλαγος	Χώρα	Επιφάνεια (km ²)	Πληθυσμός	Περιφέρεια (NUTS 2)
DE01	Hiddensee	Ostseeinseln	Γερμανία	16,7	1261	Mecklenburg-Vorpommern
DE02	Baltrum	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	6,5	492	Weser-Ems
DE03	Borkum	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	30,6	5714	Weser-Ems
DE04	Gröde	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	1,9	283	Schleswig-Holstein
DE05	Hooge	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	5,7	283	Schleswig-Holstein
DE06	Juist	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	16,4	1507	Weser-Ems
DE07	Langeoog	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	19,7	2030	Weser-Ems
DE08	Norderney	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	26,3	6215	Weser-Ems
DE09	Nordstrandischmoor	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	1,8	2466	Schleswig-Holstein
DE10	Spiekeroog	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	17,7	686	Weser-Ems
DE11	Wangerooge	Ostfriesische Inseln	Γερμανία	5,0	1089	Weser-Ems
DE12	Amrum	Nordfriesische Inseln	Γερμανία	20,4	2168	Schleswig-Holstein
DE13	Föhr	Nordfriesische Inseln	Γερμανία	82,8	8244	Schleswig-Holstein
DE14	Helgoland	Nordfriesische Inseln	Γερμανία	2,1	1755	Schleswig-Holstein
DE15	Pellworm	Nordfriesische Inseln	Γερμανία	37,4	1112	Schleswig-Holstein
DK01	Æro	Fyns Amt	Δανία	88,1	4294	Danmark
DK02	Avernakø	Fyns Amt	Δανία	5,9	98	Danmark
DK03	Drejø	Fyns Amt	Δανία	4,3	141	Danmark
DK04	Ljø	Fyns Amt	Δανία	6,1	142	Danmark
DK05	Strynø	Fyns Amt	Δανία	4,9	218	Danmark
DK06	Agersø		Δανία	6,8	271	Danmark
DK07	Anholt		Δανία	22,4	171	Danmark
DK08	Askø		Δανία	4,5	67	Danmark
DK09	Bornholm		Δανία	587,9	45690	Danmark
DK10	Endelave		Δανία	13,1	57	Danmark
DK11	Fanø	Waddensea	Δανία	55,8	3187	Danmark
DK12	Fejø		Δανία	16,0	629	Danmark
DK13	Femø		Δανία	11,4	207	Danmark
DK14	Laeso		Δανία	101,2	2477	Danmark
DK15	Mandø		Δανία	7,6	85	Danmark
DK16	Omø		Δανία	4,7	173	Danmark
DK17	Samsø		Δανία	112,1	4342	Danmark
DK18	Sejro		Δανία	12,4	444	Danmark
DK19	Tuno		Δανία	2,8	87	Danmark
ES01	Fuerteventura	Canarias	Ισπανία	1663,0	36908	Canarias
ES02	Gomera	Canarias	Ισπανία	371,0	15963	Canarias
ES03	Gran Canaria	Canarias	Ισπανία	1531,0	666150	Canarias
ES04	Hierro	Canarias	Ισπανία	287,0	7162	Canarias
ES05	La Palma	Canarias	Ισπανία	686,0	78867	Canarias
ES06	Lanzarote	Canarias	Ισπανία	862,0	64911	Canarias
ES07	Tenerife	Canarias	Ισπανία	2055,0	623823	Canarias
ES08	Formentera	Islas Baleares	Ισπανία	82,5	5202	Islas Baleares
ES09	Ibiza	Islas Baleares	Ισπανία	571,0	80538	Islas Baleares
ES10	Mallorca	Islas Baleares	Ισπανία	3620,4	613831	Islas Baleares
ES11	Menorca	Islas Baleares	Ισπανία	694,4	68347	Islas Baleares
ES12	Ceuta		Ισπανία	19,2	73100	Ceuta y Melilla
ES13	Melilla		Ισπανία	13,1	64500	Ceuta y Melilla
FI01	Mainland	Åland	Φινλανδία	870,9	25706	Åland
FI02	Brändö	Åland	Φινλανδία	4,7	389	Åland
FI03	Enklinge	Åland	Φινλανδία	12,6	90	Åland
FI04	Föglö	Åland	Φινλανδία	17,6	600	Åland
FI05	Jurmo	Åland	Φινλανδία	5,7	55	Åland
FI06	Kökar	Åland	Φινλανδία	10,1	312	Åland
FI07	Kumlinge	Åland	Φινλανδία	24,2	223	Åland
FI08	Lappo	Åland	Φινλανδία	5,8	73	Åland
FI09	Mossala		Φινλανδία	6,2	90	Etelä-Suomi
FI10	Seglinge	Åland	Φινλανδία	10,1	55	Åland
FI11	Sottunga	Åland	Φινλανδία	9,5	122	Åland
FI12	Vardö	Åland	Φινλανδία	30,5	402	Åland
FI13	Aasla		Φινλανδία	17,0	50	Etelä-Suomi
FI14	Attu		Φινλανδία	20,6	50	Etelä-Suomi

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

FI15	Barösund		Φινλανδία	12,5	160	Uusimaa
FI16	Bergö		Φινλανδία	21,4	570	Väli-Suomi
FI17	Björko-Kivimo		Φινλανδία	5,4	130	Etelä-Suomi
FI18	Häiluoto		Φινλανδία	197,2	970	Pohjois-Suomi
FI19	Hitis		Φινλανδία	4,5	80	Etelä-Suomi
FI20	Houtskär		Φινλανδία	31,0	400	Etelä-Suomi
FI21	Iniö		Φινλανδία	7,3	150	Etelä-Suomi
FI22	Keistiö		Φινλανδία	10,3	50	Etelä-Suomi
FI23	Korpo		Φινλανδία	65,2	970	Etelä-Suomi
FI24	Mielisholm		Φινλανδία	5,8	50	Etelä-Suomi
FI25	Nagu main isl		Φινλανδία	77,9	1400	Etelä-Suomi
FI26	Norrskata		Φινλανδία	14,4	90	Etelä-Suomi
FI27	Pellinki		Φινλανδία	13,7	250	Uusimaa
FI28	Rosala		Φινλανδία	13,0	160	Etelä-Suomi
FI29	Saverkeit		Φινλανδία	7,9	60	Etelä-Suomi
FI30	Skäldö		Φινλανδία	23,0	150	Uusimaa
FI31	Suomenlinna		Φινλανδία		850	Uusimaa
FI39	Vartsala		Φινλανδία		110	Etelä-Suomi
FI38	Kasnäs		Φινλανδία		60	Etelä-Suomi
FI32	Utö		Φινλανδία	1,0	50	Etelä-Suomi
FR01	Aix	Ponant	Γαλλία	1,2	199	Poitou-Charentes
FR02	Arz	Ponant	Γαλλία	3,3	256	Bretagne
FR03	Bréhat	Ponant	Γαλλία	3,1	461	Bretagne
FR04	Groix	Ponant	Γαλλία	14,8	2472	Bretagne
FR05	Hoëdic	Ponant	Γαλλία	2,1	140	Bretagne
FR06	Houat	Ponant	Γαλλία	2,9	390	Bretagne
FR07	Ouessant	Ponant	Γαλλία	15,6	1062	Bretagne
FR08	Yeu	Ponant	Γαλλία	23,0	4941	Pays de Loire
FR09	Levant (Ile du)	Hyères	Γαλλία	10,0	186	Provence-Alpes-Côte d'Azur
FR10	Porquerolles	Hyères	Γαλλία	12,5	356	Provence-Alpes-Côte d'Azur
FR11	Port-Cros	Hyères	Γαλλία	12,6	48	Provence-Alpes-Côte d'Azur
FR12	Belle-Ile	Ponant	Γαλλία	85,6	4489	Bretagne
FR13	Corse		Γαλλία	8679,0	250300	Corse
FR14	Saint Martin		Γαλλία	53,2	28514	Guadeloupe
FR15	Saint Barthélemy		Γαλλία	21,0	5038	Guadeloupe
FR16	Marie-Galante		Γαλλία	158,0	13473	Guadeloupe
FR17	Réunion		Γαλλία	2512,0	597823	Réunion
FR18	Guadeloupe		Γαλλία	1438,0	368881	Guadeloupe
FR19	La Désirade		Γαλλία	20,0	1610	Guadeloupe
FR20	Terre-de-Haut	Les Saintes	Γαλλία	6,0	1527	Guadeloupe
FR21	Terre-de-Bas	Les Saintes	Γαλλία	7,0	1509	Guadeloupe
FR22	Martinique		Γαλλία	1128,0	359572	Martinique
FR23	Guyane		Γαλλία	91000,0	153000	Guyane
FR25	Batz	Ponant	Γαλλία	3,1	746	Bretagne
GR01	Chios		Ελλάδα	841,6	47901	Voreio Aigaio
GR02	Efstratios		Ελλάδα	43,3	278	Voreio Aigaio
GR03	Fourni		Ελλάδα	30,3	1366	Voreio Aigaio
GR04	Ikaria		Ελλάδα	255,3	5719	Voreio Aigaio
GR05	Lesvos		Ελλάδα	1630,4	83238	Voreio Aigaio
GR06	Limnos		Ελλάδα	475,6	14923	Voreio Aigaio
GR07	Oinoussai		Ελλάδα	14,2	689	Voreio Aigaio
GR08	Psara		Ελλάδα	39,8	433	Voreio Aigaio
GR09	Samos		Ελλάδα	476,2	30879	Voreio Aigaio
GR10	Thymaina		Ελλάδα	10,0	145	Voreio Aigaio
GR11	Alonissos	Σποράδες	Ελλάδα	64,5	2980	Thessalia
GR12	Skiathos	Σποράδες	Ελλάδα	47,9	5165	Thessalia
GR13	Skyros	Σποράδες	Ελλάδα	209,5	2590	Stereia Ellada
GR14	Skopelos	Σποράδες	Ελλάδα	95,5	5036	Thessalia
GR15	Amorgos	Κυκλάδες	Ελλάδα	120,7	1634	Notio Aigaio
GR16	Anafi	Κυκλάδες	Ελλάδα	38,4	262	Notio Aigaio
GR17	Andros	Κυκλάδες	Ελλάδα	379,7	9020	Notio Aigaio
GR18	Antiparos	Κυκλάδες	Ελλάδα	34,8	811	Notio Aigaio
GR20	Donoussa	Κυκλάδες	Ελλάδα	13,5	112	Notio Aigaio
GR21	Folégandros	Κυκλάδες	Ελλάδα	32,1	572	Notio Aigaio
GR22	Ios	Κυκλάδες	Ελλάδα	107,8	1659	Notio Aigaio
GR23	Iraklia	Κυκλάδες	Ελλάδα	17,6	117	Notio Aigaio
GR24	Kéa	Κυκλάδες	Ελλάδα	103,6	1783	Notio Aigaio
GR25	Kimolos	Κυκλάδες	Ελλάδα	35,7	724	Notio Aigaio
GR26	Koufonissi	Κυκλάδες	Ελλάδα	5,7	280	Notio Aigaio
GR27	Kythnos	Κυκλάδες	Ελλάδα	99,3	1620	Notio Aigaio

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

GR28	Milos	Κυκλάδες	Ελλάδα	150,6	4302	Notio Aigaiο
GR29	Mykonos	Κυκλάδες	Ελλάδα	85,5	6198	Notio Aigaiο
GR30	Naxos	Κυκλάδες	Ελλάδα	428,1	14039	Notio Aigaiο
GR31	Paros	Κυκλάδες	Ελλάδα	194,5	9553	Notio Aigaiο
GR32	Schinoussa	Κυκλάδες	Ελλάδα	7,8	120	Notio Aigaiο
GR33	Serifos	Κυκλάδες	Ελλάδα	73,2	1089	Notio Aigaiο
GR34	Sifnos	Κυκλάδες	Ελλάδα	73,2	1950	Notio Aigaiο
GR35	Sikinos	Κυκλάδες	Ελλάδα	41,0	259	Notio Aigaiο
GR36	Syros	Κυκλάδες	Ελλάδα	83,6	19834	Notio Aigaiο
GR37	Thira	Κυκλάδες	Ελλάδα	75,8	9330	Notio Aigaiο
GR38	Thirassia	Κυκλάδες	Ελλάδα	9,3	234	Notio Aigaiο
GR39	Tinos	Κυκλάδες	Ελλάδα	194,2	7730	Notio Aigaiο
GR40	Gavdos	Κρήτη	Ελλάδα	29,6	115	Kriti
GR41	Kriti	Κρήτη	Ελλάδα	8261,2	536864	Kriti
GR42	Antipaxos	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	4,1	61	Ionια Nisia
GR43	Erikoussa	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	4,5	333	Ionια Nisia
GR44	Ithaki	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	96,3	3107	Ionια Nisia
GR45	Kalamos	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	24,9	465	Ionια Nisia
GR46	Kastos	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	5,7	50	Ionια Nisia
GR47	Kephalonia	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	781,5	29207	Ionια Nisia
GR48	Kerkyra	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	592,1	102208	Ionια Nisia
GR49	Mathraki	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	3,1	137	Ionια Nisia
GR50	Meganission	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	19,9	1240	Ionια Nisia
GR51	Othoni	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	10,1	97	Ionια Nisia
GR52	Paxi	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	25,3	2207	Ionια Nisia
GR53	Zakynthos	Ιόνια Νησιά	Ελλάδα	402,1	32746	Ionια Nisia
GR54	Agathonissi	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	13,5	110	Notio Aigaiο
GR55	Arki	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	6,7	49	Notio Aigaiο
GR56	Astypalaia	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	97,0	1066	Notio Aigaiο
GR57	Kalymnos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	110,9	15310	Notio Aigaiο
GR58	Kárpáthos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	301,2	5957	Notio Aigaiο
GR59	Kássos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	66,0	1082	Notio Aigaiο
GR60	Kos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	290,3	24353	Notio Aigaiο
GR61	Leros	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	53,0	7953	Notio Aigaiο
GR62	Lipsi	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	16,0	602	Notio Aigaiο
GR63	Megisti	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	9,1	271	Notio Aigaiο
GR64	Nísyros	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	41,4	1319	Notio Aigaiο
GR65	Patmos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	34,1	2720	Notio Aigaiο
GR66	Pserimos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	14,8	76	Notio Aigaiο
GR67	Ródos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	1398,1	97129	Notio Aigaiο
GR68	Chalki	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	28,1	272	Notio Aigaiο
GR69	Symi	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	58,1	2268	Notio Aigaiο
GR70	Telendos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	4,7	92	Notio Aigaiο
GR71	Tilos	Δωδεκάνησα	Ελλάδα	62,8	258	Notio Aigaiο
GR72	Aegina		Ελλάδα	82,6	10631	Attiki
GR73	Agistri		Ελλάδα	11,7	398	Attiki
GR74	Amouliani		Ελλάδα	6,9	606	Kentriki Makedonia
GR75	Antikythira		Ελλάδα	20,0	70	Attiki
GR76	Kythira		Ελλάδα	278,0	3017	Attiki
GR77	Poros		Ελλάδα	22,7	3504	Attiki
GR78	Samothraki		Ελλάδα	178,0	2062	Anatoliki Makedonia, Thraki
GR79	Spetses		Ελλάδα	22,2	3618	Attiki
GR80	Thassos		Ελλάδα	378,9	14573	Anatoliki Makedonia, Thraki
GR81	Ydra		Ελλάδα	49,6	2412	Attiki
IE01	Aranmore		Ιρλανδία	17,6	735	Border, Midland and Western
IE02	Clare		Ιρλανδία	16,3	140	Border, Midland and Western
IE03	Clear		Ιρλανδία	6,1	145	Southern and Eastern
IE04	Inishbofin		Ιρλανδία	9,4	177	Border, Midland and Western
IE05	Inisheer		Ιρλανδία	5,7	255	Border, Midland and Western
IE06	Inishmaan		Ιρλανδία	9,1	236	Border, Midland and Western
IE07	Inishmore		Ιρλανδία	30,5	848	Border, Midland and Western
IE08	Tory		Ιρλανδία	3,2	136	Border, Midland and Western
IT01	San Domino	Tremiti	Ιταλία	2,1	215	Puglia
IT02	Capraia	Toscana	Ιταλία	19,5	307	Toscana
IT03	Elba	Toscana	Ιταλία	223,5	29411	Toscana
IT04	Giglio	Toscana	Ιταλία	21,5	1585	Toscana
IT05	Gorgona	Toscana	Ιταλία	2,0	147	Toscana
IT06	Pianosa	Toscana	Ιταλία	10,0	451	Toscana
IT07	Asinara	Sardegna	Ιταλία	52,0	429	Sardegna
IT08	Quirra	Sardegna	Ιταλία	1,0	56	Sardegna

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

IT09	San Pietro	Sardegna	Ιταλία	51,0	6689	Sardegna
IT10	Sardegna	Sardegna	Ιταλία	24089,0	1661000	Sardegna
IT11	Ponza	Ponza	Ιταλία	8,0	3398	Lazio
IT12	Ventotene	Ponza	Ιταλία	1,3	691	Lazio
IT13	Lampedusa	Pelagie	Ιταλία	20,0	4359	Sicilia
IT14	Linosa	Pelagie	Ιταλία	5,5	431	Sicilia
IT15	Maddalena-Caprera	Maddalena	Ιταλία	35,6	12186	Sardegna
IT16	Alicudi	Lipari	Ιταλία	5,0	139	Sicilia
IT17	Filicudi	Lipari	Ιταλία	9,5	229	Sicilia
IT18	Lipari	Lipari	Ιταλία	38,0	10547	Sicilia
IT19	Panarea	Lipari	Ιταλία	3,0	279	Sicilia
IT20	Salina	Lipari	Ιταλία	26,0	2237	Sicilia
IT21	Stromboli	Lipari	Ιταλία	13,0	382	Sicilia
IT22	Vulcano	Lipari	Ιταλία	21,0	464	Sicilia
IT23	Favignana	Egadi	Ιταλία	19,0	3521	Sicilia
IT24	Levanzo	Egadi	Ιταλία	10,0	187	Sicilia
IT25	Marettimo	Egadi	Ιταλία	12,0	790	Sicilia
IT26	Capri	Campania	Ιταλία	10,0	12761	Campania
IT27	Ischia	Campania	Ιταλία	46,0	50937	Campania
IT28	Procida	Campania	Ιταλία	4,0	10643	Campania
IT29	Pantelleria		Ιταλία	83,0	7653	Sicilia
IT30	Sicilia		Ιταλία	25707,0	5184800	Sicilia
IT31	Ustica		Ιταλία	8,0	1242	Sicilia
NL01	Ameland	Waddeneilanden	Ολλανδία	57,3	3227	Friesland
NL02	Schiermonnikoog	Waddeneilanden	Ολλανδία	36,7	933	Friesland
NL03	Terschelling	Waddeneilanden	Ολλανδία	90,4	4552	Friesland
NL04	Texel	Waddeneilanden	Ολλανδία	160,9	12726	Noord-Holland
NL05	Vlieland	Waddeneilanden	Ολλανδία	40,2	1064	Friesland
PT01	Madeira	Madeira	Πορτογαλία	764,9	248339	Madeira
PT02	Porto Santo	Madeira	Πορτογαλία	40,2	4706	Madeira
PT03	Corvo	Açores	Πορτογαλία	17,1	393	Açores
PT04	Faial	Açores	Πορτογαλία	173,4	14823	Açores
PT05	Flores	Açores	Πορτογαλία	143,1	4316	Açores
PT06	Graciosa	Açores	Πορτογαλία	61,7	5190	Açores
PT07	Pico	Açores	Πορτογαλία	446,4	15178	Açores
PT08	Santa Maria	Açores	Πορτογαλία	97,2	5921	Açores
PT09	São Jorge	Açores	Πορτογαλία	246,3	10216	Açores
PT10	São Miguel	Açores	Πορτογαλία	759,4	124649	Açores
PT11	Terceira	Açores	Πορτογαλία	382,0	55623	Açores
SE01	Aspö		Σουηδία	7,96	477	Sydsverige
SE02	Blidö		Σουηδία	2,145	599	Stockholm
SE03	Brännö		Σουηδία	4,47	718	Västsverige
SE04	Donsö		Σουηδία	1,97	1405	Västsverige
SE05	Färö		Σουηδία	10,9	612	Småland med öarna
SE06	Gotland		Σουηδία	2967,8	56683	Småland med öarna
SE07	Hälso		Σουηδία	1,28	616	Västsverige
SE08	Holmön		Σουηδία	2,246	81	Övre Norrland
SE09	Hönö		Σουηδία	5,63	4831	Västsverige
SE10	Ingmarsö		Σουηδία	5,96	133	Stockholm
SE11	Körpstadsö		Σουηδία	1,02	101	Västsverige
SE12	Ljusterö		Σουηδία	60,8	1402	Stockholm
SE13	Marstrand		Σουηδία	1,05	526	Västsverige
SE14	Möja		Σουηδία	1,28	216	Stockholm
SE15	Nord Koster		Σουηδία	3,87	118	Västsverige
SE16	Ockerö		Σουηδία	3,93	3194	Västsverige
SE17	Ornö		Σουηδία	4,748	208	Stockholm
SE18	Rörö		Σουηδία	2,23	299	Västsverige
SE19	Runmarö		Σουηδία	13,32	272	Stockholm
SE20	Stora Dyrön		Σουηδία	1,14	281	Västsverige
SE21	Styrsö		Σουηδία	3,86	1429	Västsverige
SE22	Syd koster		Σουηδία	7,82	243	Västsverige
SE23	Tynningo		Σουηδία	4,58	346	Stockholm
SE24	Utö		Σουηδία	2,356	208	Stockholm
SE25	Ven		Σουηδία	7,48	354	Sydsverige
SE26	Vrangö		Σουηδία	2,43	381	Västsverige
SE27	Yxlan		Σουηδία	1,685	402	Stockholm
SE28	Arholma		Σουηδία	5,28	59	Stockholm
SE29	Lyrön		Σουηδία	8,51	145	Västsverige
SE30	Hermanö		Σουηδία	6,42	138	Västsverige
SE31	Svartsö		Σουηδία	7,1	83	Stockholm

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

SE32	Ramsö		Σουηδία	1,02	75	Stockholm
SE38	Sandön		Σουηδία	2,21	115	Stockholm
UK01	Bressay	Shetland	Μεγ. Βρετανία	31,2	1041	Highlands and Islands
UK02	Eastburra	Shetland	Μεγ. Βρετανία	5,4	72	Highlands and Islands
UK03	Fair	Shetland	Μεγ. Βρετανία	8,2	67	Highlands and Islands
UK04	Fetlair	Shetland	Μεγ. Βρετανία	41,4	352	Highlands and Islands
UK05	Foula	Shetland	Μεγ. Βρετανία	12,9	40	Highlands and Islands
UK06	Housay	Shetland	Μεγ. Βρετανία	1,5	58	Highlands and Islands
UK07	Mainland	Orkney	Μεγ. Βρετανία	561,0	16066	Highlands and Islands
UK08	Trondra	Shetland	Μεγ. Βρετανία	2,7	117	Highlands and Islands
UK09	Unst	Shetland	Μεγ. Βρετανία	109,1	90	Highlands and Islands
UK10	Westburra	Shetland	Μεγ. Βρετανία	7,3	817	Highlands and Islands
UK11	Whalsey	Shetland	Μεγ. Βρετανία	19,6	115	Highlands and Islands
UK12	Yell	Shetland	Μεγ. Βρετανία	214,6	1075	Highlands and Islands
UK13	Saint Martin's	Scilly	Μεγ. Βρετανία	2,0	1850	Cornwall and Isles of Scilly
UK14	Saint Mary's	Scilly	Μεγ. Βρετανία	6,0	1850	Cornwall and Isles of Scilly
UK15	Tresco	Scilly	Μεγ. Βρετανία	3,0	1850	Cornwall and Isles of Scilly
UK16	Egilsay	Orkney	Μεγ. Βρετανία	5,8	46	Highlands and Islands
UK17	Flotta	Orkney	Μεγ. Βρετανία	9,8	126	Highlands and Islands
UK18	Hoy	Orkney	Μεγ. Βρετανία	143,8	450	Highlands and Islands
UK19	Eday	Orkney	Μεγ. Βρετανία	27,7	166	Highlands and Islands
UK20	Mainland	Shetland	Μεγ. Βρετανία	981,2	17677	Highlands and Islands
UK21	North Ronaldsay	Orkney	Μεγ. Βρετανία	49,7	92	Highlands and Islands
UK22	Papa Westray	Orkney	Μεγ. Βρετανία	8,4	85	Highlands and Islands
UK23	Rousay	Orkney	Μεγ. Βρετανία	48,1	217	Highlands and Islands
UK24	Sanday	Orkney	Μεγ. Βρετανία	53,1	533	Highlands and Islands
UK25	Shapinsay	Orkney	Μεγ. Βρετανία	28,2	322	Highlands and Islands
UK26	Stronsay	Orkney	Μεγ. Βρετανία	35,3	382	Highlands and Islands
UK27	Westray	Orkney	Μεγ. Βρετανία	47,9	704	Highlands and Islands
UK28	Barra-Vatersay	Hebrides	Μεγ. Βρετανία	71,2	1316	Highlands and Islands
UK29	Lewis and Harris	Hebrides	Μεγ. Βρετανία	2201,1	22381	Highlands and Islands
UK30	Uist	Hebrides	Μεγ. Βρετανία	789,0	5895	Highlands and Islands
UK31	Coll	Argyll	Μεγ. Βρετανία	77,2	172	Highlands and Islands
UK32	Colonsay	Argyll	Μεγ. Βρετανία	18,2	59	Highlands and Islands
UK33	Gigha	Argyll	Μεγ. Βρετανία	13,9	143	Highlands and Islands
UK34	Iona	Argyll	Μεγ. Βρετανία	8,6	130	Highlands and Islands
UK35	Islay	Argyll	Μεγ. Βρετανία	611,6	3538	Highlands and Islands
UK36	Jura	Argyll	Μεγ. Βρετανία	365,7	196	Highlands and Islands
UK37	Luing	Argyll	Μεγ. Βρετανία	14,2	179	Highlands and Islands
UK38	Mull	Argyll	Μεγ. Βρετανία	845,0	2648	Highlands and Islands
UK39	Tiree	Argyll	Μεγ. Βρετανία	81,9	768	Highlands and Islands
UK40	Arran		Μεγ. Βρετανία	428,0	4453	Highlands and Islands
UK41	Bardsey		Μεγ. Βρετανία	2,0	58	West Wales and the Valleys
UK42	Eigg		Μεγ. Βρετανία	29,7	69	Highlands and Islands
UK43	Raasay		Μεγ. Βρετανία	62,8	163	Highlands and Islands
UK44	Rathlin		Μεγ. Βρετανία	17,0	109	Northern Ireland
UK45	Wight		Μεγ. Βρετανία	380,1	124577	Hampshire and Isle of Wight

Πίνακας Π.2. Τα σημαντικότερα νησιά στον κόσμο ανά Κράτος και Ωκεανό/ θάλασσα (πηγή: UN web site, <http://islands.unep.ch>)

Κράτος	Ωκεανός/Θάλασσα	Αριθμός Νησιών
Διεθνή νησιά	Νότια Ανταρκτική	69
Antigua and Barduda	Ατλαντικός	3
Argentina	Ατλαντικός	3
Australia	Ινδικός	28
	Ειρηνικός	17
	Νότια Ανταρκτική	3
	Σύνολο	48
Bahamas	Ατλαντικός	17
Bahrain	Ινδικός	1
Barbados	Ατλαντικός	1
Belize	Ατλαντικός	4
Bermuda	Ατλαντικός	1
Brazil	Ατλαντικός	14
Canada	Αρκτικός	56
	Ατλαντικός	36
	Ατλαντικός/Αρκτικός	2
	Ειρηνικός	33
	Σύνολο	127
Cape Verde Islands	Ατλαντικός	11
Chile	Ατλαντικός	5
	Ειρηνικός	110
	Σύνολο	115
Chile/Argentina	Ατλαντικός/Ειρηνικός	1
China	Ειρηνικός	12
China/Vietnam	Ειρηνικός	6
Colombia	Ατλαντικός	2
	Ειρηνικός	2
	Σύνολο	4
Comoros	Ινδικός	3
Cook Islands	Ειρηνικός	15
Costa Rica	Ειρηνικός	1
Croatia	Μεσόγειος	8
Cuba	Ατλαντικός	4
Cyprus	Μεσόγειος	1
Denmark	Αρκτικός	8
	Ατλαντικός	59
	Βαλτική	10
	Σύνολο	77
Dominica	Ατλαντικός	1
Dominican Republic	Ατλαντικός	1
Ecuador	Ειρηνικός	17
Egypt	Ινδικός	5
Equatorial Guinea	Ατλαντικός	4
Estonia	Βαλτική	4
Ethiopia	Ινδικός	3
Falkland Islands	Ατλαντικός	5
Federated States of Micronisia	Ειρηνικός	48
Fiji	Ειρηνικός	36
Finland	Βαλτική	2
France	Ατλαντικός	11
	Ινδικός	9
	Μεσόγειος	1
	Ειρηνικός	134
	Νότια Ανταρκτική	7
Σύνολο	162	
France/Netherlands	Ατλαντικός	1
Germany	Ατλαντικός	3
	Βαλτική	2
	Σύνολο	5
Greece	Μεσόγειος	34
Grenada	Ατλαντικός	3
Guinea-Bissau	Ατλαντικός	10
Guinea	Ατλαντικός	1
Haiti	Ατλαντικός	2
Haiti/Dominican Republic	Ατλαντικός	1
Honduras	Ατλαντικός	3
Iceland	Ατλαντικός	1

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

India	Ινδικός	23
	Ινδικός	45
	Ινδικός/Ειρηνικός	1
Indonesia	Ειρηνικός	87
	Ειρηνικός/Ινδικός	2
	Σύνολο	135
Indonesia/Malaysia/Brunei	Ειρηνικός	1
Indonesia/Papua	Ειρηνικός	1
Iran	Ινδικός	1
Ireland	Ατλαντικός	2
Ireland/United Kingdom	Ατλαντικός	1
Italy	Μεσόγειος	29
Jamaica	Ατλαντικός	3
Japan	Ειρηνικός	30
Kenya	Ινδικός	3
Kiribati	Ειρηνικός	33
Korea,	Ειρηνικός	3
Kuwait	Ινδικός	1
Madagascar	Ινδικός	5
	Ινδικός	2
Malaysia	Ειρηνικός	3
	Σύνολο	5
Malaysia/Indonesia	Ειρηνικός	1
Maldives	Ινδικός	19
Malta	Μεσόγειος	2
Marshall Islands	Ειρηνικός	34
Mauritania	Ατλαντικός	1
Mauritius	Ινδικός	4
	Ατλαντικός	2
Mexico	Ειρηνικός	20
	Σύνολο	22
Mozambique	Ινδικός	2
Myanmar	Ινδικός	17
Nauru	Ειρηνικός	1
Netherlands	Ατλαντικός	7
New Zealand	Ειρηνικός	29
Niue	Ειρηνικός	1
	Αρκτικός	40
Norway	Ατλαντικός	9
	Σύνολο	49
Oman	Ινδικός	1
Palau	Ειρηνικός	10
Panama	Ειρηνικός	2
Papua New Guinea	Ειρηνικός	39
Philippines	Ειρηνικός	52
Portugal	Ατλαντικός	11
	Αρκτικός	66
Russian Federation	Ειρηνικός	16
	Ειρηνικός/Αρκτικός	1
	Σύνολο	83
Samoa	Ειρηνικός	2
Sao Tome and Principe	Ατλαντικός	2
Saudi Arabia	Ινδικός	5
Seychelles	Ινδικός	15
Singapore	Ειρηνικός	1
Solomon Islands	Ειρηνικός	30
South Africa	Ινδικός	2
	Ατλαντικός	10
Spain	Μεσόγειος	6
	Σύνολο	16
Sri Lanka	Ινδικός	3
St Kitts and Nevis	Ατλαντικός	2
St Lucia	Ατλαντικός	1
St Vincent	Ατλαντικός	5
Sudan	Ινδικός	1
Sweden	Βαλτική	3
Taiwan	Ειρηνικός	2
Tanzania	Ινδικός	3
	Ινδικός	4
Thailand	Ειρηνικός	4

Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας

	Σύνολο	8
Tonga	Ειρηνικός	25
Trinidad and Tobago	Ατλαντικός	2
Tunisia	Μεσόγειος	5
Turkey	Μεσόγειος	2
Tuvalu	Ειρηνικός	11
United Arab Emirates	Ινδικός	1
United Kingdom	Ατλαντικός	79
	Ινδικός	4
	Ειρηνικός	4
	Σύνολο	87
United States	Ατλαντικός	20
	Ειρηνικός	128
	Ειρηνικός/Αρκτικός	1
	Σύνολο	149
Vanuatu	Ειρηνικός	34
Venezuela	Ατλαντικός	14
Vietnam	Ειρηνικός	3
Yemen	Ινδικός	8
	Σύνολο	2000